

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HULEFÂ-YI ‘İZÂM-I ‘OSMÂNİYYE HAZARÂTININ
HAREMEYN-İ ŞERİFEYN’DEKİ ÂSÂR-I MEBRÛRE VE
MEŞKÛRE-İ HÛMÂYÛNLARI
MEHMED EMİN EL MEKKÎ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet AYVA

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Yeniçağ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr.M.Hüdai ŞENTÜRK

MAYIS-2006

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
İçindekiler	I
Beyan (Deklarasyon)	VI
Önsöz	VII
Özet	VIII
Summary	IX
Kısaltmalar	X
Giriş	1
1) Eserin Hüviyeti ve Mâhiyeti	2
2) Müellifin Hayatı	12
I. Bölüm	13
1) Surre Nedir.....	13
2) Hac ve Surre.....	14
3) Osmanlı Devleti Öncesi Surre	15
4) Haremeyn-i Şerifeyn'in Osmanlı Devleti İdaresine Girmesi ve Surre	17
5) Surre-i Hümayûn Gönderme Töreni	27
6) Surre Alayı'nın Takip Ettiği Yollar	30
7) Gönderilen Surre Nevileri ve Miktarları	32
8) Surre'ye Genel Bakış ve Surre'nin Önemi	35
9) Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Yardımların Değerlendirilmesi	38
10) Eserle Paralellik Arz eden Kaynaklar	40
11) Surre ve Surre Görevlileri İle İlgili Terimler	41
a) Surre İle İlgili	41
b) Surre Görevlileri İle İlgili	42
12) Sonuç	43
II. Bölüm (Transkripsiyon).....	44
1) Menâsik-i Hacc-ı Şerîf	44
2) 1290 Senesinden 1319 Sene-i Hicriyyesine Kadar Emîru'l-Mü'minîn Halife-i Resûl-ü Rabbi'l-Âlemîn Şevketlü Gâzî Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin Haremeyn-i Şerifeynde Müceddeden İnşâ Buyurdıkları Hayrât Vü Müberrât-ı Seniyye-i Hümayûnlarının Mübeyyin Cedveldir.....	48
3) Medîne-i Münevvere.....	52

4) Mekke-i Mükerreremin Mâdde-i Hayâtiyyesi Olan Meşhûr ‘Ayn-i Zübeyde Su Mecerâsıyla Yollarının Müceddeden İnşâsı	54
5) Cidde’ye İsâle Olunan (‘Ayn-i Hamîdiyye) Suyunun Sûret-i İnşâsı.....	55
6) Minâ’ya Su İsâlesi.....	56
7) Mekke-i Mükerreme de Müceddeden İnşâ Buyurulan Dâire-i Hükûmet.....	57
8) Haremeyn-i Şerîfeyne Surre Göndermek.....	63
9) Cennet-mekân Sultan Selîm Hân-ı Evvel Tâbe-serâhu Hazretleri.....	63
10) Kisve-i Ka‘betu’llâhi’l-Harem.....	65
11) Mısır’dan Beher Sene Haremeyn-i Şerîfeyn Ahâlîsine Vürûd İtmekte Olan Sadaka-i Cerâyeye Buğdayı Hakkında Ma‘lûmât	66
12) Cennet-Mekân Gâzî Sultân “Süleymân” Hân Tâbe-Serâhu Hazretleri.....	68
13) Halîfe-i Müşârün-ileyh Hazretlerinin Medîne’deki Hayrât-ı Mebrûreleri...71	
14) Cennet-Makâm Sultân “Selîm” Hân-ı Sâni İbnü’s-Sultânü’l-Gâzî Süleymân Hân Hazretlerinin Hayrât vü Âsâr-ı Mebrûreleri Ve İtmâm-ı Binâ-yı Haremullâhi’l-Mekkî’ye Muvaffakiyetleri Bahtiyârlığı.....	72
15) Cennet-mekân Sultân Ahmed Hân-ı Evvel tâbe-serâhu Hazretleri.....	76
16) ‘Ayn-ı Zübeyde Ta‘mîrâtı.....	80
17) Cennet-Mekân Sultân Mustafâ Hân-ı Sâni Hazretleri.....	80
18) Cennet-Mekân Gâzî Sultân Ahmed Han-ı Sâni Hazretleri.....	80
19) Cennet-Mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel Hazretleri.....	81
20) Cennet-Mekân Sultân Mustafâ Hân-ı Sâlis Hazretleri.....	81
21) Cennet-Mekân Sultân ‘Abdülhamîd Hân-ı Evvel Hazretleri.....	81
22) Cennet-Mekân Sultân Selîm Hân-ı Sâlis Hazretleri.....	82
23) Cennet-Mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretleri.....	82
24) Mescidü’l-Ca‘râne.....	83
25) Adni-âşiyân Gâzî Sultân Mahmûd Han Hazretlerinin Medîne-i Münevverede’ki Meâsir-i Hayriye-i Hümayûnları da Ber-vech-i zîr Beyân Olunanlardır.....	85
26) Medîne-i Münevvere’ye Cârî ‘Ayn-ı Zerkâ Suyu.....	86
27) Mescid-i Kubâ	87
28) Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretlerinin Medîne-i Münevvere’de Tecdîden İnşâsına Muvaffak Oldukları Mesâcid ve Meâsir-i Mübârekelerin Esâmîsini Mübeyyin Cedvel Ber-Vech-i Zîr Muharrerdir.....	87
29) Mescid-i Seyyidinâ ‘Ali Radıya’l-lâhü ‘Anh.....	87

30) Mescidü'l-Kibleteyn.....	88
31) Bâni-i Harem-i Şerîf-i Hazreti Nebvî Gâzî Sultân 'Abdülmeçîd Han Tâbe-Serâhu Hazretleri.....	90
32)'Adn-Âşiyân Gâzî Sultân "Abdülmeçîd" Hân Hazretlerinin Mekke-i Mükerrreme Harem-i Şerîfiyle Medîne-i Münevvere ve Havâfîlerindeki Tecdîden İnşâ ve Ta'mîrine Muvaffak Oldukları Türbe ve Mesâcid ve Meâsir-i Sâire-i Hümâyûnları Esâmisi Ber-Vech-i Zîr Derc olunanlardır.....	92
33) Mizâb-ı Ka'betu'l-lâh.....	95
34) Sultân 'Abdül'azîz Hân Hazretleri.....	96
35) Hücre-i Mu'attarâ-i Hazret-i Seyyidi'l-Enâm ve Ravzâ-i Mutahharâ'da tâb-sabâh İş'âl Olunmak Üzere Cennet-Mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni ve Necl-i Muhteremleri 'Adn-Âşiyân Gâzî Sultân 'Abdülmeçîd Hân Tâbe-s-Serâhüma Hazarâtının Teberrükât-ı Şâhânelerini Mübeyyin Cedveldir.....	98
36) Mekke-i Mükerrreme'ye İlk Ta'yîn Buyurulan Vâlî ve Ümerâ-yı Mekke Hazarâtının Esâmîlerini Mübeyyin Cedveldir.....	101
37)Hulefâ-yı 'Îzâm-ı 'Osmâniyye Hazarâtın Hadimü'l-Haremeyn-i'ş-Şerîfeyn 'Unvânıyla Teşerrüf Eylediği Târîhden İ'tibâren Ta'yîn Buyurulan Ümerâ-yı Mekke ve Vülât-ı 'Îzâm Hazarâtının elde edilen esâmîlerini mübeyyin cedveldir.....	102
38) 923 Târîhinden İşbu 1319 Târîhine Kadar Haremeyn-i Şerîfeyn'e Ta'yîn Buyurulan Vülât-ı 'Îzâm Esâmîsi Cedvelidir.....	107
39)Cülûs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Pâdişâhiye Müte'âkib Ta'yîn Buyurulan Vülât-ı Hicâz.....	111
40) Ka'betu'l-lâh.....	112
41) Sitâre-i Şerîfe.....	115
42) Hudûd-ı "Haremu'llâh ve Mikât.....	119
43) Ka'betu'llâh'ın Eyyâm-ı Güşâdı.....	120
44) Kisve-i Sa'âdet.....	121
45) Mahmil-i Şerif.....	122
46) Mes'â-yı Şerîf.....	123
47)Haremeyn-i Muhteremeyn Ahvâl-i Coğrâfyâsıyla Ba'zı Mevâki'-i Mukaddeseye Dâir Ma'lûmât.....	123
48) Mekke-i Mükerrreme'ye Dâir Ma'lûmât.....	128

49) Esâmî-i Mekke-i Mükerrreme.....	131
50) Tâif Nâhiyesi.....	132
51) Cidde Şehri.....	134
52) Cidde'nin İhrâcâtı.....	137
53) Cidde'nin İdhâlâtı.....	138
54) Cidde'nin vech-i Tesmiyesi.....	139
55) Leyt yahud "Ma'mûretü'l-Hamîdiyye" Kasabâsı.....	139
56) Râbiğ Nâhiyesi.....	139
57) Yenbe'u'l-Bahr, Kâimâkâmlıktır.....	141
58) Hayber Nâhiyesi Müdürlüktür.....	141
59) Emlec Nâhiyesi.....	141
60) El-Vech Kal'âsı Kâim-makâmlıktır.....	142
61)Mahmileyn-i Şerîfeyn ile "Hacc-ı Şerife" ve Tarîk-i Haccâ Dâir Ma'lûmât..	143
62) Mahmil-i Şerîf.....	143
63) Hicâz'a ve Hacc-ı Şerîfle Makâmât-ı Mübârekelerin Ziyâretlerine ve Haccı İbtâl iden Şeyleri ve Tahâret ve Nezafete ve Ekl ü Şurbe Ne Yolda Dikkat Olunması ve Ne Gibi Yimekler Yinmesi Lâzım Geleceği Hakkında Ba'zı Ma'lûmât-ı Müfidedir.....	151
64) Mahmileyn-i Şerîfeynin Sûret-i 'Azîmet ve 'Avdetlerine Dâir Ma'lûmat.....	154
65) Haccın Farzı ve İhrâm.....	155
66) Haccın Vâcibleri.....	158
67) Haccın Sünnetleri.....	159
68)Mekke-i Mükerrreme'de Ziyaret-gâh-ı Ümem Olan Meâsir-i Mübârekelere Dâir Ma'lûmât.....	159
69)Darîh-i Celîl-i Hazreti "Peygamberî" ile Harem-i Şerif-i Cenâb-ı Nebevî Ziyâreti.....	160
70) Bi'z-zât Meshûdât.....	162
71)Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere'ye Vürûd İdecek Hüccâc-ı vesâirenin Hıfzı's-sihhâlarına ne yolda bakmaları ve ne gibi me'külât ekl itmeleri ve ne yolda elbise giymeleri lâzım geleceğine dâir ma'lûmât-ı nâfi'âdır.....	163
72)Beyne'l-Harameyn Sâkin olan 'Urban Kabâilinin Esâmî ve Mikdâr-ı Nüfûslârını Mübeyyin Cedveldir.....	167

73) Beher sene Çahâr Aktâr-ı İslâmiyyeden Mekke-i Mükerreme'ye Farîza-i Hacc-ı Şerîf için Vürûd İden Akvâm-ı Muhtelif-i İslâmiyyenin Cins u Mezheblerini ve Memleketlerini Mübeyyin Cedveldir.....	169
74) Beher sene "Mina'da" Kırâat Buyurulan Nâme-i Hümâyûn-ı Hazreti Hilâfetenâhî sûret-i münîfidir.....	170
Kaynakça	174
Özgeçmiş	176
Ek: Metin	

BEYAN(DEKLARASYON)

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversite başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet Ayva

19.05.2006

ÖNSÖZ

Tarihte ve İslâm dünyasında önemli bir yer tutmuş olan Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın fethinden sonra Mekke ve Medine'ye yapmış olduğu hizmetleri değerlendirebilmemiz için Mehmet Emîn el-Mekkî'nin bu eseri ihmal edilmemesi gereken çok önemli bir kaynaktır. Yapılan yatırımların, yardımların, tamiratların neler olduğu ve bunların Osmanlı ekonomisine olan etkisi için de önemli bir kaynak olduğu kanısındayım. Ayrıca eserde Hicaz bölgesinin o zamanki ekonomisi, iklimi, nüfus yapısı, insanların yaşayışı hakkında da genel bilgiler vardır.

İslam toplumları için vazgeçilmez bir önem taşıyan Hicaz bölgesini, aydınlatması açısından kayda değer bu eser ile tarihe ışık tutmaya çalıştım. Eğer ki bu çalışmamla tarihi hakikatleri aydınlatmak açısından ufak bir yol göstericiliği de yapmışsam ne mutlu. Herkes bir mum yakarsa karanlıktan kurtulmuş oluruz.

Eserin transkript işleminde ve araştırmamda yardımcı olan aileme, hocam Yrd.Doç.Dr.Hüdaî ŞENTÜRK'e,Onsekiz Mart Üniversitesi'nden Osmanlıca eğitimime katkıda bulunan hocam Ahmet ESENKAYA'ya, Mustafa ÖKSÜZ'e ve bana emeği geçen tüm şahıslara minnettarım.Ayrıca sunduğu kaynak zenginliği ve diğer imkanları dolayısıyla İSAM'a ve de TORUNLAR YAPI'ya teşekkürlerimi borç bilirim. Saygılarımla.

19.05.2006

Mehmet Ayva

ÖZET

Osmanlı Devleti Mısır'ın fethiyle beraber kutsal topraklarda söz sahibi olmaya başlamıştır. Burayı bir sömürü değil,hizmet edilmesi gereken bir yer olarak gördüler.

Osmanlı tarihini aydınlatmak açısından önem taşıyan bu eserde,Osmanlı sultanlarının Mekke ve Medine'ye verdikleri değer maddi ve manevi açıdan ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti hiçbir karşılık beklemeden-mesela buralardan herhangi bir vergi alınmaması-maddi yardımlar yapmış,buralarda imâr ve tamiratlar yapmıştır."Surre Alayları"düzenleyerek hem hacılara gerekli desteği sağlamışlar hem de yerli halka maddi destekler sunmuşlardır.

Osmanlı sultanları kendilerini Mekke ve Medine'nin hizmetkarları olarak görmüşlerdir ve Hz.Peygamber namına buralara hizmetler sunmuşlardır.Cidde,Aden,Taif,Yenbau'l Bahr,Sevirkiye,Ciyad gibi yerlerde askeri,ilmi,sosyal müesseseler ta'mir ve inşâ olunmuştur.Hicâz demir yolu inşâsı gibi önemli projeler gerçekleştirilmiştir.

Eserde ayrıca bu bölgedeki yerlerin ekonomik,sosyal,ilmi,coğrafi gibi özellikleri de ele alınmıştır.Devlet yapısı,nüfusu,ekonomik uğraşları da geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Özellikle İslâm dünyasında önemli bir vazife olan hac üzerinde durulmuş ve buraya gelen milletlerin yapısı üzerinde durulmuştur.Hac vazifesi yerine getirilirken Osmanlı'nın yapmış olduğu hizmetler detaylı olarak ele alınmıştır.Osmanlı Devleti'nin Hac organizasyonu geniş bir şekilde ele alınmıştır.Hacıların ihtiyaçları ve güvenliği için yapılan hizmetler sunulmuştur.

Eserde ulaşım,nüfus miktarı,yüzölçümleri,sosyal müesseseler,devlet müesseseleri,devlet görevlilerinin cetvel halinde bilgilerimize sunulması dikkate şayan konulardır.

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu,imaratlar,yardımlar ve yatırımlar miktar olarak belirtilmiştir.

Eser hem dini nitelikli hem de verdiği bilgilerle tarihi kaynaklık etmektedir.O bölgelerin tüm özellikleri vurgulanmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu yardımların da belirtilmesi esere daha da önem katmaktadır.

Son noktayı koymak istersek;Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklarda(Hicâz bölgesi yani Mekke-Medine havalisi) yapmış olduğu bu yatırım ve yardımların onun İslâm dünyasında büyük bir üne kavuşmasına neden olmuş ve eserde buna önemli bir vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hac, Surre, Hicaz

Summary

Ottoman Empire started to have an authority in the sacred lands after the conquest of Egypt. They have treated this place like a place to serve instead of a place to colonize.

In this work, which is of great importance in enlightening Ottoman history, the value imposed on Mecca and Medina by the Sultans of Ottoman is discussed.

The Ottoman have never expected anything in exchange of the material assistance, and the public improvements and services provided to these place – they did not even collect tax from these places at any time. They have aided both the hadjis and the local population by sending "Surre" legions (legions that carried gifts to the local population). Ottoman Sultans have seen themselves as servants of Mecca and Medina and offered their services to the prophet's land. They have repaired and built many military, scientific, social buildings in places like Jidda, Aden, Taif, Yenbau'l Bahr, Sevirkkiye and Ciyad. Important projects such as the Hedjaz railway project have been brought into life by the Ottoman.

The work also covers economical, social, scientific and geographical characteristics of these areas. Government structure, population, economical developments are also included.

Hadj, which is a duty of the greatest importance in the Islamic world has been discussed and the structure of nations visiting this place has been taken into consideration.

In this point, the services of the Ottoman are discussed in detail. Hadj organization of the Ottoman Government has also been largely explained. The services provided for the needs and security of hadjis are also provided.

Transportation, population and surface area related information, social establishments, governmental establishments, government officers are provided to us in tables schedules within the work.

Constructions and investments that have been made, and aids that have been given are indicated in figures.

The work is both religious and historical in nature. All features of the area are highlighted while discussing the assistance of the Ottoman Government.

Investments and assistance of the Ottoman Government in the sacred lands (the environs of Mecca and Medina, namely the Hedjaz district) have secured their place in the Islamic world and the work emphasizes this issue.

Keywords : Ottoman, Hadj, Surre, Hedjaz

Kısaltmalar

AGE	Adı Geçen Eser
AGM	Adı Geçen Makale
BKZ	Bakınız
BSK	Baskı
ÇVR	Çeviren
DER	Derleyen
DİA	Diyanet İşleri Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
İA	İslâm Ansiklopedisi
KRŞ	Karşılaştırınız
MAD	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NŞR	Neşreden
TTK	Türk Tarih Kurumu

Giriş

Osmanlı Devleti, 1517 yılında Hicâz bölgesinin yönetimini Memlûkler'den almakla İslâm dünyasında büyük bir üne kavuşmakla beraber İslâm dünyasında önemli bir yeri olan hac organizasyonunu da yüklenmiş oluyordu.Hac organizasyonu hasebiyle surreler düzenlenecek ve Osmanlı Devleti'nde sistematik bir hal alacaktır.

Hicâz'ın alınmasıyla hac organizasyonunun yanında Osmanlı Devleti bu bölgede özellikle Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere'ye çok önem vermiştir.Buralarda imarâtlar,tamirâtlar,yardımlar yapmıştır.

Ekonomik yardımların yanısıra sosyal,kültürel ve ilmi hizmetlerde de bulunmuştur.Camiler,medreseler,kütüphaneler,aşevleri,çeşmeler,hastaneler,karakollar yapılmıştır.Bunun yanısıra tamire ihtiyaç duyulan türbeler,mescidler onarılmıştır.Özellikle İslâm'ın ileri gelenlerinin türbeleri onarılmıştır.

Osmanlı Devleti, yardıma muhtaç olan insanlara gıda,para yardımında bulunmuştur.Ayrıca Hz.Peygamber soyundan gelen serif ve seyyidlere hürmet gösterilmiş,yardım ve ihsanlarda bulunulmuş,her türlü vergiden muâf tutulmuşlardır.Bu vesileyle seyyid ve şeriflerin âmir ve reisi olup Osmanlı ülkesindeki seyyid ve şeriflerin nezareti ile onların şecere denilen silsilenâmelerini kayıt ve zabt eden Nakibüleşraflar meydana gelmiştir.Osmanlı'da bu sebeple Nakib'ül Eşraflık kurumu çok büyük bir önem taşımıştır.¹

Osmanlı, Mısır gibi önemli bir toprağın vergilerini de buraya yollayıp ne kadar çok önem verdiğini göstermiştir.Seyyid ve şerif olmasa da Osmanlı toprağına Hicâz'dan gelen tüm insanlara saygı gösterilirdi.

¹Murat Sarıcık,*Osmanlı İmparatorluğunda Nakibü'l Eşraflık Müessesesi*,Ankara, 2003,1-10

Mehmed Emin el Mekki, eserinde bu konular üzerinde detaylı bir şekilde üzerinde durmuştur. Eserinde ayrıca Hicâz bölgesindeki kaza, nahiye ve sancakların tüm özelliklerinden bahsedilmiştir. Dönem dönem Osmanlı sultanlarının hizmetleri hakkında bilgi sunmuştur. Ayrıca buralarda görev alan Osmanlı memurları hakkında da bilgiler sunmuştur.

Hac konusu etraflıca ele alınmıştır. Haccın farzları, sünnetleri, vacipleri ve buraya gelen hacıların nasıl davranması gerektiği hakkında bilgiler verilmiştir. Eser ayet ve hadislerle desteklenmiştir.

Eser, Osmanlı Devleti'nin Hicâz egemenliği ve hac konusunda çok önemli bir muhteviyat içermektedir.

1) Eserin Hüviyeti ve Mâhiyeti

Hz. Peygamber ve dört halife ile devam eden İslâm fetihlerinin Osmanlı Devleti zamanında en üst seviyede devam ettiğini görmekteyiz. Mekke ve Medine, İslâm aleminde çok önemli bir değere sahipti. Hz. Peygamberin doğduğu, mücadele ettiği, kabrinin bulunduğu yerler manevî açıdan büyük öneme sahipti. Bu yerlerin yönetimi Osmanlılara nasip olmuştur. Osmanlı Devleti, İlim alanında, sağlıkta, asayişin sağlanmasında ve ekonomik alanda önemli katkılarda bulunmuştur. Hicaz Vilâyeti'nin yönetimi Osmanlı Devleti'ne geçince buraya bir başka önem verilmiştir. Nihayetinde buralar İslam aleminin gözbebeği idi. Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere Osmanlı için vazgeçilmez bir değer olmuştur.

**Hız.Peygamber namına buralara sahip çıktılar. Alimlerin, müftülerin, hatiplerin
ihtiyaçları karşılandı.²**

Eserde Osmanlı Devleti'nin İslâm âlemine ve medeniyetine olan hizmetleri vurgulanmıştır. Dört halife ve Ömer b.Abdülaziz haricinde ne Emeviler ne de Abbasiler Haremeyn-i Şerîfeyn'e gereken özeni gösterememişlerdir.

Abdülhamîd Hân'ın Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye yaptığı hizmetler dikkate şayandır. Hicaz dahil olmak üzere buralarda badana, boya, mermer sütun, kubbe altları tamir olunmuştur. Abdülmecîd Hân ve zevceleri de bu geleneği devam ettirmişlerdir. Yapıların dekorasyonları Osmanlı hanedanı tarafından yapılmaktaydı. Hz. Peygamber zamanından kalma Bilal Habeşi'nin ilk ezan okuduğu mescidin tamiri, türbelerin onarımı gerçekleştirilmiştir. Köprülerin tamiri, Ravzâ-i Mutahharâ'ya kandiller konulması, boya takdimi yapılmıştır. Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere'nin kandil ve şamdanlarla aydınlatılması sağlanmıştır. Hz. Hamza'nın ta'mir olunmuştur. Emniyet(karakol),sağlık(sağlık memurlarının atanması v.b),iletişim(telgraf hatlarının çekilmesi) için önemli çalışmalar sağlanmıştır.

Su yollarının inşâsı da önemli hizmetler arasında sayılmalıdır. Sıcak çöl vadilerde geceli gündüzlü üç bin insan çalıştırılarak hacılar için çeşmeler yapılmıştır ve aynı zamanda karakol ve hamamlara da sular verilmiştir. Üç bin beş yüz amele çalıştırılarak Cidde şehrine su getirilmesi, Arafat'taki su havzalarının tamir olunması gibi görevler ifa edilmiştir. Minâ şehrine de su temin edilip, su depoları inşa olunmuştur. Bunun yanında

²Bknz. Menderes Coşkun,“Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri” *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 24, 2000, Harvard Universty, 2000 (Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I),1; Menderes Coşkun, “Medine” *İA VII*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul,1970, 465-70(Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesini ele geçirmesi sonrasında buraya verdiği önem açısından eserlerde verilen bilgiler uyumlu ve dikkate şayandır)

hastane ve eczane inşaaşı yapılmıştır.

Hacılar için yollar tamir olunmuştur. Mekke-i Mükerrerme'de hükümet daireleri inşa olunmuş, Hindistan'dan mobilyalar temin edilmiştir. Hacılar, fukaraya her gün çorba, etli pilav, ekmeğ dağıtılmış ve İslâm aleminin teveccühü kazanılmıştır. Darda kalmış insanlara el uzatılmıştır.

Matbaâ inşâ olunmasında önemli vazifeler arasında sayılır. Arapça,Farisi,Hindi,Türkçe harflerin mevcut olduğu üç makine tahsis olunup,din kitapları vesaire İslâm beldelerine sevk edilmiştir.

Kışla-i Hümayûn, cephaneler, depolar inşa edilerek askeri çalışmalar yapılmıştır. Karakollar ve kaleler inşa edilmiştir. Cidde, Tâif, Aden, Yenbaü'l Bahr, Sevirkkiye, Ciyâd gibi yerlerde askeri,ilmi,sosyal müesseseler tamir ve inşa olunmuştur. Hicaz demir yolu çalışması yapılmış en önemli çalışmalardan biri sayılmaktadır.

Haremeyn-i Şerîfeyn'e (Harameyn kelimesi burada günah işlenmemesi gereken yer manasındadır) surre alayları gönderilmiştir. İlk kez Abbasi devrinde "Müktedirbillâh" Surre gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezıt, sonrasında Çelebi Mehmet, Fâtih, II. Bayezıt, Yavuz Selim surre göndermiştir.³

Yavuz Selim'in kendine "Hâdimü'l- Haremeyni's Şerifeyn" namıyla anması bu konunun ehemmiyeti açısından önemlidir. Abdulhamîd zamanında Mısır'ın bazı köylerinden alınan vergiler Kabe için harcanmıştır buda Mısır üzerinde halen egemenlik sürdüğünün kanıtıdır. Mısırdan Haremeyn-i Şerîfeyn ahalisine buğday temin edilmekteydi.

Surre-i Humayûnla Mekke-i Mükerrerme Hazine Müdüriyetine maddi yardımlar gönderilmekteydi. Eserde miktar olarakta hepsi vurgulanmıştır. II. Mahmûd zamanında

³Krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, TTK, Ankara,1972,13(Bilgilerin tutarlılığı açısından karşılaştırıldığında uyumun söz konusu olduğu görülmektedir)

Kabe ve Mescid-i Ali inşa buyrulmuştur. Abbasilerden Hârun Reşid'in eşi Seyyide Zübeyde Mekke-i Mukerremeye sekiz saatlik uzaklıktaki Vâdî-i Numândan su getirmeye muvaffak olamamıştır. Bunu Kanuni zamanına kadar kimse tam olarak başaramamıştır. Mihrimâh sultan namına yüz bin altın sarf edilerek gerçekleştirilmiştir. Kanuni medrese inşasıyla hizmetler sunmuştur. Sokullu ve Dâvûd Paşa'da medreseler inşa etmişlerdir. "E'l- Mescidü'l- Haram" yapılan en büyük eserlerdendir (Beş yüz kubbesi mevcuttur).

Hicrî 1039 senesinde büyük bir selin meydana geldiği ve can kaybı yaşandığı ve Kabe-i Muazzamanın zarar gördüğü, bu sebeple bir sene zarfında tamirat ile yine eski haline getirildiği belirtilmiştir. Bu tamirat Ka'betullâh on birinci tamiri olmuştur. İlki Meleke-i Kirâm sonra Hz Âdem, Hz Şit, Hz İbrahim... sekizinci (Kureyşin) dokuzuncu Abdullâh b. el Zubeyr, on birinci ise Osmânliya nasip olmuştur. 1039 senesindeki sel sebebiyle Ayn-ı Zubeyde su yollarının tamirata yapılmıştır.

Hizmetler II.Mustafâ, II.Ahmed, I.Mahmûd, I.Abdülhmîd zamanında devam ettirilmiştir. III. Selîm ve II. Mahmûd'da onların izinden yürümüştür.⁴

Mescidü'c- Carâne, Mescid-i Kubâ, Mescidü'l Kibleteyn gibi mescidlerin inşâ ve tamiri yapılmıştır. Hz Hatice, Dört halifenin Türbe-i Şerifleri ve Mescid-i Şerifleri tamir ve inşâ olunmuştur. Hz Meymûne'nin türbesi de tamir olunmuştur. Zeyne'l-'Abidîn, Caferü's- Sâdık gibi İslâm önderlerinin türbeleri de tamir olunmuştur. 'Ayn-ı Zerkâ Suyu tamir olunmuştur.

Abdulmecîd zamanında Mescid-i Nebevviye için yedi yüz elli bin Osmânli lirası sarf olunmuştur. Hacerü'l-Esved etrafındaki kaldırımlar yapılmış, Harem-i Şerîf Kumluğu etrafına da üç binden fazla kandil konulmuştur. Abdulazîz Hân zamanında sağlık, sosyal

⁴ Münir Atalar , *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, DİB Yayınları, Ankara, 1991,60-65

ve askeri alanda çalışmalar yapılmış, Tâif Kalesi inşâ buyrulmuştur. (1284) Gümüş ve altın şamdanlar, kandiller, perdeler, hükümdar ve valide sultanlar tarafından tahsis edilmiştir.

Harem-i Şerîfe de tahsis edilen görevliler vardı. Nâibü'l – Harem, Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî müftüsü, Reisü'l Huteba ve ulema gibi. Mekke-i Mükerrmeye ilk vali “İtab” Hz Peygamber tarafından atanmıştır. Sonraki sülaleler Mûseviyyûn, Süleymâniyyûn, Havâşim, Âl-i Katâde dir ki bunlar Hz. Peygamber soyuna dayanırdı. Sultân Selîm Mekke-i Mukerremeyi idareye aldığında vâli Ebu-Nümâ idi ve sultâna itâat etmiştir. Ondan sonrakilerde Osmânlının emrine biât etmiştir. İbnü's Şerîf Bereket, yetmiş üç sene bu makamda kalmıştır. Bunların kaç yıl tahtta kaldığı sırasıyla cetvel halinde belirtilmiştir. Belirli bir tarihten sonra Haremeyn-i Şerfeyn'de Türklerinde önemli görevlerde bulunduğu ve öldüklerinde buraya gömüldüğü ve adlarına camiler yapıldığı vurgulanmıştır. Çavuşbaşı Bekir, Vezir Ali, Tosun Paşa Eğribozi Mehmet Paşa vb. Örneğin; Vezir Tatar Osmân Paşa Hicâz vâfliliği yapmış ve Cidde de defn olunmuştur.

Ka'betullâh (Beytü'l-Atikâ)'ın özellikleri belirtilmiştir. Hacıların buradaki ziyaretleri (Hacer-i Esved yani siyah taşı ziyaretleri gibi) ele alınmıştır. Burada bulunan yerlerin isimleri tafsilatlı olarak anlatılmıştır. Sitâre-i Şerîfe yani Kâbe'nin örtüsü ve üzerinde kelime-i şehâdet yazılı olduğu gibi konular ele alınmıştır.⁵

Eserde sûreler tafsilatlı olarak açıklanmıştır. Hac, Âl-i 'İmrân gibi surelerle konular desteklenmiştir. Ka'betullâh'ın erkekler ve bayanlar tarafından ziyaretleri detaylı olarak açıklanmıştır. Ayrıca çeşitli yerlerden gelen hacıların Haremu'llâh'da nasıl ikame olunacağı anlatılmıştır. Mahmil-i Şerîf Hz.Peygamber'e hizmet eden devenin adıydı ve

⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, 64, 65

bu hizmetin devamı için Mısır ve Şam'dan develer getirildiği belirtilmiştir.

Eserde vilâyet ve sancaklar hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır.Hicaz vilayetinin,Mekke-i Mükerrerme, Medîne-i Münevvere ve Cidde sancaklarından ibaret olup, 1.193.500 km dolayında olduğu vurgulanmış ve nüfusunun 1.500.000 civarında bulunduğu belirtilmiştir.Bu noktada dikkatimizi çeken konu eserde verilerin çok net olmasıdır ki çoğu bilgiler cetvel şeklinde bize sunularak konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.Hicaz'da umumi dil Arabi olsa da Mekke-i Mükerrerme ve Cidde ahalişi ekseriyetle Türkçe, Fârisî, Hindî, Cava, Habeş, Sûdân, Somâl ve Berber lisânına vakıftı. Hicaz kıtasında Tâif kasabasıyla Cebel-i Kirâ üzerindeki Hüdâ köyünün İstanbul'daki Çamlıca gibi serin olduğu ve üzüm ile suyunun latif olduğu belirtilmiştir.⁶

Hicâz'ın ikliminin sert olduğu, kum ve taş egemen bir iklim olduğu belirtilmiştir.

Kumsal yerlerde hayvanat için otlar mevcut olduğu, vadilerde ise topraklı, akarsulu yerler bulunduğu yaz-kışdaima karpuz, kavun, hıyar, acur, kabak, bamyamuluhiye, patlıcan, domates, kereviz, taze fasulye, semizotu, havuç, bakla,

börülce, turp, hindiba, pancari, dereotu, soğan, sarımsak, nâne, maydanos yetiştiği vurgulanmıştır. Sam rüzgarlarının buralarda çok sert geçtiği belirtilmiş ve eğer on iki gün boyunca sürekli devam ederse Arapların buna Künh dediği belirtilmiştir. Kâdî denen çiçeğin göze, basura ve kalbe iyi geldiği söylenmiştir.

Hicâz'ın çok yerinde koyun, keçi, at, deve, ester, hecini, merkeb, inek, öküz bulunduğu vurgulanmıştır. Bahr-i Ahmer'de kablumbağa, köpekbalığı vb. türler bulunduğu kaydedilmiştir.

Mekke-i Mükerrerme şehri Tâif vilâyeti, Leyt, Cidde, Râbiğ, Medîne-i Münevvere,

⁶ Krş.Uzunçarşılı,a.g.e,1-3(Bilgileri karşılaştırdığımızda tutarsızlık söz konusu olduğu görülmektedir.El-Mekki'nin eserinde abartı olduğunu görmekteyiz.Uzunçarşılı eserinde nüfus konusunda net bilgileri verilemeyeceğini sadece yaklaşık değerler verilebileceğini belirtmektedir)

Yenbeü'l Bahr, Emlec, Hayber, E'l-vech, Müveylih, 'Akabe, Tûr-i Sina sancak, kaza ve nâhiyelerden ibaret olduğunu görüyoruz. Şehrin koordinatları, yüksekliği verilmiştir. Mekke-i Mükerrreme nüfusu 150.000 civarındaydı. Şehrin aylara göre sıcaklık cetveli verilmiştir. Ağustos ayında otuz sekiz dereceyi bulduğu, ocak ayında ise on sekiz dereceyi gösterdiği kaydedilmiştir. Şehirde minareli altı cami, altmış yedi küçük mescid, hükümet konağı, dört bin kişilik misafirhane, üç kışla-i hümayun, bir postahane ve telgrafhane, askeri hastane, gurebâ hastanesi, iki imaret, kırk çeşme ve iki hamam, üç tekke, oniki türbe, üç bin dükkan, yedi bin hane, bir matbaa, yirmi beş mağaza, altı medrese, iki kütüphane, altmış fırın, doksan kahvehane, iki eczâhâne, kırk üç ilkokul bulunmaktaydı.

Tâif nahiyesi Mekke-i Mükerrreme'ye onsekiz saat uzaklıkta idi ve daima iki tabur asker ikamet ederdi. Beşyüz hane ,2.500 civarında nüfusu bulunmaktaydı. Bir hükümet dairesi, altı cami, dört ilkokul, dört taburluk kışla-i hümayun, ikiyüz dükkan, dokuz fırın, on kasab dükkanı, iki silahhane vardı. Akarsulu bahçeleri çokçaydı. Tâif, Hicâz, Bağdat hududunda Atibe(?) kabilesi ikamet ediyordu. Tahmini 300.000(?) nüfusu bulunmaktaydı. Hertürlü sebze-meyve yetişmekteydi. Lât, Uzzâ gibi putların burada bulunduğu ve İslâm'ın kabulü sırasında yok edildiği yazılmıştır.

Cidde şehri, Mekke-i Mükerrreme'ye deve ile on sekiz, merkeb ile on saat uzaklıkta

idi. 25.000 nüfus dolayındaydı. Şehirde hükümet dairesi, karantina

dairesi, belediye, kışla-i hümayun, otuz mescid, dokuz yüz dükkan, kırk yedi

fırın, kırk dolayında kahve, iki lokanta, dokuz ilkokul, bir lise, dört vapur acentesi

bulunduğu yazılmıştır.

Cidde limanı, ticaret için çok önemli bir konum arz etmekteydi. Buralarda med-cezirler olması dez avantaj idi. Cidde'de mercan, yesir, sedef, inci, gemicilik, kuyumculuk,

sedefçilik, balıkçılık yapıldı.Yelken gemileri imal olunurdu.Ahşap evler mevcuttu,sıcak ve nemli iklimi vardı.Nüfusu hac ayı ile birlikte elli altmış bini bulmaktaydı.⁷

Mercan, sedef, inci, tesbih, kahve, kına, darı, katran, hurma, bıçak, Bedevi kilimi(genelde Tâif) ihraç olunurdu. Mercimek, şeker, cam, sabun, Hindistan'dan züccaciye, Ankara sofı, Amerikan bezi, Avrupa bezi, çay, pamuk, zeytin, manifatura çeşitleri ithal olunurdu.

Leyt kasabası, kaimakamlık olup, Yemen'e tabi idi. Hükümet dairesi, beşyüz elli hanesi, iki bin beş yüz nüfusu, karantihanesi, kışlası mevcuttu. İnek ve inek yağı meşhur idi. İthalat ve ihracatı meşhur idi.

Râbiğ nahiyesi, müdürlük konumundaydı. Kasabada yüz on altı hane, altmış dükkan, altı yüz nüfusu bulunmaktaydı.

Medîne-i Münevvere sancağı, Mekke-i Mükerreme'ye tabi idi. Burası bir ova idi. Narları, sade yağı, sebze-meyveleri meşhur idi. Hükümet dairesi, on yedi medrese, bir lise, on bir ilkokul, bir hastahane, beş bin hane, dokuz yüz otuz iki dükkan, on sekiz fırın, on karakolhâne, dört yüz seksen beş hurma bahçesi, on kütüphâne,30.000 nüfusu bulunmaktaydı.

Yenbû'ul Bahr kaymakamlık konumunda idi. Medine-i Münevvere'nin iskelesi sayılmaktaydı. Hükümet dairesi, bir kışla, üç cami, sekiz yüz hane, üç yüz dükkân, 70.000 nüfusu bulunmaktaydı.

Hayber nâhiesi,bir müdürlük idi.Buğday,arpa,hurma yetiştirilmekteydi.

Emlec nâhiesi,limana sahip idi.35.000 nüfusu bulunmaktaydı.

El-vech Kal'ası kaimakamlık idi. İki yüz hane, bir cami,bir hükümet dairesi,otuz

⁷ El-Mekki'nin eserinde belirtilen bilgilerdir.Hicaz bölgesinin yapısını öğrenmemiz açısından önemli bilgileri aktarmıştır.(Uzunçarşılı'nın Mekke-i Mükerreme Emirleri adlı eserini coğrafik ve nüfus konusu açısından El-Mekki'nin eseriyle karşılaştırabiliriz.Tutarsızlıkların söz konusu olduğu görülmektedir)

dükkan,üç bin beş yüz nüfusu bulunduğu belirtilmiştir.

Elala nahiyesinde önemli bir konuma sahip idi ve beş yüz nüfusu var idi.

Zibâ ve Müveylih kasabaları, bin-bin beş yüz nüfusa sahip idiler ve sahile yakın bir konumdaydılar.⁸

El-vech'ten Akabe Kal'asına kadar Beyli, Hotan, Urban kabileleri oturmaktaydı ve 90.000 nüfus barınmaktaydı.

Yukarıda görüleceği üzere;Hicâz bölgesinin genel özellikleri ana hatlarıyla belirtilmiştir.

Şâm-ı Şerîf'ten Medîne-i Münevvere'ye kadar hac için katledilen yolların müddeti cedvel ile belirtilmiştir. Toplam üç yüz altmış beş ile dörtyüz yetmiş arası bir saati bulan bu seyahatte kaç konakta istirahat eylendiğide belirtilmiştir. Cidde'den Mekke-i Mükerreme'ye ne kadar zaman ve kaç konak kullanıldığı vurgulanmıştır. Deniz yolu bittiğinde eşek ve deve ile Cidde'den hareket edilir. Merkeb ile on saatte Mekke'ye varılırdı. Arafat'a çıkılırdı. Kadı efendi hutbe ve dua okurdu. Osmânlı adına hutbe okunurdu ve hacılar toplanır kadı efendinin etrafında toplanırdı. Askeriye güvenliği sağlardı. Bandolar çalınırdı,resmi geçit olurdu.⁹

Haccın farzları, vacibleri ve sünnetleri sıralanmıştır. İhrâma girmek, Arafât'ta vakfe etmek, tavafa girmek gibi farzlar belirtilmiştir.Bazı kuralların ehemmiyeti vurgulanmıştır.Mesela ihramsız gezen kişi kurban kesmeliydi gibi.Safa ile Merve arasında yedi defa dönmek,tıraş olmak gibi vacibler sıralanmıştır.Müzdelife'de yatmak,Arafat'ta gusl etmek gibi sünnetlerde eserde vurgulanmıştır.¹⁰

⁸ El-Mekki eserinde verdiği bu somut bilgilerle Hicaz coğrafyası hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

⁹ Abdülkadir, Özcan, "Hac, Osmanlılar Dönemi" *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 400, 402; Uzunçarşılı.a.g.e, 35-38.(Verilen bilgiler aynı tutarlılıkta olup, surre hakkında konuyu aydınlatmaktadır)

¹⁰ A.J.Wensinck, "Hac".mad, *İA*, V/I, MEB Yayınları,Ankara,1988,12-15

Hac esnasında gidilecek yerler,okunacak dualar ve en son veda duası gibi vazifelerin ifa edildiği belirtilmiştir.Hacıların hacca giderkenki ihtiyaçlarının neler olduğu söylenmiştir.Yağlı ve ağır yemeklerin yenmemesi tavsiye olunmuştur.Temizliğe gerekli önemin verilmesi,hastalıklara karşı tedbirli olunması gerektiği üzerinde durulmuştur.Beyne'l Haremeyn'de oturan kabileler ve nüfusları sıralanmıştır.

Mekke-i Mükerrerme'de hac ifa eden İslâm topluluklarının mezheb ve memleketleri vurgulanmıştır.Farklı kültür ve coğrafyalardan gelen insanların farklılıklarına rağmen İslâm dininin gereklerini yerine getirmek için bir araya geldiğine şahit olmaktayız.Mesela;

İstanbul ve Anadolu	Hanefî
Mekke-i Mükerrerme	"
Hicâz	Şâfiî ve Hanefî
Bağdat ve Basrâ	Hanefî,Mâlikî,Hanbeli
Hadramut Ahalisi	Şâfiî
Mısır	Şâfiî ve Hanefî
Çin Ahalisi	Hanefî
Kafkasya Ahalisi	Şâfiî ve Hanefî
Fas,Tunus,Cezayir	Mâlikî
Kürdistan Ahalisi	Şâfiî ve Hanefî
Avustralya	Şâfiî ve Hanefî
Seylan, Honkok	Şâfiî ve Hanefî

İrân

İmâmlara uyarlar¹¹

2) Müellifin Hayatı

Eserin kendisi hakkında bilgi sahibi olmamıza rağmen maalesef yazarı için bunu bunu söyleyemiyoruz. Ansiklopedik bilgilere baktığımızda da (meselâ; DİA'da eserin hangi kategoriye girdiği vurgulanmıştır ama yazarı hakkında bilgi verilmemiştir) kısa bir şekilde de olsa eserden bahsedilirken yazarına hiç değinilmemiştir.

Yazar hakkında bilgiye eserin başında rastlayabilmekteyiz. H.1318 tarihi belirtilerek yazılan giriş kapağında kendisi Ma'ârif-i 'Umûmiyye Nezâreti Encümen-i Tefûş ve Mu'âyene A'zâsından Mehmed El-Emîn El-Mekkî diye

¹¹ El-Mekki eserinde hangi coğrafyalardan insanların Hicaz bölgesine geldiğini mezheplerini belirterek konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Bu bilgiler hac organizasyonu konusunu irdelediğimizde önemli bir durum arzeder.

tanıtılıyor. Buradan anlayacağımız üzere yazarın eğitim alanında görev veya görevler üstlenebildiğini söyleyebilmekteyiz.

Yazarın eserinin içinde yani giriş kısmında hayatı ile ilgili verilen bilgilerin dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadı. Yani doğum yılı,ölümü hakkında net bir bilgiye ulaşamıyoruz.

I. Bölüm

1.Surre Nedir?

Surre, Arapça kökenli bir kelime olup, anlam itibarıyla "akçe kesesi", "para çıkını" ve "torba" anlamına gelmektedir. Gönderilen paralar keselere konduğu için bu adı almıştır. Buna Surre-i Hümâyûn da denilmekteydi. Hediye manasında da gelmektedir. Kelimenin

çoğulu “surer”dir .¹² Bu kelime, maliye ile ilgili muamelelerde elli bin akça, yani yarım yük karşılığı anlamında da kullanılmıştır. İçine para ve altın gibi değerli eşyaların konulup ağzının sıkça bağlandığı keseye verilen isim olan surre, Osmanlı mâlî terimlerinde elli bin akçeye karşılık geldiğinden, maaş ve hesap özetlerinde de aynı isimle kullanılırdı. Dolayısıyla surre hem para kesesine, hem de para ve altının kendisine denirdi. Bu anlamlarından başka Surre kelimesi, Osmanlı bürokratik sistemine ait bir terim olarak hükümdarlar tarafından her yıl hac döneminin hemen öncesindeki Receb ayında, Haremeyn-i Şerifeyn olarak tabir olunan Mekke ve Medine’deki şeriflere, seyyidlere, mucavirlere ve ileri gelenlere gönderilen para ve çeşitli hediyeler anlamına da kullanılmaktadır. Osmanlı pâdişâhlarının her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i şerifeyn ahâlisine, zâhidlere, mukaddes yerlerin ve hac yollarının emniyetini sağlayan Mekke şeriflerine ve Hicâz bölgesinde yaşayanlara gönderdikleri para ve değerli eşyâlara surre; bunları götüren topluluğa da surre alayı diyebiliriz. Hac mevsiminden önce Receb ayında İstanbul’dan törenle yola çıkarılır ve bu iki kutsal şehirde yaşayan halkın, en ileri gelenlerinden en fakirine kadar, mevkî ve durumlarına göre önceden belirlenmiş miktarlarda dağıtılırdı.¹³ Surrelerin bazı yıllarda Kudüs’e de gönderildiği görülmektedir.

2.Hac ve Surre

Hac Müslümanlar için farz kılındıktan sonra hem Müslümanlar hem İslam devletleri için Mekke ve Medine havalisi çok büyük bir önem kazanmıştır.Kur’ân-ı Kerim’de bu

¹² Münir Atalar , a.g.e, DİB Yayınları, 1.;Uzunçarşılı,a.g.e,35(İki eserde surre hakkında verilen bilgiler uyuşmaktadır)

¹³ Atalar,a.g.e,2,3; Abdülkadir, Özcan, “Hac.Osmanlılar”.mad, 400,401

açık bir şekilde vurgulanmıştır.Şöyleki:”İnsanlar içinde haccı ilan et;gerek yaya gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler”.¹⁴”Doğrusu ilk kurulan ev Mekke’de olandır.Alemlere uğur,bereket ve hidayet kaynağı olarak kurulmuştur.Onda açık açık deliller,İbrahim’in makamı vardır.Ona giren,güvene erer.Yoluna gücü yeten herkesin o eve hac etmesi,insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.Kim nankörlük ederse şüphesiz Allah bu alemlerden zengindir”.¹⁵Görüleceği üzere Müslümanların kutsal kitabı bunu emretmektedir ve bunun doğal sonucu Hicaz bölgesi vazgeçilmez bir kutsal bölge mahiyetine bürünmüştür.

Tarih boyunca kutsal yerler yani Hicaz bölgesindeki Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere İslâm dünyasının kutsal yerleri olmuştur. Bunun en önemli sebebi, Mekke-i Mükerre’de Kâbe-i Müşerre’nin, Medine-i Münevvere’de ise Hz. Peygamberin türbesinin bulunmuş olmasıdır. Bu bakımdan tarihi süreç içinde özellikle Abbasiler döneminden itibaren bu yerlere büyük bir önem verilmiştir. Bu önem Osmanlı Devleti’nde daha şümüllü,sistemli bir hal almıştır.

Belirtilen bu husus çerçevesinde İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren muhtelif İslâm devletleri hem Haremeyn-i Şerifeyn’deki oturanlara aynî ve maddî yardımlar sunmak hem de Haremeyn-i Muhteremeyni müdafaa etmek ve korumak için rekabet etmişlerdir. Çünkü Hicaz bölgesindeki Haremeyn-i Şerifeyn müdafaası erken dönemlerden itibaren Müslümanların başındaki halifelerin görevlerinden biri olarak sayılmaktaydı. Hatta halifeliğin şartlarından birinin Haremeyn-i Şerifeyn’i müdafaa etmek olduğu düşünülmüştür. Kezâ orada adına hutbe okunan halife Haremeyn’in resmen hakimi sayılırdı. Ayrıca, Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere İslâm’ın en önemli dini

¹⁴ Hac 27

¹⁵ Âl-i İmran 96,97

merkezi olduğu için bu yere hakim olan devletin hükümdarı, bütün Müslümanlardan hem manevî hem de maddî bir destek görüyordu.Osmanlı'da gönderdiği surrelerle bu desteğini göstermiştir.

3.Osmanlı Devleti Öncesi Surre

Eskiden beri İslam devletlerinin hükümdarları Mekke-i Mükerrreme'de ve Medine-i Münevvere'de mevcut olan yoksullar, seyyidler, şerifler, mucavirler ve ileri gelenler ile Haremeyn-i Şerîfeyn'de hizmet eden imam, müezzin, hâtib, bevvab, ferraş, kâtib ve saire görevlilere her yıl hac mevsiminden bir süre önce çeşitli hediyeler ve değışen miktarlarda para göndermekteydi.¹⁶

Tarihî süreç içinde Haremeyn'e surre gönderilmesi Abbasiler döneminde başlamıştır.İlk kez Haremeyn halkına keseler içinde surre gönderen Abbasi döneminin üçüncü halifesi el-Mehdi olduğunu biliyoruz.Ama Mekke ve Medine'ye kesinleşmiş haliyle ilk olarak Abbasîlerden el-Muktedir Billah(908-932) zamanında 311 (923-24) yılında surre göndermiş ve gelenek haline getirmiştir.¹⁷ Ondan seksen bir yıl kadar önce hac esnasında Haremeyn fakirlerine dağıtılmak üzere el-Vasık Billah tarafından bir miktar para gönderilmiş ise de bu her sene tekrarlanan bir âdet şeklinde değildi. Abbasî halifelerinden el-Muktedir Billâh tarafından 311/923-924 yılında gönderilen ilk surre, 315.426 filori altın idi . Aynı zamanda Haremeyn ahalisine her yıl 300.000 dinar da gönderen el-Muktedir, ayrıca Arefe gününde, 40.000 deve ve inek ile 50.000 koyun da dağıtmaktaydı . Fâtimîler'in Hicaz'ın idaresini ele geçirdikleri dönemde Mekke ve Medine'ye maddi yardımda buldukları görülmektedir. Memlûkler döneminde ise,

¹⁶ Uzunçarşılı,a.g.e,4,13

¹⁷ Atalar.a.g.e, 3,4

Haremeyn'e düzenli olarak surre götüren üç kervanın gönderildiği tespit edilebilmektedir. Bunlar Mısır, Irak ve Şam'dan hareket ediyorlardı. Öte yandan bu üç kervan, Osmanlılar'ın Memlûklerin idaresine son vermesinden sonra iki ana kervan halinde düzene girmiştir. Birincisi Kahire'den, ikincisi Şam'dan hareket etmekteydi. Haremeyn'e giden bu surre "Sadaka-i Mısriyye" adıyla her yıl gönderilmekteydi.¹⁸ El-Muktedir Billah tarafından her sene tekrarlanmak üzere âdet hafine gelen surre göndermek, sonrasında Hicâz bölgesini hakimiyetleri altına alan Fâtımîler tarafından da devam ettirilmiştir. Fâtımîlerin her sene gönderdikleri surre'nin miktarı, yüz yirmi bin dinar idi. Bu miktar, Vezir Bazurî zamanında iki yüz bin dinara çıkarılmıştır ki, Osmanlılar dönemine kadar Hicaz'a gönderilen paranın miktarı bu rakama ulaşmamıştır,.Mısır'da kurulan Kölemenler devleti de Hicaz'a surre göndermeye devam etmişlerdir.

4.Haremeyn-i Şerifeyn'in Osmanlı Devleti İdaresine Girmesi ve Surre

Anadolu'da on üçüncü yüzyılda ortaya çıkan Osmanlı Devleti hem Türk hem de İslâmî bir devletin özelliğini taşımaktaydı . Altı yüz küsur sene devam eden bu devlet, diğer Türk ve İslâm devletlerine göre en olgun ve kuvvetli bir devletti. Bu durumun bir sonucu olarak Osmanlılar, Haremeyn-i Şerifeyn ve orada oturanlar ile Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyidler ve şerifler ile diğer sosyal zümrelerden, ileri gelenlerden ve fakirlerden vergi almayarak, onların geçimlerini sağlamak için surre adı altında hediyeler ve paralar göndermekteydi. Siyasî bir gayesi de olan bu surre göndermenin,

¹⁸ Özcan, "Hac, Osmanlılar Dönemi".mad,400-402;Uzunçarşılı,a.g.e,13-15(Eserlerde de belirtildiği üzere Mısır'dan toplanan vergiler Haremeyn'e yollanmaktaydı ve buradaki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktaydı)

şüphesiz Osmanlılar'ın Yavuz Sultan Selim döneminde yürüttükleri güney siyaseti sonucunda daha düzenli ve sistemli bir hale gelmiştir.¹⁹ Burada dikkati çeken en önemli hususiyet, gönderilen para ve hediyelerin sadece Osmanlı padişahları ve devlet adamlarına ait olmayıp, diğer kimselere de ait olmasıydı. Surre-i Hümayûn adıyla Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'ye gönderilen para ve hediyeler, uzun bir süre merkezî hazineden, daha sonra ise Enderun'daki Haremeyn-i Şerifeyn hazinesinden gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Haremeyn-i Şerifeyn'e uzak olmasına rağmen, bu mukaddes yere düzenli olarak surre gönderilme âdetini muhafaza etmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren yani Hicaz bölgesi Osmanlı idaresine bağlandıktan sonra Osmanlı hükümdarlarının dinî görevlerinden en önemlisi olarak surre hazırlanması gelmektedir. Osmanlılar her yıl muntazaman İstanbul'dan yola çıkan hac kervanı ve beraberindeki surrenin yanı sıra kervanın emniyeti tertibâtını da sağlamaktaydı. Bu dönemde Osmanlı Devleti genel olarak bütün Arap Yarımadasını ve özellikle de Hicaz bölgesini, dönemin deniz imparatorluklarına karşı korumaya çalışmıştır. Bu sebepten Osmanlı Devleti İslâm'ın tek hâmisi olmuş ve Osmanlı hükümdarlarında da bürokratik yazışmalarda “sahibü'l-hilafetü'l-kübra” ve “el-imametü'l-Uzmâ” ve “Halifetü'l-Müslimîn” gibi ünvanlar kullandıklarına şahit olmaktayız. İlk kez surre gönderilmesi, çeşitli isimler altında Abbasîler döneminde başlamıştır. Fatımîler, Eyyubîler ve Memlûkler ile devam etmiş, Osmanlılarda ise kurumsallaşmıştır diyebiliriz. Kesinleşmiş olmamakla beraber, Osmanlılarda ilk surre gönderen padişahın Yıldırım Bâyezid Han olduğunu görmekteyiz. İlk kez Yıldırım zamanında surre

¹⁹ Menderes Coşkun “Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul 12-15 1999 Tebliğler*, İrcica, İstanbul 2001,189; Atalar,a.g.e,2,3

gönderilmiş,ama en çok surre Kanuni zamanında gönderilmiştir.Kesin haliyle surre gönderen Çelebi Mehmed bunu iki defa tekrarlanmıştır.²⁰ Yavuz Selim zamanına kadar devam eden surreler bir bağış ve ihsan niteliğindedir. Yavuz Selim devrinde Haremeyn'e surre gönderilmesi devletin siyasî görevlerinden biri sayılmıştır.²¹ 1126 (1714) yılına kadar surreler Mısır hazinesinden tertip edilerek gönderilmiştir. Bu tarihten sonra ise,Enderunda bulunan Haremeyn hazinesinden gönderilmeye başlandığını biliriz.Eyyubiler,Fatimiler,Memlükler zamanında bu gelenek sürdürülmüştür.Osmanlıda Çelebi Mehmet(1413-1421) tam anlamıyla surre yollamıştır diyebiliriz. 816/1413 tarihinde gönderilen ilk surre miktarı, 14.000 altın idi . Ama ondan önce Yıldırım Bâyezid'in 1389 yılında Mekke ve Medine halkına seksen bin altın yolladığı tesbit edilmiştir.Zaten İslâm devletlerinde bu gelenek hakimdir.Yavuz'un Mısır'ı ilhakıyla Mekke şerifinin oğlu Ebu Nümeys'in itaatiyle Haremeyn'in idaresi Osmanlı'ya geçmiş. Surrelerin teberruat ve teberrukat olarak gönderildiği bu ilk dönemin son padişahı Sultan II. Bayezid'dir. II. Bayezid, Mekke ve Medine ahali arasında yarı yarıya paylaşılacak üzere her yıl 14.000 altın göndermekteydi.Yavuz Selim zamanına kadar devam eden surreler bir bağış ve ihsan niteliğindedir.²²

Arşivdeki ilk surre defteri 1009 (1600) tarihlidir. Bu tarihten itibaren her sene düzenli olarak gönderilen surre, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekildiği zamana kadar aralıksız devam etmiş, ancak son bir kaç yıl surre hazırlandığı halde, savaşlar dolayısıyla gönderilme imkanı doğmamıştır.Arşivimizde H. 1009-1327/M. 1600-1909 yılları arasında ait 4.170 adet surre defteri mevcuttur. İlk yıllarda Mekke ve Medine'ye gönderilen surreler tek defterde toplanmış iken, sonraki yıllarda ayrı ayrı defterlere dahil

²⁰ Atalar,a.g.e,9-11;Uzunçarşılı,a.g.e,13,14(Bilgilerin kesinliği açısından iki eserde tutarlı bilgiler sunmaktadırlar)

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*,II(7 bsk.),TTK Yayınları,Ankara,1983,304-306

²² Mustafa Güler,*Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, İstanbul, 2002,180-84

edilmiş, hatta bir şehre 21 adet gönderildiği tespit edilmiştir. Son yıllara doğru surreler yine tek defterde toplanmıştır. Surre defterleri, mahiyet olarak iki kategoride mütâlaa edilebilir. Birincisi, surre muhasebesinin tutulduğu, şahısların isimlerini ve ne kadar aynî ve nakdî yardım yapılacağını gösteren defterler; ikincisi, surre alma hakkına sahip olduğu halde, kendi rızasıyla hakkindan ferâgat edenler ile yeniden surre almaya hak kazananların isimleriyle, hac yolunda bulunup hac ve surre kabilelerinin salimen gidip gelmelerini temin maksadıyla görevlendirilen Arap oymaklarının isimleri ve bunlara dağıtılan meblağları bildiren defterlerdir.²³ Hacıların ve hac yollarının güvenliği ve kabilelerin yağmalanmasını önlemek için yol boyunca bulunan Arap oymaklarına “atiyye” adı altında para yardımı yapılmasına rağmen zaman zaman surre alaylarının Arab eşkiyası tarafından saldırıya uğradığı²⁴, surrenin ve surre defterlerinin yağmalandığı da olmuştur. .Hac seyahati sırasında bazı kabileler hacılara zorluk çıkarırdı. Hacılara zayıatlar veriliyordu. Bu sebepten olsa gerek arşivde 1112, 1224, 1225, 1226 ve 1227 yıllarına ait surre defterleri mevcut değildir.

Osmanlılar döneminde surrenin gönderilmesi, Mekke ve Medine bölgesinin Osmanlı idaresine girmesiyle bir düzene ve istikrara kavuşmuştur. Bu bölge, Osmanlı hakimiyetine girmeden önce Memlûk Devleti'nin sınırı Mısır'ın güneyinden itibaren Anadolu'nun güneyindeki bölgeye kadar uzanmıştı. Osmanlılar'ın Mısır'ı ve buna bağlı olarak önce Suriye bölgesinin ele geçirmek için attıkları adım, Dulkadir Beyliği'ni idaresi altına almak olmuştur. Çünkü bu beylik hâlâ Osmanlılarla Mısır Memlûkleri arasında nüfuz mücadelelerine sahne olmaktaydı. Bu beyliğin Osmanlı idaresine girmesinden sonra Yavuz Sultan Selim, 1516'da Halep yakınındaki Mercidâbık'ta

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, 350-52

²⁴ Özcan, “Hac, Osmanlılar Dönemi”.mad,401-3; Atalar, a.g.e, 20-20; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 35-37 (Görüleceği üzere Arap eşkiyasını önlemek içinde çaba sarfolunmaktadır. Yani Osmanlı Devleti hac güvenliğini de üstlenmekteydi)

Memlûk Sultanı Kansu Gavri ile karşılaştı. Bu savaşta Osmanlılar Memlûk ordusuna karşı büyük bir zafer kazandılar.. Burada Haleb büyük camiinde ilk Cuma namazında hatib, hutbeyi Yavuz Sultan Selim'in adına okudu. Daha sonra Yavuz Sultan Selim Hama'ya girdi ve aynı sene içinde Şam'ı fethetti. Şam'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim Mısır'a doğru yöneldi. Bu sırada Mısır'daki Memlûk Sultanlığının başına Tumanbay geçmişti. Tumanbay, 1517'de Kahire yakınındaki Ridaniyye'de Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusu ile karşılaştı. Burada Osmanlılar Memlûklere karşı büyük bir zafer kazandılar. Bu zaferin neticesinden biri Osmanlılar'ın Mısır'a egemen olması, diğeri Osmanlı idare sisteminin orada sağlanması idi. Buna ilaveten bu savaşta Osmanlılar Memlûk Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmışlardı²⁵. Osmanlılar, Mısır topraklarını idareleri altında aldıktan sonra kutsal yerler yani Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ile Haremeyn-i Muhteremeyn Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştı. Böylece Osmanlılar İslam dünyasının yegane temsilcisi oldular. Bu bölgelerin ele geçirilmesi, Osmanlıların Doğu Akdeniz'i tamamen kontrol altına almasını ve ekonomik bakımından buralarda bir canlanmanın meydana gelmesini sağladı. Bu tarihten sonra Osmanlıların halifelik unvanını aldıkları genel bir kabul görmeye beraber, bundan önceki dönemlerde de Osmanlı Sultanlarının halife unvanını kullandıkları bilinmektedir. Ama bunu siyasi bir araç olarak kullanmadıklarını görmekteyiz. Halifelik, Osmanlı devleti'nin yıkılışına kadar manevi bir unvan olarak kalmıştır.

Haremeyn'in Osmanlı hakimiyetine girişiyile birlikte, surre olayı siyasi bir nitelik kazanmaya ve her yıl muntazaman gönderilmeye başlanmıştır . Bilindiği gibi, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memlûkler'e karşı kazandığı zafer, beraberinde yalnız Mısır'ın

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 290-2; Atalar, a.g.e, 16-19

fethini getirmemiş, aynı zamanda Hicaz bölgesini de Osmanlı İmparatorluğu'na katmıştı . Dönemin Mekke Şerifi Berekât da değişen şartlar dolayısıyla oğlu Ebu-Nüme'yi Kahire'deki Yavuz'a göndermiş ve Kâbe'nin anahtarlarıyla Emânat-ı Mübareke'yi kendisine teslim etmiştir. Bu olayın akabinde "Hâdimü'l²⁶-Haremeyni'-Şerifeyn" unvanını kazanan Yavuz Sultan Selim, Haremeyn ahalisi için "Sadakat-ı Rûmiyye" adıyla 200.000 filori göndermiştir .²⁷

Surreler, "surre emini" denilen bir zatın başkanlığı altında her sene, önceleri recep ayında; XIX. yüz yıldan sonra da şaban ayı içerisinde yola çıkarılırdı. Surrelerin İstanbul'dan yola çıkarılışı, düzenlenen bir merasimden sonra olurdu ki buna "surre alayı" denilmekteydi. Surreler ile gönderilen paraların dağıtılacağı yerler defterler ile tesbit edilir ve dağıtım bu çerçevede yapılırdı. Surrelerle birlikte her yıl Beytullâh'a yeni bir örtü gönderilir ve eskisi İstanbul'a getirilirdi. Kutsal bir eşya olarak kabul edilen bu örtü devlet ileri gelenleri arasında bölüştürülürdü.

Surreler önceleri, Anadolu, Suriye, Filistin güzergahından kara yoluyla gönderilmiştir. Daha sonra buharlı gemilerin kullanılması ile birlikte surreler, şaban ayı ortalarında İstanbul'dan deniz yoluyla Beyrut'a, oradan da Suriye yoluyla Hicaz'a gönderilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamid zamanında Hicaz demiryolunun inşasıyla, surreler trenler vasıtasıyla gönderilmiştir. Surre gönderilme geleneği I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devleti ile Hicaz arasındaki bağlantının kesilmesiyle son bulmuştur.

Hac seyahatleri,on binlerce kişinin katılımıyla oluşan kervanlarla,sekiz aydan uzun süren tehlikeli ve çetin bir yolculuk ve dahası dönüşte bu yolculuğu

²⁶Hâdim,hizmet-kâr anlamında kullanılmıştır.Haleb Büyük Camii hatibi Yavuz'un ünvanında hâkim kelimesini kullanınca Yavuz müdahale edip hizmet-kâr şeklinde düzeltirmiştir.(bknz.Atalar *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alaylar*)

²⁷Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul,2003,127,28

dinlemeye hazır aile üyeleri ve hemşehriler manasına geliyordu.²⁸ Evliya Çelebi eserinde konaklama yerlerini,yollarını detaylı olarak anlatırken diğerleri genelde ibadet yerlerini anlatmıştır.El-Mekki'nin eseride Çelebi'nin eseriyle paralellik arzıtmektedir.

Hacılar Üsküdar'da buluşurlar,ordan Şam'a ve en sonunda Mekke'ye varırlardı.Ramazan boyunca kırk gün Şam'da kalınırdı.Hacılar Medine'ye girdiğinde topraklarla karşılanırdı.Mina'da üç gün kalınırdı.Harem kelimesi orada hiçbir günahın işlenmemesi gerektiği manasındadır. Haremeyn-i Şerifeyn burada hiçbir günahın işlenmemesi gerektiği yer manasındadır. Bugünkü Harem'de anlamını buradan almaktadır.²⁹

1517'de Hicaz'ın alınmasıyla hac kervanlarının yıllık düzenlenmesi önem kazanmıştır. Hac kervanlarının yıllık düzenlenmesiyle beraber hac seyahatnameleride yazılmaya başlanmıştır.Hac seyahatnamelerini dört bölüme ayırabiliriz:

- 1.Hac el kitapları
- 2.Rehber nitelikli Hac seyahatnameleri
- 3.Hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnameleri
- 4.Edebi hac seyahatnameleri³⁰

Bu bilgileri sunması bakımından,Osmanlı hac seyahatnameleri,eski zamanlardaki bu uzun ve tehlikeli yolculuk hakkında birtakım bilgiler edinmemizi sağlamakla

²⁸ Menderes Coşkun "Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Hac Yolculuğu" *Osmanlı IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999,506

²⁹ Menderes, Coşkun, *Manzûm ve Mensûr Osmânîlî Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, 3,4

³⁰ Coşkun, "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri",189,190

kalmamış resmi kayıt ve dökümanlarda bulunan bilgilere ek olarak insanların kişisel tecrübe ve düşüncelerini de bize aktarmıştır.³¹

Evliya Çelebi 1671 senesi itibariyle hacı sayısını 40-50 bin civarında olduğunu kaydetmektedir..Jazari(XVI.yy)70 bin civarında olduğunu belirtmektedir.İstanbul-Şam yolcuğulu ortalama 53 gün sürmekteydi.Şam-Mekke 35 gün sürmekteydi.Üstüdar-Şam güvenliği Osmanlı Devleti tarafından sağlanmaktaydı.Mesela;Tebük kalesinin yapılması bunun bir göstergesidir.Kaleler ile askeri güvenlik sağlanmaktaydı

Hrameyn'e gelen hacıların miktarı,yollardaki telefatlar,Hicaz'ın yüzmlçümü gibi konularda eserimizde tezatlıklar olduğuna şahit olmaktayız.³²

Mekke ve Medine camilerinde hutbe Osmanlı sultanı adına okunurdu.I.Dünya harbine kadar Osmanlı'nın buradaki hükümranlığı sürmüştür.Son hükümdar Mehmed Vahidüddin,Arabistan,Suriye ve havalisi elden çıkmış olmasına rağmen surre yardımı göndermeye devam etmiştir.³³

Kaftan Ağası,rütbe ve memuriyet alanlara hilat giydirirdi.Mekke Emirine padişah ihsanı olan samur kürkü götürürdü.Surrenden iki ay önce giderdi. Mekke emirlerine Surre Emini(Arapça metin),Kaftan Ağası(Türkçe metin) ile iki nâme-i hümayûn giderdi.Buna mukabil Türkçe ve Arapça şerifin nameleri gelirdi.Müjdeciler gelip İstanbul'a haber verip müjde getirirlerdi.Sakabaşları,su temin ederlerdi.Suriye ve Mısır'dan iki kabile gelirlerdi.Mescid-i Ayşe civarında karşılaşılırdı.Bazı kabilelerin hacılara zorluk çıkarırdığını belirtmiştik.1701 Senesinde asi urbanların elli bin kadar zayıat verdiği belirtilmektedir.Silahtar tarihinde otuz bin insanın telef olduğu vurgulanmıştır.Mekke

³¹ Coşkun, "Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Hac Yolculuğu" 508-11

³² Krş.el- Mekki ve Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,1-4

³³ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*,XIV,İstanbul,1983, 24,25; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,44-46(Yararlandığımız bu eserlerde de vurgulandığı üzere surre yardımının Osmanlı'da son döneme kadar organize bir şekilde devam ettiği görülmektedir)

kadısını hükümdar atardı.Mahkeme-i Kübra'da hüküm verilirdi.³⁴

İstanbul-Kahire haricinde Arabistan yarım adasını doğudan batıya aşan yol Osmanlı-Safevi mücadelesi yüzünden kullanılamıyordu.

II.Abdülhamid döneminde Hicaz demir yolu yapılmışsa da 1908 yılında Medine'ye ulaşan hattın daha sonra Mekke'ye ve oradan Cidde'ye uzatılma planı,dağılma sürecinde bedevi saldırılar yüzünden gerçekleştirilememiş,Medine'ye gelen tren ekseriyetle asker ve mühimmat taşımıştır.1400'lü yıllar itibariyle sistemli bir hac organizasyonunun başlatıldığını söyleyebiliriz ve Osmanlı devrinde bunun daha da sistematikleştirildiğini görmekteyiz. 1638 tarihinde Kiler-i Hass-ı Hacc-ı şerif bürosu kurulmuştur.Durumu iyi olmayan hacılara yardımlar yapılmıştır.Hac seyahati için önemli bir sıkıntıda deve eksikliği idi.Tüccarlarda borç alınırdı ama develer pahalı olduğundan ve yolda telef olmasından ötürü deve tedarik etme sıkıntısı çekilmekteydi.Her sene üç yüz ile üç yüz seksen beş bin altın gönderilmekteydi.1/3 harcamalar Mısır'dan gelen gelir kaynaklarından sağlanmaktaydı.Kıbrıs için Venedik ile savaşa girildi Süveys'e gerken önem verilmedi ve bu hac seyahati için önemli bir noksanlıktır.

Deniz yoluyla da iki yüz bin dinar ve gıda yollandığını bilmekteyiz.Osmanlı sultanları kendilerini Hâdimü'l Haremeyn eş-Şerîfeyn (Haremeyn'in hizmetçileri)olarak ilan etmişler.Bundan sonra sırf para değil gıda yardımı da gitmiştir.

On sekizinci yüzyıla kadar Mısır eyaleti hazinesinden de surre gönderildi.Ancak Şam valisi Yusuf Paşa'ya gönderilen bir hükümde, 1714 senesi için surre torbasına koyulan tüm paraların Haremeyn Hazinesi'nden karşılandığı söylenmiş.Sonra yine Mısır'dan gittiğini görmekteyiz.

³⁴Uzunçarşılı,*Mekke-i Mükerreme Emirleri*,45-48

Surrelerin miktarını ve dağıtılacak yerleri belirten defterler ise Defterdarlık içindeki Haremeyn Mukata'ası kaleminde yazılır ve kayıtları burada tutulurdu.Surrenin gelir kaynağı,devrin sultanının gönderdiği özel hediyelerden ve Haremeyn'e tahsis edilen vakıf gelirlerinin şarta uygun olarak toplandığı vakıf tahsisatından oluşuyordu.Surrenin bir kısmı olan özel hediyeler,padişaha ait olan Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'nden karşılanırdı.

Ayrıca Kudüs gibi yerlere de surre gönderilmiş.III.Murad devrinde Medine'ye 196,mekke'ye 87,Kudüs' 11 keseden oluşan nakit para gitmiştir.³⁵

Aşağıda belirtileceği üzere;Surre-i Hümayûn gönderilmeden önce merasim yapılırdı.Surre Emini denen görevli tayin edilirdi.Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denen yerde toplanır,Mekke Şerifine gönderilecek mektup surre eminine okunan Kur'ân eşliğinde teslim edilirdi.Üsküdar'a geçilir,hac umresi yola çıkardı.Mina mevkiinde Mekke Emiri padişahın mektubunu okurdu.Hac bitiminde surre emini Mekke Şerifi'nin mektubuyla İstanbul'a dönerdi.³⁶

Padişahın Mekke Emiri'ne Arapça gönderdiği nâmede,hacıların güvenliği ve rahatının en iyi şekilde sağlanması,surrelerin defterdeki kayıtlara göre titiz bir şekilde dağıtılması ve dönüşte kafilelerin bedevi taarruzundan korunması istenirdi.Mesela 1863 yılında İskenderun civarındaki Payas yolu üzerinde eşkıyanın surre alayını gasp etmesi üzerine sadrazam emriyle Üsküdar'dan Şam'a kadar olan kara yolu terk edilmiş vapurla Beyrut limanına gönderilmesi kararlaştırılmıştır.İstanbul'dan deniz yoluyla Beyrut'a oradan Şam valisi nezdinde Mekke' ye ulaştırılırdı.

II.Abdülhamit'in çabasıyla yapılan Hicaz demir yolu 1908-1916 yılları arasında işlemiştir.Hacı surre alayı Haydarpaşa'dan demiryoluyla gönderilirdi.1901-1908 yılları

³⁵ Atalar,a.g.e,33-35

³⁶ Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,49-53

arası Müslümanların gönüllü yardımı ve Alman mühendislerin çalışmasıyla demiryolu tamamlanmış ve Abdülhamit Müslümanlar nezdinde büyük bir yer edinmiştir. Abdülhamid cebinden elli bin lira ödemiş ve bağış kampanyası başlatmıştı. Arabistan'da Osmanlı kontrolünü sağlayan bir etmen olarak görülüyor.³⁷

Her ne kadar farklı yorumlara neden olmuşsa da İslam aleminde büyük bir hizmet gören bu demiryolu en son 1916'da Medineye kadar gidebilmiştir. 1917-1918 yıllarında ise Şam istasyonunda yolculuk son bulmuştur. Şam'dan dönen bu son yolculukta surre emini müsteşar olan Hacı Kamil Efendi'dir.

Birinci Dünya Savaşı gibi önemli bir felaketi yaşayan VI. Mehmed Vahîdüddin (1918-1922) Hicaz Yarımadası Osmanlı'dan koparıldığı halde 1919 nisanında Halife-i Müslimîn sıfatıyla Haremeyn bölgesindeki fakirlerin tek geçim kaynağı olan surrelerin eskisi gibi gönderilmesi istenmiştir. 1919-22 senelerinde Haremeyn fukarâsına Vahîdüddin tarafından sadaka dağıtılmıştır.

Haremeyn'e düzenli olarak her sene yardımlar yapılıyor idi. Bu kutsal vazife sebebiyle Hicaz bölgesinden hiçbir vergi alınmamış ve keseler dolu ganimetler yollanmıştır. Diğer hizmetlerin yanında gönderdikleri surreler ile halife sıfatına dayanarak sonuna kadar Haremeyn'i gözeten Osmanlı sultanları İslam aleminde takdir toplamışlardır.³⁸

Bu neden dolayısıyla Osmanlı'nın idaredeki başarısı, İslam'ın muhafızlığı gibi önemli bir görev üstlenmesinde yatmaktadır. Fatih (1451-81) ile başlayarak tüm hükümdarlar gelmiş geçmiş en büyük İslam Devleti'nin hükümdarı olduklarının bilincine varmışlardır.

³⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1996, 120-25; Atalar, a.g.e, 125-130; Joan Haslip, *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, çevr. Neşet Öztürk, İstanbul, 2001, 270-75 (Hicaz Demiryolu konusunda verilen bilgiler tüm eserlerde aynı paralellikte sunulmuştur)

³⁸ Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa S. Küçükbaşçı, "Haremeyn", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, 153-160; Kazıcı, a.g.e, 27, 28; Özcan, a.g.m, 401-4

Mekke ve Medine’de yardıma muhtaç çok insanın olması ve Hz.Peygamberin soyundan gelen seyyid ve şeriflere karşı özel bir muhabbet beslediklerinden Osmanlı buralara çok önem vermiştir.Burdan yola çıkıldığında Osmanlı’nın bu bölgelerde hiçbir zaman sömürü amacı taşımadığı görülmektedir. Bu sebeple Araplar’da tarihi iyi irdeleyip,herşeyden önce iki milletin İslam medeniyetinin bir parçası olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.Dört asırlık ortak tarihteki gerçeklikler göz önüne alınmalıdır.On altıncı asırdan on dokuzuncu asıra kadar olan devlet sisteminin işleyişini inceleme gereği vardır.Bu sayede kendi tarihlerindeki yakından inceleme imkanı doğacaktır.

5. Surre-i Hümayûn Gönderme Töreni

Osmanlılar’da surre gönderme işi özen gösterilerek gerçekleştirilirdi. Her şeyden önce surre yola çıkarılmadan önce, İstanbul’da, devlet erkânının da hazır bulunduğu büyük bir tören yapılırdı.³⁹ Merasimden bir gün önce Darüssaade Ağası tarafından defterdar, reisülküttab ve nişancıya haber gönderilirdi. Tören günü davet edilen bütün üst düzey bürokratlar saraya gelir ve divan odaları dışında bu iş için hazırlanan sofada beklerlerdi. Sadrazamın önünde padişahın mührü ile mühürlenmiş mektubu reisülküttab alır, Darüssaade Ağası’nın odasına girer ve kapıda ağaya teslim ederdi. Bundan sonra, defterdar, nişancı, Haremeyn müfettişi, Haremeyn muhasebecisi, maliye baş müfettişi, maliye tezkirecisi, teşrifatçı, Haremeyn mukataacısı, Haremeyn muhasebecisi ve mukataası başhalifeleri ve kisedarları tarafından reisülküttabın eteği öpülürdü. İcra edilen bu etek öpme merasiminin arkasından davetliler belli bir tertip üzere oturlardı. Bu tertip , Darüssaade Ağası’nın sağ yanına defterdar, reisülküttab, nişancı, maliye

³⁹Atalar,a.g.e,93,94;İsmail Hakkı Uzunçarşılı,*Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*,Ankara,1988,180-85 ; Uzunçarşılı,*Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,35-40

başmüfettişi ve maliye tezkirecisinin oturması şeklindeydi. Sol yanında ise, Haremeyn müfettişi, muhasebecisi ve diğer Haremeyn görevlilerinin bulunması şeklindeydi. Yemek sonrası Darüssaade Ağası yazıcısı ile Haremeyn müfettişi tarafından mühürlenmiş surre defterlerine, defterdar kuyruklu imzasını atar, nişancı ise tuğra çekerdi. Kendilerine şerbet ve tütü ikram edilen davetliler daha sonra dağılırlardı . Surre alayı için yapılan hazırlıklar, çok teferruatlıydı. Bir kere, alayın hazırlanmasından iki ay önce, Kaftan Ağası Mekke'ye gider, Mekke Emiri; Mekke, Medine ve Kudüs Şeyh'ül Haremleri ile Mekke ve Medine kadılarına, padişahın 500 altınlık "ihsan"ını dağıtırdı. İstanbul'daki törenler, Topkapı Sarayı'nda, bugün Arkeoloji Müzesi'nin olduğu yerde bulunan 3. Mehmed Köşkü'nde yapılır, padişah, alayı bu köşkten uğurlardı. Haremeyn vakıflarını Dârü's Saâde Ağaları'nın yönetmesi dolayısıyla, törenler de, Dârü's Saâde Ağası'nın yönetiminde gerçekleşir ve törenler insanların huzurunda olurdu.⁴⁰

Teferruatı çokça olan Surre-i Hümâyûn'un Receb ayının onikinci günü, gönderilmesi, âdet olmuştu.Yine değinecek olursak; Törende, Reis'ülküttâb, Defterdar, Nişancı, Haremeyn Müfettişi, Haremeyn Muhasebecisi, Başkapıkulu (Maliye Baş Müfettişi), Maliye Tezkirecisi, Tefrişatçı Haremeyn Mukataacısı, Haremeyn Muhasebeci ve Mukataacısı Başhalifeleri ve Kîsedârları bulunurdu.Herkesin koynuna birer "boyama" ve "yemeni" konulurdu. Darü's Saâde Ağası'nın Nâme-i Hümâyûn'u alarak Enderûn'a gitmesinden sonra, büyük bir yemek ziyafeti verilirdi. Yemekten sonra Kubbealtı'nın karşısına kurulan çadırda, bütün bu zevât, padişahın teşrifini beklerdi. Padişah atı ile Dârü's Saâde Kapısı'ndan çıktığında, alkış tutulurdu. Padişah, Kubbei Hümâyûn'a yerleştikten sonra, çadıra "Surre Keseleri" getirilir ve sayılırdı. Surre Defterleri ve Surre

⁴⁰ Atalar,a.g.e,107-110

Keseleri, padişah mührü ile mühürlendikten sonra, Dârü'sSaâde Ağası, Mekke Şerif'ine gönderilen mektup, (Nâme-i Hümâyûn) ile birlikte, bunları Surre Emini'ne teslim ederdi. Haremeyn'e gidecek ekip (Surre Emini ve Sakabaşılar), Dârü'sSaâde Ağası ile birlikte padişahın önüne dizilir, bu sırada Selâtin Şeyhleri ve İmamlar Kur' an'dan sûreleri, Müezzinler mevlidden Hz. Muhammed'in (s.a.v) yüceliğini anlatan kısmı (Nâtı Nebevî) okurlar, son dualardan sonra yazıcı efendi surreleri verir, artık "Mahmili Şerif" adını alan emanetler, Surre Devesi'nin sırtında, Kubbei Hümâyûn önünde dolaştırılırdı. Önce Mirahur Ağa'sının dolaştırdığı devenin yuları, biraz sonra Dârü'sSaâde Ağası'na verilir, bu esnada ağanın görevine devam edip etmeyeceği belli olurdu. Ağanın görevden uzaklaştırılması isteniyorsa, devenin yuları elinde bırakılır ve Surre Emini ile birlikte Hicaz'a yollanırdı. Görevinde kalacaksa deveyi bir süre dolaştırdıktan sonra emir üzerine gümüş zincirini Surre Emin'ine, ipek yularını Sakabaşı'na vermekteydi. Bu merasim sırasını takipederdi.⁴¹

Tertip edilen alay, kılavuz çavuş, divan çavuşları, kapıcıbaşı ağalar, Haremeyn hademeleri ve müfettiş efendi rütbelerine göre dizildikten sonra, Saray Kethüdası, Saray Ağası, Hazine darbaşı Ağa, Bâbü'sSaâde Ağası ve Darü'sSaâde Ağası tarafından Topkapı Sarayı'nın Hastalar Kapısı'na kadar uğurlanırdı. Surre Alayı, saraydan çıktıktan sonra Alay Köşkü altından Hocapaşa ve Bahçekapısı üzerinden Kireç İskelesi'ne (Sirkeci) gider, orada dualarla hazır bekleyen "çekdiri'ye" (Osmanlı donanması'nda kullanılan kürekli ve yalnızca yardımcı amaçla kullanılan bir tür savaş gemisi) konurdu.

Surrenin çıkarılışının hemen öncesinde icra edilen bu merasimin en önemli anı, padişahın gelişi idi. Padişah, yemek yendikten sonra gelir ve orada bulunanlar

⁴¹ Atalar, a.g.e, 94-98

tarafından karşılanırdı. Padişah yerini aldıktan sonra nâme-i Hümayun, Kızlar Ağası vasıtasıyla surre eminine teslim olunur ve böylelikle surre alayı Haremeyn'e doğru yola çıkardı.⁴²

6.Surre Alayı'nın Takip Ettiği Yolları

Osmanlı İmparatorluğu'nda yollar, Rumeli ve Anadolu'da üç ana kola ayrılmakta olup, bunlar sağ, sol ve orta kollar olarak bilinmekte idi. Bunlardan Anadolu sağ kolu, Üsküdar - Eskişehir - Akşehir - Konya - Adana - Antakya ve Haleb'e; orta kol, Üsküdar - Gebze - İznik - Sapanca - Geyve - Hendek - Ayaş -Düzce - Bolu - Hacıhamza - Merzifon - Amasya - Turhal - Tokat - Sivas - Malatya ve Diyarbakir'e; sol kol, Üsküdar'dan Merzifon'a kadar orta kolu takip ederek buradan Karahisar-ı Şarkî - Bayburd - Tercan - Erzurum ve Kars'a gitmekteydi. Rumeli'de ise sağ kol, İstanbul - Kırklareli - Aydos - Prevadi - Babadağ - İsakçı - Akkerman ve Özi'ye; orta kol, İstanbul - Silivri - Çorlu- Edirne - Filibe - Sofya ve Belgrad'a; sol kol, İstanbul - Silivri - Tekirdağ - Gelibolu - Keşan - Gümölcine - Selanik - Yenişehir v.s. gitmekteydi.Ama görmekteyizki yollar daima tehlikeli bir durum arzitemekteydi.⁴³ Surre, yukarıda verilen ve İstanbul'dan Anadolu'ya çıkan sağ kol üzerinden kutsal yerlere ulaşmaktaydı. Bu bakımdan bu yola Hac Yolu da denmekteydi. Tarih boyunca surreler değişik yollarla, değişik şekillerde gönderilmiştir. Bu değişiklikler bazen yol, bazen de yol araçlarına bağlı olarak söz konusu olmuştur. Tanzimattan önce, 1864 yılına kadar karadan katır ve develerle gönderilmiştir. 1864'ten itibaren denizden vapurla gönderilmeye başlanmıştır. Hicaz demiryolu yapıldıktan sonra

⁴² Uzunçarşılı,*Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,35-37

⁴³ Erol Özbilgen,*Bütün Yönleriyle Osmanlı*,İstanbul,2003,325-330;Atalar,a.g.e,131-150

da trenle yollanmıştır. ⁴⁴ Geleneksel olarak surre gönderileceği zamanlarda, Surre emini, Üsküdar'da bir süre kalıp, yolculuk malzemeleri ile ilgili olarak eksikliklerini tamamladıktan sonra, padişahın müsaadesiyle Üsküdar'dan hareket ederdi. Ondan sonra şöyle bir usul takip edilirdi: Önce, "Akşehir sancak beyi, Surreyi teslim alır, sonra kendisinin sancağı dahilindeki kazaların kuvvetleriyle emniyet içinde Konya'ya götürüp, Konya valisine veya mütesellimine teslim ederdi. Bu teslim etme senet ile olurdu. Bu işlemi takiben, Konya valisi veya mütesellimi de aynı suretle hareket ederek, muhafaza altında kafiye Adana'ya götürürdü. Buradan Adana mütesellimi surreyi kendi hududundan Maraş hududuna selametle geçirirdi. İşte bu suretle Hama'ya ve Şam'a ulaştırılan surre alayı, Şam valisine teslim edilirdi. Surrenin Şam'dan itibaren yolu şöyleydi: Şam'dan Müzeyrib, Müzeyrib'den Belka'ya, Belka'dan Maan'a ve oradan Zatü'l-Hac ve Tebük, Tebük'ten Medain-i salih ve ondan sonra Medine-i Münevvere'ye ulaşır ve burada Mekke Emiri veya gönderdiği vekili tarafından karşılanırdı. Buradan kafiye Mekke Emiri'nin kuvvetlerinin altında Mekke'ye doğru geçerdi.

1864 yılından sonra bir süre vapurla gönderilen surre, bu yolla gönderildiğinde Beşiktaş, Üsküdar, Beyrut ve Şam güzergahını takip ederek Haremeyn'e ulaşmakta idi. 1908 yılında bu âdetin terk edilmesine kadar geçen zaman zarfında ise, tamamlanan Hicaz Demiryolu sayesinde Haydarpaşa'dan trene yüklenen surre, Konya, Haleb, Şam hattından Medine ve Mekke'ye gönderilmiştir. ⁴⁵

⁴⁴ Atalar,a.g.e,156-162

⁴⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz" *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, 430-40; Özcan, "Hac, Osmanlılar Dönemi".mad,400

7.Gönderilen Surre Nevileri ve Miktarları

Daha önce bahsedildiği gibi Osmanlı padişahlarından Haremeyn'e ilk surre gönderen hükümdar Çelebi Sultan Mehmet'tir. Bu dönemden sonra bu gelenek devam etmiştir. Meselâ, Sultan II. Murad Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere (yani seyyidlere ve şeriflere) her yıl 1000 filori dağıtmaktaydı. Kezâ, II. Murad Balıkhisar bölgesinde yaptırdığı köprünün geçiş ücretini de Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere ve Kuds-i Şerif ahalilerine vakfetmiştir. Diğer yandan Sultan II. Murad'ın oğlu Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'de bulunan seyyidler, fakirler ve oraya hizmet eden kimseler için 7000 altın tahsis etmiştir. Sultan II. Bayezid döneminde ise Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere ahalilerine tayin edilen surrenin miktarı 14.000 altın idi. Bu surrenin gönderilmesi, 1481 yılında başlamıştı.

Sultan III. Murad zamanında ve özellikle 1589 yılında Mekke-i Mükerrreme halkına tahsis edilen surrenin miktarı 7488 sikkedir. Öte yandan Sultan III. Mehmed devrinde ve bilhassa 1003/1594 tarihinde Mekke-i Mükerrreme'ye gönderilen surrenin miktarı 438 sikke, aynı yılda Medine-i Münevvere'ye tahsis edilen surrenin miktarının ise 1971 sikke olduğunu görmekteyiz.⁴⁶

1637 yılında, Sultan IV. Murad devrinde İstanbul'dan Medine-i Münevvere ahalisine tayin edilen surrenin miktarı 1254 sikkedir. Diğer yandan Sultan IV. Mehmed'in 1650

⁴⁶Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisâdi Yapısı",*Osmanlı Devlet Tarihi,II*,İstanbul,1999,520-530;Güler,a.g.e,180-5;Atalar,10-25;İbrahim Ateş, "*Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler*", Vakıflar Dergisi, XIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,1981

yılında Mekke-i Mükerrreme ahalisine gönderdiği surrenin miktarı 14.245 sikke, aynı zamanda Medine-i Münevvere halkına tahsis edilen surrenin miktarı 35.603 sikke, kezâ Kuds-i Şerif sakinlerine verilen sikkenin miktarı 2480 sikkedir. Sultan II. Ahmed döneminde, Mekke-i Mükerrreme yoksullarına, Dergâh-ı Âlî sâbık kapıcılarından Küçük Hüseyin Efendi ve Voynuk Ahmed Ağa vakıflarından 340 guruş tahsis edilmiştir. Aynı meblâğ (yani 340 guruş) 1719 yılında Sultan III. Ahmed devrinde Mekke-i Mükerrreme'ye gönderilmiştir. 1737 tarihinde yani Sultan I. Mahmud zamanında İstanbul'dan Medine-i Münevvere ahalisine tayin edilen surrenin miktarı 86.094 guruştur. Sultan II. Mahmud'un 1820 yılında İstanbul'dan Mekke-i Mükerrreme'ye gönderdiği surrenin miktarı 1333 sikkedir. 1839 tarihinde Sultan I. Abdülmecid zamanında Haremeyn-i Şerifeyn ahalisi ve görevlilerine tayin edilen surrenin miktarı da 168.512 guruştur. Bu sultanı da diğer sultanların takip ettiğini görmekteyiz.⁴⁷ Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1879-1880 yılında İstanbul'dan Şam'a tahsis edilen surrenin miktarı 43.367, kezâ 1316/1898 tarihinde İstanbul'dan Mekke-i Mükerrreme'ye verilmiş olan surrenin miktarı 72.926, 1322/1904 senesinde yine İstanbul'dan Medine-i Münevvere'ye tayin edilen surrenin miktarı 311.551 guruştur. Son olarak 1915 yılında yani Sultan V. Mehmed (Mehmed Reşad) zamanında Mekke-i Mükerrreme ahalisine tahsis edilen surrenin miktarı 24.847 guruş, aynı tarihte Medine-i Münevvere halkına tayin edilen surrenin miktarı 35.885 guruştur. Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılda başlayan Haremeyn'e surre gönderme âdeti, 1915 yılına kadar devam etmiştir. Bu son tarihte Mekke emirinin isyanı dolayısıyla 1916'da surre güç şartları içinde sadece Medine'ye gönderilebilmiştir. Bunu takip eden 1917 ve 1918 yıllarında ancak Şam'a kadar ulaşabilen surre, 1919'da artık gönderilemez

⁴⁷ Atalar, a.g.e, 58-70

olmuştur. Bununla beraber, 1919-1920 yılları arasında Sultan Vahdeddîn tarafından Haremeyn fukarasına sadaka dağıtılmıştır. Padişahlık sıfatını taşımamakla birlikte Osmanlı hanedanından gelen ve son halife olan Abdülmecid Efendi, 1923-1924 yıllarında bu geleneğe son vermiştir .⁴⁸

Surre-i hümâyûn, Haremeyn evkafı nâzırı olan dârüsseâde ağalarının sorumluluğu altında hazırlanırdı. Gönderilecek para ve eşyâların listesini gösteren surre-i hümâyun defterlerini dârüsseâde ağasının yazıcısı ve haremeyn müfettişi müherlerdi. Daha sonra defterdâr tarafından imzâlanan defterlere nişancı tuğra çekerdi.

Bundan sonra Pâdişâhın Mekke Emîrine hitâben yazdırdığı nâme-i hümâyûn, kızlarağası tarafından surre emînine teslim edilirdi. Bu esnâda Kur'ân-ı kerîm ve na'tlar okunur, kurbanlar kesilir, buhûrdânlar yakılır, tekbir getirilir, duâlar edilirdi. Receb ayının on ikisinde Üskûdar'a geçirilen surre alayı halkın coşkunun sevgi gösterileri arasında yeni hediye katarları ve hacı adaylarının da iştirâkı ile Hicaz'a doğru yoluna devam ederdi. Yol üzerinde bulunan beylerbeyi ve sancakbeyleri surrenin emniyetini temin etmekle mükelleftiler.

Surre alayı Haremeyn'e doğru ilerlerken, geçtiği yerlerde ihtişamlı merâsimler yapılır, surre hediyeleri yüklü yeni yeni katarlarla birlikte hacı adayları da katılırdı.

Surre-i hümâyunla gönderilen paralar, Haremeyn'in masraflarına sarf edilirdi. Surre-i hümâyûnda paralar dışında gönderilen ve nâdir bulunan kıymetli halılar, seccâdeler, murassa avîzeler, şamdanlar, paha biçilmez mushaf-ı şerifler, levhalar, puşideler (örtüler), gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, elbiseler, Mekke Emîrine mahsus

⁴⁸ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, XIV, 20-25; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 44, 45 (Hicaza giden surrelerin kronolijisi eserlerde tutarlı bir şekilde belirtilmiştir)

sırmalı ve işlemeli kaftan, mücevherli kılıç, inciden tesbih ve daha pekçok kıymetli hediyeyle, Mekke ve Medîne'deki mübârek makâmlara, seyyidlere, şerîflere, fakirlere, zâhidlere hediye edilirdi. Gönderilen hediye alanlar, kendilerine göre, keselere zemzem, hurma gibi hediyeler koyarak surre ile geri gönderir, karşılıklı hediyeleşirdi.

Surre alayları, gönderilen hediyelerle birlikte, 1864 yılına kadar kara, bu târihten 1908'e kadar deniz, daha sonra da demiryoluyla gönderildi. Surre alaylarının sonuncusu 1915 yılında gönderildi. Daha sonra Mekke Emirinin isyânı (1916) ve toprakların elden çıkması sebebiyle gönderilen surre alayları yerine ulaşamadı.

8.Surre'ye Genel Bakış veSurre'nin Önemi

İstanbul'dan Anadolu ve Suriye üzerinden sıcak çöllere, Mekke ve Medîne'ye doğru, başında özenle ve ihtişamla süslenmiş bir devenin bulunduğu çok önemli bir kervan yola çıkardı.⁴⁹ İlk Abbâsi Halifesi Mehdî zamanında uygulanan, ardından Abbâsi halifeleri ile sonrasında Fâtımîler, Eyyûbiler ve Memlûklular tarafından sıklaşan; Yavuz Sultan Selim' den sonra Osmanlı Devleti'nde süreklilik kazanan bir gelenek olmuştur. Cihan harbinin çıkması ve de İngilizlerin bu topraklarda egemenlik arayışına girmesiyle sistemleşen bu gelenek son bulmuştur.

Osmanlı pâdişahlarının, Mekke ve Medine'nin (Harameyn), ileri gelenlerinden en yoksullarına kadar dağıtılmak üzere özel bir törenle gönderdikleri para, altın ve hediyeleri taşıyan "Surre Alayı", Hac mevsiminden önce, Receb ayında yola çıkar, Şam'da Ramazan ayını geçirdikten sonra, Mekke'de gönderilen hediyeleri dağıtır, Hac sonrası dönerdi. Bu alay, gerek kervan ile birlikte hareket eden, gidiş ve dönüşteki

⁴⁹ Coşkun, "Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Hac Yolculuğu" *Osmanlı IV*,506

törenlere katılan çeşitli kesimlerden insanlar dolayısıyla, gerekse de taşıdığı sevab kazanma maksadı ile dağıtılan hediyeler vâsıtasıyla, büyük bir sosyal olay sayılır. Gönderilen bu alayın şüphesiz siyasi bir önemi de bulunmaktaydı. Surre defterleri sayesinde vakıf görevlileri hangi harcamaların nereye yapıldığını not etmekteydi.. Bu defterler, Kanunî zamanında 1559 yılından itibaren, düzenli olarak tutulmuşsa da, bazı yıllar, siyasî karışıklık sebebiyle surre gönderilmediği gibi, bazı yılların surre defterleri de kayıptır.Bu hem Osmanlı'dan,hem de yollaradan kaynaklanırdı.

Surre'nin gönderilmesi ve dağıtılması sırasında, hem İstanbul' da, hem güzergâh üzerindeki bütün noktalarda, hem de Hameyn' de yaşananlar, Osmanlı sosyal hayatı üzerine çok önemli gözlemlere imkân vermektedir.⁵⁰ Her yıl vazgeçilmez bir ritüel halini alan Surre Alayı'nın, halkın günlük hayatına ne kadar nüfus ettiğini, gereğinden fazla süslenip püslenen kadınları kast etmek için bugün bile kullanılan “surre devesi” tabiri konuyu anlamamız için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Surre gönderme geleneğinin Osmanlı Devleti'nde çok önemli ve teferruatlı olduğunu belirtmiştik. Surre Alayları hakkında 18. yüzyıl sonunda ayrıntılı bilgiler veren İsveç Büyükelçisi ve gezgin D'Ohsson, alayın asıl eğlenceli tarafının, saraydan çıktıktan sonra başladığını, İstanbul sokaklarında harikulade ve etkileyici tarzda devam ettiğini anlatır. D'Ohsson, ağırbaşlı ve ciddi Surre Alayı'nın peşinde, halk dilinde “hekkam” denilen ve Araplar'dan oluşan çalgıcı ve eğlendirici 5060 kişilik bir ikinci kafilenen dolaştığını, alayın hareketinden bir gün önce İstanbul'un her semtini mahalle mahalle dolaşıp çeşitli oyunlar oynayarak sadaka topladıklarını, alayın peşindeyken denge sırığı ve maharetler gösteren birer cambazı omuzlarında taşıdıklarını söylemektedir.

⁵⁰ Özcan, “Hac, Osmanlılar Dönemi”.mad,400-405

Surre Alayı çekdiri ile Üsküdar'a geçirdi. Burada yolculuğa hazırlanır ve Harameyn'e doğru yola çıkardı. Alayın buradaki hareket noktası, Üsküdar Kadıköy arasındaki İbrahim Ağa Çayırı idi. Surre Alayı buradan dualarla uğurlanır, kervandakiler akrabalarına burada veda ederlerdi. Bu sebepten bu mahalde bulunan çeşmeye "Ayrılık Çeşmesi" adı verilmiştir. Çeşme bugün dahi Kızıltoprak Yolu üzerinde, yol kenarında, eski yerinden farklı bir yerde bulunmakta ve aynı isimle anılmaktadır. Kervan, İbrahim Ağa Çayırı'ndan Ayrılık Çeşmesi'ne ve oradan da Haydarpaşa Namazgâhı'na ulaşırdı. Haydarpaşa İskelesi'nden gelen ve kavşak noktası olan bu yer, zaten kervanların ve sefere çıkan ordunun selametlendiği yerd. Surre'nin gönderildiği gün, sarayda ilgili görevlilere çeşitli giysiler giydirilirken, Harameyn'de ki görevlilere de benzer giysiler yollanırdı. Buna "hil'at giydirme ve gönderme" denilirdi. Ayrıca o gün özellikle Mekke ve Medine'deki kutsal emanetlere dair çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için bağışlar yapılırdı.⁵¹ Şam'da ve Mekke'de özel törenlerle karşılanan Surre Alayı ile birlikte, kutsal makamlara, Mekke Emiri'ne, Mekke ve Medine ileri gelenlerine ve Çöl Arapları'na (urban) da hediyeler gönderilirdi. Osmanlı Devleti'nde Surrei Hümâyûn ve Surre Alayları adlı çalışmasından faydalandığımız Münir Atalar, Osmanlı Padişahları'nın, bütün yüksek masraflarına rağmen, Surre Alayları vasıtasıyla Harameyn vakıfları ve kutsal toprakları altına boğduğunu yazar. Ayrıca Harameyn'deki îmar ve tâmir faaliyetleri de cabasıdır. Surre Alayı ile birlikte gönderilen Kâbe Örtüsü'nün (pûşide, kisve, sitare) ise önemi apayrıdır. Her sene alay ile ve her padişah tahta geçtiğinde gönderilen bu örtü, genellikle siyah renkli ibrişim ve ipekten dokunurdu. Eski örtü her sene İstanbul'a yollanır, kara yoluyla Üsküdar'a gelen ve oradan Eyyüb'e nakledilen örtü, Eyyüb Sultan Türbesi'nde halkın ziyaretine bırakılır,

⁵¹Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*,180-5; Atalar,a.g.e,93-100(Uzunçarşılı ve Atalar'ın eserlerindeki surre gönderme ile ilgili bilgiler aynı tutarlılıktadır)

sonra da ulema, meşâyih, Sâdât ve devlet ricali tarafından tekbirlerle saraya getirilip, “Hırkai Saâdet” Dairesi’nde saklanırdı. Ve buna gerekli özen gösterilirdi.

1864’e kadar karadan katır ve develerle gönderilen Surre Alayı, bu tarihten sonra deniz yoluyla, Hicaz Demiryolu’nun yapılmasıyla, 1908’den sonra da trenle gönderilmiştir. Surre Alayı’nın kat ettiği yol, aynı zamanda hac yoluydu.

9.Osmanlı Devleti’nin Yaptığı Yardımların Değerlendirilmesi

Osmanlı sultanları Mekke ve Medine’yi hizmet görülmesi gereken kutsal mekanlar olarak görmüşlerdir.Bu sayede İslam aleminin teveccühünü kazanmışlar.Osmanlı sultanları ve zevcelerinin yaptığı hizmetler,Abdülhamîd Han’ın Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere’ye yaptığı hizmetler hep göz önündedir.Onun zamanında yapılan ve hatta kendi cebinden de katkıda bulunduğu. Hicâz demir yolu günümüze kadar etkisini devam ettirmiş ve tarihe tanıklık etmiştir.

Hicaz dahil olmak üzere buralarda badana,boya,mermer sütun,kubbe altları tamir olunmuştur.Abdülmecîd Han ve zevceleride bu geleneği devam ettirmişlerdir. Hz.Peygamber zamanından kalma Bilal Habeşi’nin ilk ezan okuduğu mescidin tamiri,türbelerin onarımı gibi vazifeler gerçekleştirilmiştir.Köprülerin tamiri,Ravza-i Mutahhara’ya kandiller konulması,boya takdimi yapılması sayacağımız başkaca hizmetlerdir.Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere’nin kandil ve şamdanlarla aydınlatılmasının sağlanması önemli görevlerdendir.Emniyet(karakol),sağlık(sağlık memurlarının atanması v.b),iletişim(telgraf hatlarının çekilmesi) için önemli çalışmalar yapılmış ve buranın ahalisinin teveccühü kazanılmıştır.⁵²

⁵² Özcan, “Hac, Osmanlılar Dönemi”.mad,400-5; Atalar,a.g.e,28-32;Fr.Buhl, “Medine”.mad, *İA*,VII, MEB Yayınları,Ankara,1988,459-468(Yapılan değerlendirmede eserlerin aynı paralellikteki bilgilerinden istifade edilmiştir)

Üç bin beş yüz amele çalıştırılarak Cidde şehrine su getirilmesi ,Arafat'taki su havzalarının tamir olunması gibi vazifeler dikkate şayandır.Mina şehrine su getirilmesi vazifeside bunlar arasında sayılır.Bu masrafların getirdiği yükümlülükler Osmanlı ekonomisinde muhakkak etkili olmaktadır.

Matbaâ inşa olunması da çok önemli bir husustur. Arapça,Farisi,Hindi,Türkçe harflerin mevcut olduğu üç makine tahsis olunup,din kitapları vesaire İslâm beldelerine yollanmış ve eğitime katkı sağlanmıştır.

Karakollar ve kaleler inşa edilmiştir.Kışla-i Hümayun,cephaneler,depolar inşa edilerek askeri çalışmalar yapılmıştır.Cidde,Taif,Aden,Yenbaü'l Bahr,Sevirkiye,Ciyad gibi yerlerde askeri,ilmi,sosyal müesseseler tamir ve inşa olulmuştur.

Kabe-i Muazzâma'nın doğal afetler neticesinde zarar gördüğü bu sebeple bir sene zarfında tamirât ile yine eski haline döndürüldüğünü görmekteyiz.. Bu tamirat Kabetullah'ın on birinci tamiri olmuştur.

Yıl boyunca devam eden inşâ,tamir,yatırım ve yardımların muhakkak ki Osmanlı ekonomisinde önemli olduğu aşikardır.Tabi bunu en iyi şekilde anlatacak olan kişiler ekonomistlerdir.

Başta Yavuz Selim'in kendini "Hâdimü'l- Haremeyni's Şerîfeyn" nâmıyla anması ve diğer Osmanlı sultanlarının da bu bilinçle hareket etmesi konuyu açıklamak açısından önemlidir.Osmanlı Devleti zamanında kurumsallaşan ve sistemli bir şekilde yürütülen surre alaylarına çok önem verilmektedir.Örneğin; I.Abdülhamid surre alaylarını iki gün önceye almış ve uğurladıktan bir gün sonra vefat etmiştir.⁵³ Yani anlaşılacağı üzere Osmanlı sultanları ölüm anına dek bu vazifeye gerekli önemi vermişlerdir.Eğer ki Osmanlı sultanları burayı bir sömürü merkezi olarak görmüş olsa idiler kendilerini

⁵³ Uzunçarşılı,*Osmanlı Tarihi,II*,305,306

hizmetkâr olarak değil, buranın efendileri olarak ifade etmeleri gerekirdi.

Mısır gibi önemli bir toprağın egemenliğe alındıktan sonra buraların vergisinin Hicaz bölgesine yollanması dikkate şayandır. Toprak vergisinin önemli olduğu bir çağda bunu göz ardı etmemiz büyük bir eksiklik olur.

10.Eserle Paralellik Arzeden Kaynaklar

Sulhi'nin Der-Beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicâz'ı

Gubârî'nin Menasikü'l Hacc'ı

Bahtî'nin Manzûme fî-Menâsiki'l-Hacc'ı

Bahri'nin Üsküdar'dan Şam'a kadar konaklar

Hacı Seyid Hasan Rızai'nin Tuhfetü'l-Menazili'l-Ka'be'si

Cudi'nin Merahil-ü Mekke Mine'ş-Şam'ı

Kamil'in Menasik-i Hacc'ı

Abdurrahman Hibri'nin Menasik-i Mesalik'i

Kadri'nin Menazilü't Tarik ilabeyti'llahi'l Atik'i

Seyyid İbrahim Hanifi'nin Hasi'l-ı Hacc-ı Şerif'i

Mehmet Edip'in Nehcetü'l Menazil'i

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi(hac) dokuzuncu cilt

Ahmet Fakih'in Kitabü Evsafi Mecasidi'ş Şerife'si

Fevri'nin Risale-i Mekkiye'si

Nâbî'nin Tuhfetü'l Haremeyn'i

Vâsıf'ın Vâsıf Târîhi

Eyyûb Sabri Paşa'nın Mir'âtü'l-Haremeyn'i

Râşid Tarihi

Atâ Tarihi⁵⁴

11.Surre ve Surre Görevlileri İle İlgili Terimler

a)Surre İle İlgili

Surre Vakıfları	Haremeyn Muhasebe Kalemî
Nâme-i Hümâyûn	Haremeyn İkrâmiyesi
Urbân Surrei	Surre
Mahmil	Surre Alayı
Şam Mahmili	Surre Altını
Mısır Mısır Mahmili	Surre Defteri
Yemen Mahmili	Surre Devesi
Mahmil-i Şerîf	Surre İhrâc Etmek
Surrenden Ferâgat	Surre-i Hümâyûn
Surre Mahlûlü	Surre Kesesi
Karantina	Menâsik-i Hacc
Ferâşet Çantası	Mevkib-i hacc
Ferâşet-i Şerîfe	Mecidiyye
Ferâşet-i Şerîfe Ber'atı	Sebîke
Ferâşet-i Şerîfe Defteri	Yaldız Altını
Mevlîd Alayı	Fındık Altını
Hacı Tehniyeleri	Zer-i Mahbûb
Hacc-ı Ekber	Haremeyn Dolabı
Haremeyn	Darü's-Saâde Yazıcısı ⁵⁵
Haremeyn Evkâfı	

⁵⁴ Coşkun, *Manzûm ve Mensûr Osmânlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyni*,6-15

⁵⁵ Atalar,a.g.e,207-41.

b) Surre Görevlileri İle İlgili ⁵⁶

Surre Emîni	Teşrifâtçı
Kaftan Ağası	Sâhib-i Derek
Müjdecilik	Delîl
Müjdecî	Ferâşet-i Şerife Vekîli
Müjdecî Başî	Mutavvif
Müjdecî-i Sâni	Mukavvim
Surre Alayı Tabibi	Mücâvir
Sakabaşı	Buhurcu Başî
Emîrî'l Hac	Berber Başî
Mısır Hac Emiri	Haremeyn Müfettişi
Meş'aleci	Haremeyn Nâzırı
Curde Askeri	Şeyhü'l Harem
Curde Başbuğu	Şerbetçi
Curdecî	Kahveciler
Akkâm Başî	Tahtirevancı
Surre Tercümanı	Surre Kâtibi

Sonuç

Osmanlı, Hicâz, Surre, Hac anahtar kelimelerinin oluşturduğu konular ekseninde bilgilendirme yoluna gittiğimizi söyleyebiliriz. Birbirini ilgilendiren bu konuları, Mehmet Emîn el Mekki'nin, Hulefâ-yı 'İzâm-ı 'Osmâniyye Hazarâtının Haremeyn-i Şerîfeydeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları adlı eseri ışığında aydınlatmaya çalıştık.

Osmanlı Devleti'nin Hicâz'ın yönetimini devralmasından sonra, buralarda yapmış olduğu hizmetler, bu vesileyle yollamış olduğu surre-i hümâyûnlar hakkında bilgiler sunmaya çalıştık.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Münir Atalar, Mekke-i Mükerrreme Emirleri, 171-206

Hac vazifesi ve hac organizasyonunun İslam alemindeki önemi ve Osmanlı Devleti'nin kutsal toprakları egemenliğe almasıyla beraber oynamış olduğu rol üzerinde durulmuştur. Mehmet Emin el Mekkî'nin eseri etrafında konulara ışık tutmaya çalıştık. Surre'nin tarihi gelişimi ve Osmanlı Devleti'nde surrenin yerini izah etmeye çalıştık. Osmanlı'nın buraya verdiği ehemmiyete dikkat çekmeye çalıştık. Çünkü Osmanlı hazinesinden büyük meblağlar sarf edildiğini görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Hicâz bölgesine sağladığı kolaylıklar ve getirdiği hoşgörü ile dikkatimizi çekmektedir. Buralarda herhangi bir sömürü aracı taşımadığını göstermiştir.

Osmanlı'nın yapmış olduğu bu gayretlerle İslâm dünyasında büyük bir teveccüh kazandığını görmekteyiz. Bu noktada Osmanlı'nın iyi bir güney siyaseti izlediğine şahit olmaktayız. Taaki İngilizler Hicâz bölgesine müdahale edinceye kadar.

Hicâz bölgesinin sancaklar, kazaları, nahiyeleri hakkında o zamanki bilgilerine ulaşmaktayız ve başka kaynaklarla karşılaştırma imkanına sahip olmaktayız. Bu sayede o bölgenin demografik özellikleri, halkın ekonomik durumu, kültürel yaşam kısacası tüm yaşayışı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu veriler ışığında bilimsel sonuçlara sahip olabiliyoruz.

Osmanlı tarafında gönderilen surre miktarları, surre alayının hazırlanması, yapılan törenler, gönderilen hediyeler, surre alayının güzergahı ve yol güvenliği, Osmanlı sultanının göndermiş olduğu nameler, Mekke emirinin bilmukâbil gönderdiği nameler üzerinde durularak konunun aydınlatılmasına çalışılmıştır.

Devlet memurluğu yapması hasebiyle el Mekki istatistiksel veriler sunarak konulara net bir açıklık getirmeye çalışmıştır. İklim, ulaşım, devlet görevlileri tablolar halinde belirtilerek esere başka bir hava verilmiştir.

1517 senesinden itibaren Hicâz'da önemli bir rol oynayan Osmanlı Devleti'nin tarihine ışık tutmak, Hicâz bölgesini tanımak, İslâm toplumlarında hacın yeri ve önemi açısından bu eser çok önemli bir yer arz etmektedir.

II. Bölüm (Transkripsiyon)

Hulefâ-yı 'İzâm-ı 'Osmâniyye Hazarâtının Hameyn-i Şerîfeyn'deki Âsâr-

1 Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları

“Menâsik-i Hacc-ı Şerîf”¹

Bismillahirrahmânirrahîm

[2]Mefhar-ı mevcûdât Hazret-i Resûli Rabbi'l-‘Âlemîn (salla’llâhu ‘aleyhi ve sellem) ve Hulefâ-yı Râşidîn’den Emîrû'l- Mü’minîn “Ebû Bekri’s-Sıddîk, ‘Ömerü’l-Fârûk, ‘Osmân bin ‘Affân ve ‘Aliyyü’l-Murtazâ” (Rıdvânu’llâhî te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în) Efendilerimiz hazarâtından sonra zuhûr iden mülûk-ı devlet-i İslâmiyyenin ser-firâzları selâtîn-i diyânet-âyîn-i “Osmâniyye” dir ki hâiz oldukları sıfât-ı celîle ve mezâyâ-i “hamîde” nâm-ı ma‘âlî ittisâmlarını Cenâb-ı Allah ilâ-kıyâmi’s-sâ‘ah takdîs itdirecek hadsiz hesâbsız fütûhât-ı ‘azîmeye nâil itdirmiştir.

Fütûhât-ı kesîre ve gazâvât-ı şehîreyi bilâd-ı ba‘îdede icrâ ve bu fütûhât ile nitâk-ı İslâmı tevsî‘ iderek ‘ulûm u ‘adâlet ve âsâyîş ü emniyyetin intişârına sarf-ı himmet-i vefîre buyuran “Hülefâ-yı ‘izâm-ı ‘Osmâniyye” hazarâtıdır.

Hülefâ-yı ‘izâm-ı ‘Osmâniyye hazarâtı ‘akâid-i dîniyye cihetinden dahi ehl-i sünnet ve cemâ‘atin ‘akâidine mülâzım ü hâmî bulunmuşlardır.

Bi’l-cümle Bilâd-ı İslâmiyye ve bi’l-husûs menba‘-ı dîn-i mübîn, ve mişkât-ı nûr-ı bihîn olan “Haremeyn-i Muhteremeyn”de şe‘âir-i dîniyye ile kâim ve müstakîmdirler. Ahâlî-i Haremeyn-i Şerîfeyn kıvâm-ı dîn olan vezâif ile tavzîf ve umûr-ı dinîyye ile me’mûr olan “mefâtî” vü ‘ulemâ vü hutebâ vü eimmeye mürettebât-ı cesîme tertîb ile ma‘îşetlerini te’mîn ve eşrâf ü sâdât ü sulehâ ü ahyâr ü zühhâdı dahi anlar misillü ikdâr ü tesrîr buyuran Hülefâ-yı ‘izâm-ı ‘Osmâniyye hazarâtıdır.[3]Hülefâ-yı ‘Osmâniyye hazarâtının hayrât ü hasenâtı ‘avâmm ü havâss, zükûr ü ünâs, kibâr ü sığârâ şâmil olmakla bu cihetle kâffe-i enâm ‘ibâdet vu itâ‘at-ı rabbâniyye ve tahsîl-i ‘ulûm-ı ‘âliye

¹ Bkz. Ahmet Özel, “Hac, Literatür” *DİA*, XIV, İstanbul, 1996,412(Kutsal hac vazifesi Hac maddesi adı altında aydınlatılmaya çalışılmıştır)

ile iştigâl ve ilâ yevminâ hâzâ deymûmiyyet-i eyyâm-ı devlet-i ebed-müddet zımnında ref‘ ekeff-i ibtihâl itmekdedir.

Hulefâ-yı müşârun-ileyhim hazarâtının fazâil-i haseneleri cümlesinden biri de ashâb-ı kirâm ve âl-i beyt-i cenâb-ı nübüvvet-penâhî vu ‘ulemâ vu sulehâyâ fart-ı mahabbetlerî ve dâimâ bunlar haklarında icrâ-yı levâzım-ı ihtirâm ve Âl-i Resûl-i Mustafâ’ya esbâğ-ı efdâl vu in‘âm’den bir an hâlî kalmayub bîzâ-i beyzâ-yı İslâmın ilâ-yevminâ hâzâ her dürlü ta‘arruzâtıdan masûniyyetde mâddî ve ma‘nevî her dürlü himmetler sarfıyla muhâfaza-i şân ü şeref-i dîn-i mübîne hıdmet ve muvaffakiyyetleri ve Haremeyn-i Şerîfeyn ve bâ-husûs âl-i beyt-i hazret-i Peygamberî’ye hurmet ü ri‘âyetleridir.

Hulefâ-yı ‘izâm-ı ‘Osmâniyye hazarâtı’nın fazâil-i memdûhalarından biri de huccâc-ı Beytu’l-lâhi’l-Harâm ve züvvâr-ı hazret-i Resûlü’s-Sakaleyn ve sâir ebna-yı sebîlinistirâhatleri zımnında te’mîn-i turuk kazıyyesine ve ‘ale’devâm sıyânet-i dîn-i mübîn ile şa‘air-i İslâmiyyenin ikâmesine sarf-ı cidd ü ictihâd buyurdıkları gibi beher sene külliyyetlü masârif-i ihtiyârî ve terfîk-i ‘asâkir-i şâhâne ile İstânbul’dan Mısır’dan Surre-i Hümâyûn irsâl ve bunlarla Haremeyn-i Şerîfeyn şürefâ vü sâdât vü ‘ulemâ vü ahâlî vü mücâvirîn ve Hademe-i Harem-i Şerîf için mebâliğ-i cesîme dahi isbâl buyurulmakda ve huccâc-ı müslimînin istihsâl-i esbâb-ıistirâhat ü emniyyetleri zımnında Haremeyn-i Muhteremeyn beyninde meskûn kabâil-i ‘Urbâna dahi mürettebât-ı ‘azîme i’tâ buyurulmaktadır.²

Hâsılı teşyîd-i Erkân-ı Devlet ve temhîd-i Kavâ‘id-i Saltanat-ı Seniyyeleriyçün halîfetün bi’l-hakk Emîrû’l-Mü’minîn Hâdimü’l-Haremeyni’ş-Şerîfeyn es-Sultân ibnü’s-Sultân el-Gâzî ‘Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin tevfi-kât-ı ilâhiyyeye mazhariyyet ü muvaffakiyyetleri da‘avât-ı mefrûzâsıyla iştigâl itmek kalbinde zerre

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK, Ankara, 1972, 13-15 (El-Mekki’nin eseriyle karşılaştırılmak üzere dipnot gösterilmiştir)

kadar îmânı bulunan bir mü'min-i muvahhid için vâcibâtıdır.

Selâtin-i diyânet âyîn-i 'Osmâniyye Hazarâtının kâffe-i medâin-i İslâmiyyede ta'dâdı gayr-ı kâbil olan hadsiz hesâbsız cevâmi' vü mesâcid vü medâris vü tekâyâ vü 'imârât vü mekâtib vü çeşme vü köprü ve ebniye-i 'azîme ve pîrân ve ehlullâh darâyılı gibi[4] meâsir-i şehîre ve müberrât-ı celîleleri cümleye ma'lûm olduğundan fakîr yalnız Haremeyn-i Şerîfeydeki bi'l-cümle meâsir ü mebânî-i seniyyelerini enzâr-ı 'Âlem-i İslâmiyyete vaz' itmek emel ü arzûsiyle şu küçük târîhçeyi ma'a'l-'aciz (**Fezâil-i Hulefâ-yı 'Osmâniyye**) ser-levhâsı altında yazdım. İfâdede kusûrum görüleceği tabî'idir. Lâkin hüsn-i niyyet-i dâ'iyâneme bahş olunması kâriîn-i kirâm hazarâtından ricâ eylerim. Emel-i kemterânem hulefâ-yı müşârun ileyhim hazarâtının kudsîyyet ve büyüklüklerini Âyât-ı Kur'âniyye ve Ahâdis-i Nebeviyye ile mübeccel olan Âl-i 'Osmân Pâdişâhlarının âsâr vü hıdemât-ı mebrûrelerini gösterüb ervâh-ı tayyibelerini 'acizâne du'â-yı hayrâ mazhar itmek ve hem de şu mu'azzam ve muhterem Hulefâ-yı 'izâm-ı 'Osmâniyye hazarâtının fezâil-i memdûhalarıyla şu Dîn-i Celîl-i Muhammediyye ve 'ale'l-husûs 'Âlem-i İslâmiyyet ve medeniyyete ibrâz buyurdıkları hıdemât-ı mebrûre ve hayrât vü hasenât-ı hümâyûnlarını ananesiyle ve Allâhu Te'âlâ ve Resûlünü son bütün kâinât üzerindeki dîn kardeşlerimin nazar-ı muhâkeme ve temyîzlerine havâle eylemektir. (Ve mina'l-lâhi't-tevfîk)

Bin üçyüz kusûr senedenberu Hulefâ-yı Râşidîn ve 'Ömer bin 'Abdülazîz Hazarâtı istisnâ idildikten sonra Mülûk ü Hükümdarân-ı Sâlife-i İslâmiyye içinde Âl-i 'Osmân Pâdişâhlarından başka Haremeyn-i Şerîfeyn de bi-hakkın meâsir-i celîleler bırakmış Âl-i Resûl Hazarâtına ihtirâmât-ı fevka'l-'âde de bulunmuş bir İslâm Hükümdârı görülmüş ise gösterülsün, Emevîlerle 'Abbâsîlerin Hânedân-ı Celîl-i Peygamberîye revâ

gördükleri mu‘âmele ma‘lûmdur.³

Bu muvaffakiyyet vü mazhariyyet ve bu ‘atiyye-i sübhâniyye taraf-ı bârîden (ve legad ketebnâ fi’z-zebûri min ba‘di’z-zikri enne’l-arza yerisuhâ ‘ibâdiye’s-sâlihûn) fermân-ı ilâhiyyesine mazhar (feleni‘me’l-emîru emîruhâ) hadîs-i nübüvvetpenâhîsiyle mübeccel Hulefâ-yı ‘îzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtına ihsân ve ‘inâyet-i ilâhiyye olan fazâil-i celîle’den başka bir şey değildir. Güneş meydân da anı inkâr kâbil midir?

Bu gün nazar-gâh-ı rabbi’l-‘âlemîn ve mahbit-i vahy-i mekîn olan Belde-i Bathâ, ve Yesrib’de ‘ulûm ve funûnun neşri ve kavâ‘id-i dîn-i kavîmin te’yîd ve teşhîri maksad-ı hayr mersadına mebnîdir ki zilli zalîl-i yezdânî ve dürre-i eklîl-i ‘Osmânî Halîfe-i Rûy-ı Zemîn Nâsıru’s-Sünneh[5] ve’ d-Dîn Emîru’l-Mü’minîn Şevketlü Gâzî Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri peder vü ecdâd-ı ‘îzâm hilâfet-penâhîleri eserîne iktifâen zamân-ı sa’d ve iktirân-ı şâhânelerinde ve geçen 1290 sene-i hicriyyesinden i‘tibâren Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere de vücûd bulan meâsir-i celîle ve mebâni-i muhteşeme-i mülûkânelerî sahâyif-i târîhi İslâmî bi-hakkın tezyîn iden meâsir-i hayriyye-i mebrûreden olmağla hayrât vü müberrât-ı seniyye-i hümâyûnlarını teyemmünen ber-vech-i zîr işbu târîhçeye derc eyledik.

Bundan sonrası da sırasıyla ecdâd-ı ‘îzâm-ı şehriyâr-i a‘zamîlerî âsâr vü müberrât-ı seniyyelerî derc-i sûtûn-u iftihâr olunacaktır.

[6]1290 Senesinden 1319 Sene-i Hicriyyesine Kadar Emîru’l-Mü’minîn Halîfe-i Resûl-ü Rabbi’l-‘Âlemîn Şevketlü Gâzî Sultân Abdülhamîd

³Özel,a.g.m,400;Menderes Coşkun, “Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 2001;Uzunçarşılı,a.g.e,13(Osmanlı öncesi Mekke ve Medine’de verilen önem ve Osmanlı ile birlikte Kutsal topraklara verilen önem açısından karşılaştırma yapılmıştır)

Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin Haremeyn-i Şerîfeynde Müceddeden İnşâ Buyurdıkları Hayrât Vü Müberrât-ı Seniyye-i Hümâyûnlarının Mübeyyin Cedveldir.

Birincisi 1297 senesinde şeref-sunûh ve sudûr iden irâde-i seniyye-i hilâfetpenâhî-i hükm-i münîfince matâf-ı sa'âdet-i ittisâf mermerleri ve Zemîn-i Bihîn (Ka'betu'l-lâhdaki) ahcâr kıymet-dâri ve sakaf-ı Ka'betu'l-lâhın ba'zı kirişleri tecdîd ve ba'zıları da müceddeden ta'mîr olunmuşdur.⁴

İşbu ta'mîrât Mekke-i Mükerrreme Emîr-i Esbakıyla Miftâh-dâr-ı Beytu'l-lâh 'Ömer Şeybî ve Hicâz Vâli-i Esbakı Erzincanî Hâcî 'İzzet Paşa merhûm zamânlarında hitâm bulmuşdur.

Hitâm-ı inşâatında sâdât-ı kirâm'dan reisü'l-'ulemâ ve Mekke-i Mükerrreme Şâfi'î Müftîsî 'allâme-i şehîr Seyyid Ahmed Dahlân efendî tarafından manzûm târîhi teberruken zîrde derc olundu:

Târîh

Li-sultâninâ Abdulhamîd Mehâsin ve menzellezî li'l-hak ve'l-fazl yechedü
 Ve gad hâze ta'mîrân li-bâtın-ı ka'be ve târîhuhû beyt-ü mezîdin
 yüceddedü
 Binâ-ü bed'in zühden li'dâhil-i ka'be ve sultânunâ Abdülhamîd el-
 müceddid

Sene

1297

⁴ Münir Atalar , *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, DİB Yayınları, Ankara, 1991,74 (Abdülhamîd döneminde yapılan icraatları mukayese etmek üzere dipnot verilmiştir)

- 2 Ka'be-i Mu'azzama'nın Der-Sa'âdetde gümüşden i'mâl itdirilen iki 'aded miftâh-ı şerîfi tecdîden
- 3 Makâm-ı İbrâhîm Halîl 'aleyhi's-selâmın pûşîde ve kilîd ve gümüşden ma'mûl anahtarı tecdîd buyurulmakla eski pûşîdesi me'mûr-u mahsûsla irsâl olunmuşdur. Pûşîde-i mubâreki Der-Sa'âdete îsâle-i me'mûr bu 'abd-i ahkardır.[7]
- 4 Makâm-ı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm ile Bâb-ı İbrâhîm'in 'atebe-i 'ulyâsı derecâtı termîm boya ve nakş ve yıldızları tecdîd buyurulmuşdur.
- 5 Harem-i Şerîf-i Beyt-i Mu'azzamanın 'atebe-i mübârekesinde her akşam îk'âd olunmak üzere gümüşden ma'mûl yedi büyük şama'dânlarla müte'addid buhurdanlıklar ihdâ buyuruldu.
- 6 Harem-i Şerîf-i Mekkî'nin zemînlerî ta'mîr ve sûret-i mükemmele de badana ve Dâvûdîyye Medresesi cihetinde vâki' altı mermer sûtûnun ta'mîrî Esbak Hicâz Vâlî ve Kumandanı ve Şeyhu'l-Haremi'l-Mekkî müşîrân-ı 'izâm-ı 'askeriyeden Hâcî 'Osmân Nûrî Paşa tarafından bi'l-isti'zân geçen 1300 senesinde şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî mantûk-u münîfince mezkûr sûtûnlar mükemmelen ta'mîr idildi. Ve bu sırada Bâb-ı 'Alî pîşkâhında vâki' kubbelerden ba'zıları da tecdîd idildiği gibi bütün kubbe altları kaldırılmaları da boydan boya ta'mîr olunmuşdur.
- 7 1299 senesinde Buk'a-i Bâhireti'r-Rik'â-i Ka'betu'l-lâhın taraf-ı şarkîsinde ve Bi'r-i Zemzem Bâb-ı 'Alî cihetinde a'sâr-ı sâlifeden kalmış altışar metru murabba'ında iki kubbe mevcûd idi. Bunlar 1262 târîhinde (Mecîdiyye) nâm şevket ittisâmiyla biri kütüb-hâne ve diğeri muvakkît-hâne ifrâğ olunmuş ise de bunlar Harem-i Şerîfin haylî mahallini işgâl ve Bâb-ı 'Alî ve 'Abbâs pîşgâhında namâz kılan binlerce muvahhidîni ru'yet-i Ka'betu'llâhdan mahrûm itmekle beraber Seylâb vukû'unda dâhil-i kütüphâneye sular kütüb-ü nefîseyi mahvetmekde olması hasebiyle alınan fetvâ

mûcebince Müşârun İleyh ‘Osmân Nûrî Paşa tarafından istihsâl olunan irâde-i seniyye üzerine mezkûr kubbeler hedm ve kütüphâne ve medrese-i Süleymâniyye ve muvakkithâne bâb-ı ‘Alî ittisâlindeki câdde üzerine nakl olunarak yerlerine kum döşetdirildi. Ve vüs‘at-i dâire-i Harem-i Şerîf işbu hâil-i tâilden kurtarılmıştır.

8 1300 senesinde Vâlî-i Müşârun-ileyh ‘Osmân Nûrî Paşa istihsâl eyledikleri İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî üzerine Hacerü’l-Esvede mukâbil bir noktâda bulunan Hanbelî makâm-ı münîfini Hanefî makâmı hizâsına almış ve Harem-i Şerîfin mahall-i lâzımasını bi’t-termîm kubbe altlarını bir sûret-i mükemmele de tedhîn ve tezyîn itmiştir.[8]

9 Sade-i Dürdâne-i Hazret-i Habîb-i Hüdâ (Hazret-i Âmine) ve halîle-i cenâb-ı Mustafâ-yı ümmi’l-mü’minîn seyyidetü’n-nisâ hazreti (Hadîcetü’l-Kübrâ) radiya’l-lâhu ‘anhâ efendilerimizin Cennet-i Mu‘allâda ki türbe-i şerîflerî sûret-i fevka’l-‘âde de ta‘mîr ve tevsî‘ ve sanduka-i şerîfelerî ve pûşîdeleri tecdîden Der-Sa‘âdetden irsâl buyurulduğu gibi âhîren dahi türbe-i mezkûreler için mükellef kalıçeler perde ve gümüşden ma‘mûl şama‘dânlar ihdâ buyurulmuştur.

Türbe-i Şerîfelere cennet-mekân Gâzî Sultân ‘Abdülmeccîd Hazretlerinin üçüncü kadınları taraflarından dahi kıymet-dâr selîmî şallarla avize takdîm buyurulmuştur.

İşbu ta‘mîrât ve tecdîdât-ı mükemmele geçen 1295 senesinde el-yevm Haremeyn-i Muhteremeyn tercümânî bulunan Ahmed ‘Atâ Efendinin Harem-i Şerîf Müdürlüğü esnâsında istihsâl eyledikleri irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî üzerine vukû‘ bulmuş ve taraflarından kıymet-dâr levhâlar ta‘lîk olmuştur.

10 1300 senesinde Hicâz Vâlîsi ‘Osmân Nûrî Paşa teblîğ buyurulan irâde-i kerâmet-i ifâde-i hazret-i zıllu’l-lâhî hükm-i münîfince sade-i dürdâne vücûd u nûrâniyyet nemûd (Hazret-i Muhammedî) olan Beyt-i Hazret-i (Âmine) yi tecdîden ta‘mîr ve nakş ve

boyalarını bir sûret-i muhteşeme de itmâm ve pencerelerini yeşil atlâsdan mensûc mükellef perdeler ta'lik ve sanduka-i münevveresî tecdîd ve Âyât-ı Kur'âniyye muharrer sırmalı pûşîdeler ihdâ buyuruldu.

11 Emîru'l-Mü'minîn Ebû Bekîri's-Siddîk ve 'Ömerü'l-Fâruk ve 'Aliyyü'l-Murtazâ ve Hadîcetü'l-Kübrâ ve Fâtımâtü'z-Zehrâ ve 'Osmân bin 'Affân ve 'Amm-i Ekrem-i Peygamberî seyyidinâ Hamzâ ve 'Abbâs ve Ümm-i Hânî ve Süfyân rıdvânu'l-lâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in efendilerimiz hazarâtının sa'âdethâneleri ve cebel-i Ebî Kubey's'de ecille-i ashâb-ı nübüvvet-penâhîden müezzîn-i şehîr seyyidinâ Bilâl el-Habeşî radiya'l-lâhu 'anh hazretlerinin ilk ezân-ı Muhammedî kırâat buyurdıkları mescid-i şerîflerî ve Tâif'te defîn-hâk-i 'tır-nâk olan serefrâz-ı müfessirîn ve İbn-i 'Ammi'r-Resûl 'Abdullâh bin 'Abbâs ve İmâm 'Aliyyü'l-Murtazâ efendimiz hazretlerinin üçüncü mahdûm-u bezerguvârları Muhammed bin el-Halîfe radiya'l-lâhû 'anhum efendilerimiz hazarâtının türbe ve makâmât-ı münevvereleri[9] 'Osmân Paşa tarafından istihsâl buyurulan irâde-i seniyye üzerine sûret-i mükemmele de ta'mîr ve pûşîde ve perdeleri taraf-ı eşref hazret-i hilâfet-penâhîden ihdâ buyurulmuştur.

1301

12 bu sıra da Safâ ve Merve'deki 'alemler ta'mîr ve Vâdî-i İbrâhîme terâküm iden kumlar mülâbesesiyle Harem-i Şerîfi sel basmak tehdîdinde bulunduran ve seylin getirüb Harem-i Şerîf kapularına kadar yığıdığı taş ve kumlar kaldırılarak tathîr idilmiştir. Bu sıra da Makâm-ı İbrâhîmi'l-Halîl ile Bi'r-i Zemzem'in boya ve nakışları tecdîd buyuruldu.

Medîne-i Münevvere⁵

13 Darîh-i Celîl Hazret-i Peygamberî kubbe-i sa'âdetlerinin kâ'idesinde merkûz olan

⁵ Fr.Buhl,"Medine" mad.İA,VIII,MEB,1988,468(Medine maddesinde bu bölge ile ilgili detaylı bilgiler verildiğinden kayda değer bulunmuştur)

direkler ve aralarındaki köprü 75380 kuruş sarfiyla ta'mîr buyurulmuştur.

14 Harem-i Melâik-i Hıdem-i Hazret-i Nebevî ebniye-i 'âliyesinin muhtâc-ı ta'mîr olan mahalleri sûret-i mükemmele de ta'mîr buyurulmuştur.

15 Kubbe-i Mu'allâ-yı felek fer-sây-ı Cenâb-ı Mustafâ salla'l-lâhü 'aleyhi ve selem ile Harem-i Şerîf-i Nebevînin derûn-u feyz-i meşhûnu kurşun ve boya ve nakş ve yıldızları tecdîd buyuruldu.

16 Ravzâ-i Mutahhara'ya külliye-tlü kanâdîl takdîm buyurulmuştur.

17 Ravza-i Mutahharâ-i Cenâb-ı Nebevî Kubbe-i Şerîfesiyle Hucre-i Mu'attarâ ve Ebvâb-ı Sa'âdetin boya ve yıldızları tecdîd buyuruldu.

18 Harem-i Şerîf-i Hazret-i Risâlet-penâhî için 38404 kuruşluk sîm-ü şama'dânlarla karpuzi kandîller i'mâl ve irsâl buyuruldu.

19 Medîne-i Münevvere de mahâll-i 'âliye mahsûs i'mâl itdirilen 63225 kuruşluk erme ve fenâr ve Mekke-i Mükerreme için 25144 kuruşluk sîm-ü şama'dân ve kanâdîl takdîm buyurulmuştur.

20 Vâlid-i Mâcid-i Hazret-i Fahr-i 'Âlem 'Abdullah radıya'l-lâhu 'anh Efendimiz Hazretlerinin türbesiyle Sancâkdâr-ı Nebevî Mâlik bin Sinân Hazretlerinin mescid ve türbe-i şerîfeleri ta'mîr ve kalîçeler irsâl buyuruldu.[10]

21 Medîne-i Münevvere de Kubbetü'r-Ruûs dinmekle ma'rûf mescid-i şerîf'in kubbeleriyle Şühedâ-i Bedir mescid-i şerîfleri müceddeden ta'mîr buyuruldu.

22 Medîne-i Münevvere hâricindeki Kubbe-i Hızır ile diğer dört bâb-ı mesâcid-i şerîfe ta'mîr itdirildi.

23 Medîne-i Münevvere de seyyidünâ 'Aliyyü'l-'Arîz Hazretlerinin türbe-i şerîfesiyle ittisâlinde bulunan mescid-i münîf ta'mîr itdirilib pûşîdeleri müceddeden Der-Sa'âdetden irsâl buyuruldu.

24 Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'ye külliyyetlü kütüb-ü mukaddese takdîm buyuruldu

25 Medîne-i Münevvere de zevât-ı 'Aşere-i Mübeşşere mescid-i mukaddesi ta'mîr buyuruldu.

26 Medîne-i Münevverenin hâricinde ve Cebel-i Uhud dâhilinde defîn-hâk-ı 'ıtır-nâk olan 'Amm-i Ekrem Hazret-i Peygamberî seyyidü'ş-şühedâ seyyidünâ Hamzâ radiya'l-lâhü 'anh Hazretlerinin türbe ve merkad-i münevvereleri sanduka ve pûşîdeleri tecdîden i'mâl ve türbe-i şerîfeleri ta'mîr buyurulmakla beraber mükellef kaliçeler de ihdâ buyuruldu.

27 Harem-i Şerîf-i Nebevîyye ferş olunmak üzere Hereke Fabrika-i Hümâyûnu ma'mûlâtından fevka'l-'âde kıymet-dâr kaliçeler irsâl buyuruldu.

28 Harem-i Şerîf Cenâb-ı Risâletpenâhî de tilâvet olunmak üzere Buhârî vü Şifâ vü Eczâ vü Delâil vü Ahzâb vü salavât-ı şerîfe kırâatı için 157 nefer zevât-ı müstevfâ ma'aşlarla tevzîf ve ta'yîn buyuruldu.

29 Mekke-i Mükerreme Harem-i Şerîfinde tâife-i nisâya mahsûs ve müte'addid kafesler irsâl buyuruldu.

30 Medîne-i Münevvere mahkeme-i şer'iyyesî ta'mîr buyurulmuşdur.

31 Medîne-i Münevvere de Şeyhu'l-Harem Hazret-i Nebevî ferîk 'Osmân Ferîd Paşa Hazretlerinin delâletiyle 'Anberiyeye nâmındaki mahalde nâm Hazret-i Hilâfetpenâhî'ye mevsûm gâyet dil-nişîn bir tâk ve bir karağol-hâne ve bir Mekteb-i Rüşdî ve İ'dâdî inşâ ve ihdâs buyurulmuşdur.

32 Haremeyn-i Muhteremeyn ahâlî-i kirâmına 264022 kuruş i'âne-i nakdiyye ihsân buyurulmuşdur.

33 Haremeyn-i Şerîfeyn ahâlî-i kirâmı ikrâmiyesi olan 264022 kuruş beher sene Surre-i

Hümâyûnlarla irsâl buyurulmaktadır.

34 1307 senesinde Haremeyn-i Muhteremeyn kaht-ı zâgânına 264000 kuruş ihsân buyurulmuştur.

35 Bahr-i Muhît-i Hindî fukarâ-yı huccâcına ceyb-i hümâyûn-u şâhânelerinden 1000 Lira-yı ‘Osmânî buyurulmuştur.

36 Üçüncü def‘â olarak Haremeyn-i Şerîfeyn ahâlî vü ‘urbânından kaht- zede olanlar için 264022 kuruş ihsân buyurulmuştur.

37 Hicâr i‘ânesi için 1500 Lira-yı ‘Osmânî başkaca ‘inâyet ve ihsân buyuruldu.

38 Ma‘ân’dan Mekke-i Mükerrremeye temdîd idilecek olan telgraf hatt-ı kebîri için 560000 kuruş ihsân buyurulmuştur.

39 Şeyhu’l-Haram li-ehakkin ‘Osmân Paşa hazretleri tarafından makeddemâ istihsâl idilen irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî üzerine Medîne-i Münevvere de kâin dört taburluk nizâmiyye kışla-i hümâyûnu sûret-i mükemmele de ta‘mîr olundu

Mekke-i Mükerrremenin Mâdde-i Hayâtiyyesi Olan Meşhûr ‘Ayn-i Zübeyde Su Mecerâsıyla Yollarının Müceddeden İnşâsı⁶

40 ‘Ayn-i mezkûre su yollarının her dürlü inşâât-ı fenniyesini der-‘uhde eden vâlî-i sâbık ‘Osmân Nûrî Paşa merhûmun riyâsetlerî taltında müteşekkil inşâât komisyonu a‘zâsından bulunan ve pek çok hıdemât-ı meşkûresî görülen erkân-ı harbiyye mîr alaylarından merhûm Sâdık Beyle Erkân-ı mezkûre Binbaşılardan Münîr⁷ ve Kolağalarından ‘Abdâh⁸ Beyler ve Piyâde Yüzbaşılardan Nasrâh ve Şevkî ve ‘Osmân Nûrî ve Mülâzım Mehmed Efendiler Yüzbaşı Tevfik Ağa ve Mülkiyye

⁶ Krş.Uzunçarşılı,a.g.e,2,3(‘Ayn-i Zübeyde ve ‘Ayn-ı Zerka sularının ne zaman inşâ olunduğu belirtilmiş.Örneğin;‘Ayn-ı Zerka suyunun inşâsına Abbasi döneminde başlanmış ama Kânûni zamanında yerine ulaştırılmış)

⁷ el‘yevm erkân-ı harbiyye mîr-livâsı Münîr Paşadır.(Eserin kendine ait dipnotudur)

⁸ el‘yevm ma‘iyyet-i seniyye ikinci erkân-ı harbiyye ferîk ‘Abdâh Paşadır.(Eserin kendine ait dipnotudur)

mühendislerinden Ahmed Şemseddin Beylerdir. Bu hey'et 'Âyn-i Zübeyde suyunun mecrâsı olan Mekke-i[12] Mükerreremeye sekiz sâ'at mesâfe de kâin (Vâdî-i Nu'mân) nâm mahalden bed' ile dört sene de geceli gündüzlü o sıcak çöl vâdîlerde üç binden mütecâviz 'amele çalışdırılarak 'azîm meşakkatlerle 'asırlarca gidebilecek bir sûret-i rasîne de müceddeden inşâ ve ta'mîr idildikten başka Mekke-i Mükerreme'nin kâffe-i mahallâtına 18 cesîm depo ve çeşme ve Harem-i Şerîf etrâfına huccâc-ı müslimînin abdest almaları içünde müte'addid musluklu çeşmeler inşâsıyla Mekke ahâlîsini ihyâ itdikleri gibi gurebâ hastanesine Hasekî Sultân 'imâretine dâire-i hükûmet-i seniyyeye topçu kışla-i hümayûnuna matba'âya telgrafhaneye 'askeri fırınına nizâmiyye karağol-hânelerine ve hammâmlara birer masure su virilmiştir. Mukeddemâ bir kırba su mevsim-i hacc da bir riyâle satılmakta iken e'l-yevm 20 paraya satılıyor. İşbu inşââtın sarfiyyâtı Mekke-i Mükerreme Hanefî Müftîsî ve Reîsü'l-'Ulemâ merhûm 'Abdurrahman Sirâc Efendinin taht-ı riyâsetinde müteşekkil komisyon-u mahsûs tarafından vukû'â gelmiştir. 1301

Cidde'ye İsale Olunan ('Ayn-i Hamîdiyye) Suyunun Sûret-i İnşâsı

41 'Ayn-ı Zübeyde inşâât-ı cesîmesinin hitâmını müte'âkib müşârun ileyh 'Osmân Nûrî Paşa tarafından istihsâl kılınan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî üzerine (30000) nufûsu hâvî bulunan Cidde Şehrine dahi meşhûr 'Ayn-ı Vezîriyye suyunu Cidde'ye iki buçuk sâ'atlık mesâfe de bulunan (Regâma'nın) cihet-i yemâniyesindeki vezîriyye suyunu 3500 'amele çalışdırılarak i'âne-i 'umûmiyye ile üç buçuk senede 'azîm 'amaliyyât ve meşakkatler ihtiyârıyla şehre isâleye muvaffak olundu. Bu sûretle Cidde ahâlîsiyle yüz binlerce huccâc-ı müslimîni müte'affen hafere suları içmek mazarratından kurtarıldığı gibi Cidde mahallâtına çeşmeli depolar inşâsıyla ma'an kışla-i hümayûnâ, dâire-i hükûmete ve hastahâne-i 'askerîye birer masura su verildi. 'Ayn-ı

mezkûrenin hîn-i inşâsında fevka'l-âde hizmet idenler: Erkân-ı Harbiyye Mîr Alayı merhûm Sâdık Bey, Erkân-ı mezkûre mîr-livâlarından Münîr Paşa, Bahriyye Erkân-ı Harbiyye Zâbitânından Yüzbaşı Tâhir Beyle Hâfız Süleymân Efendi, Bahriyye Kâimmakâmlarından 'Azîz ve Sabrî Beyler Cidde Belediyye Reîsi Ahmed Kamsânî, inşâât[13] komisyonu kâtibî Mısırlı 'Alî ve Dâğıstânî Seyyid Mehmed Tâhir Efendiler gibi zevâtdan idilerse de îcâbât-ı hendesiyye ve fenniyyesî kâmilen 'Osmân Paşa merhûm tarafından tertîb ve tanzîm olunmuşdur.

1303

42 Bu sırada 'Arafâtda kî su havzaları kâmilen tathîr ve ta'mîr olunmuşdur.

1303

Minâ'ya Su İsâlesi

43 Müşârun ileyh 'Osmân Nûrî Paşa tarafından istihsâl idilen irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî mûceb-i 'âliyyesince Vâdî-i Mefcer'den geçen 'Ayn-i Zübeyde suyundan Tersâne-i 'Âmire de i'mâl itdirilen buharlı makine vâsitâsıyla 300 metru irtifâ'ındâ ki dağdan huccâc-ı müslimînin 3 gün ikâmet itmekde oldukları ve susuzluktan müşkilâtâ uğradıkları (Minâ) Kasabâsına dahi 'ayn-i mezkûre suyu isâle olunmakla ilâ yevminâ hâzâ yüz binlerce ehl-i îmânın hayâtını te'mîn itmekdedir. Ve iki cesîm su deposu inşâ olunmuşdur. 1301

44 Minâ da bir Bâb-ı Sıhhiyye dâiresi ve kırk yatak istî'âb idecek hasta-hâne ve bir eczâ-hâne inşâ olunmuşdur. 1300

45 Minâ da ki topçu cebehâne-i mahalliye de müceddeden ta'mîr olundu

46 Mekke-i Mükerrermenin cihet-i yemâniyesinde ve iki sâ'atlik mesâfe de vâki' mefhar-i mevcûdât salla'l-lâhû 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin Ebû Bekîrî's-Sıddîk radiya'l-lâhû 'anh Efendimizle bir müddet ihtifâ buyurdıkları (Cebel-i Sevr) dir

ki bunun yolları gâyet dik ve gayr-ı muntazam olmasından züvvâr ve huccâc-ı müslimîn meşakkat-ı ‘azîmeye dûçâr olduklarından geçen 1302 senesinde Hicâz Vâlî-i Esbakı İsmâ‘îl Hakkı Paşa himmetiyle gâr-ı şerîf mezkûr yolları Erkân-ı Harbiyye Mîr Livâlarından Münîr Paşa ma‘rifetiyle tesviye ve ta‘mîr olunmuşdur.

Mekke-i Mükerrerme de Müceddeden İnşâ Buyurulan Dâire-i Hükûmet

47 İşbu dâire-i cedîde Harem-i Şerîfin Bâbu'l-Vedâ‘ karşusundaki hâlî ‘arsa-i emîriyye üzerine emsâlî vilâyet-i sâire de nâdir bir sûret-i mükemmele ve rasîne de (Hamîdiyye)[14] nâm ma‘âlî ittisâmıyla mevsûm üst katı devâir-i hükûmetle aklâm u Harem-i Şerîf Müdîriyyetinin ve firka-i hümâyûn dâirelerine ve alt katı birer bölük nizâmiyye ve zabtiyye isti‘âbînâ kâfî vüs‘atde binâ kılınmış ve masârifât-ı inşâiyyesi tahsîsât-ı mülkiyye ve ‘askeriyyedir sarf vü i‘tâ olunmuşdur. Dâire-i Hükûmet-i Bâb-ı Vâlâ-yı Ser-‘Askerînin küçük bir modelidir. 12000 Lira-yı ‘Osmânî sarf olunmuşdur. Kâffe-i mefrûşâtı bâ-irâde-i seniyye Hereke Fabrika-i Hümâyûnun’dan ihsân buyuruldu. Sâir mobilyaları da Hindistân’dan celb olunmuşdur.

1302

48 Mekke-i Mükerrermenin cihet-i garbiyyesinde ve Cidde tarîkî üzerinde ve Vâdî-i Zâhir karşusunda vâki‘ Vâdî-i Hafâyir ağzında havâsı gâyet ceyyid ‘arsa-i emîr üzerine 4000 nefer isti‘âbîna kâfî iki katlı som kâr-gîr olarak kâffe-i masârifâtı ceyb-i hümâyûn hazret-i hilâfetpenâhîden sarf vü ihsân buyurularak inşâ ve itmâmı geçen sene müyesser ve resm-i guşâdı icrâ buyurulan huccâc vü züvvâr vü fukarâyâ mahsûs emsâlî nâ-mevcûd gâyet cesîm ve metîn (misâfirhâne-i hümâyûn) dâire-i muhteşemesidir. İşbu mebânî-i ‘âliyye Der-Sa‘âdetden i‘zâm buyurulan Erkân-ı Harbiyye mîr livâlarından Münîr Paşanın taht-ı riyâsetinde müteşekkil komisyon-u mahsûsun nezâret ve

himmetleriyle hitâm bulmuş 410000 Lira-yı ‘Osmânî’yi mütecâviz bir meblağ sarf olunmuşdur. Dâire-i mezkûre bir nâzır, bir mu‘âvin, imâm, müezzin ve hademe-i sâiresi Der-Sa‘âdetden irsâl buyurulmuşdur. Ve fukarâ-yı huccâcâ beher gün çorba ve etli pilav ve ekmek ve et‘ime-i sâire ‘inâyet ve ihsân buyurulmaktadır. Şu lutuf vü ‘âufet-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî’ye bütün ‘Âlem-i İslâmiyyet müteşekkir ve müntedâr kalmışlardır.

1317

49 Vâlî-i müşârun ileyh ‘Osmân Nûrî Paşa tarafından istihsâl kılınan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî üzerine zîrde isimleri derc olunan mebânî ve meâsir-i celîle vücûd bulmuşdur.

Mekke-i Mükerreme de dâire-i hükûmet karşısında kâin ‘arsa-i emîriyye üzerine iki katlı kâr-gîr ve gâyet zarîf bir tarz-ı neviyende inşâ buyurulan (matba‘â-i vilâyet) işbu matba‘â da ‘Arabça, Türkçe, Fârisî, Hindî ve Câvâ lisânlarına mahsûs[15] hurûfât mevcûd olduğu gibi üç ‘aded makinası vardır. Her türlü kütüb-ü dîniyye vesâire tab‘ olunarak Bilâd-ı İslâmiyye’ye sevk olunmaktadır.

50 Mekke-i Mükerreme, Cidde ve Tâif ve Yenba‘ü’l-Bahr’de Mekâtib-i Rüşdiyye te’sîs ve güşâd buyuruldu.

51 Mekke-i Mükerreme’de hükûmet-i seniyye karşısında iki katlı posta ve telgraf-hâne dâiresi.

52 Sevâkin-i telgaf kablosu Cidde’den Mekke’ye ve Tâif’e kadar hutût-ı telgrafiyye ihdâs ve inşâ buyuruldu.

53 Mekke-i Mükerreme’de Hindî Cebeli’nde ve hâkim bir noktada bir tabur ‘asâkir-i şâhâne istî‘âbına kâfi vüs‘atde müceddeden inşâ itdirilen (Gayret) kışla-i hümâyûnu,

1300

54 Mekke-i Mükerreme'nin vasatında bulunan (Sâfâ) nâm mahallde 40 nefer istî'âbına kâfi inşâ itdirilen 'asâkir-i şâhâneye mahsûs Yaş karağol-hâne

55 Mekke-i Mükerreme'de Ciyâd nâm mahallde seyyâr topçu-i 'asâkir-i şâhâneye tahsîsen 300 nefer istî'âbına kâfi bir vüs'atte müceddeden iki katlı inşâ itdirilen kışla-i hümâyûnu ve ittisâlinde bir ahur ve bataryalara mahsûs anbâr ve bahçe ve çeşme, 1301

56 Mekke-i Mükerreme'nin Ciyâd Vâdîsinde iki taburluk kışla-yı hümâyûn, 1303

57 Ciyâd Kal'âsı dinmekle meşhûr 150 metru irtifâ'ındaki vâsi' tepe üzerine bütün şehirle diğerkal'âlara hâkim ve fevka'l-'âde mühimm bir noktada vaktiyle inşâ olunup mürûr-u zamânla külliyyen harâba yüz tutan kal'â-i mezkûre 'Osmân Paşa tarafından hedm olunarak üzerine bir taburluk piyâde ve 300 nefer istî'âbına kâfi vüs'atte Kal'â-i Topçu-yu 'Asâkir-i Şâhânesi için koğuşlar.

Fırka-i hümâyûna mahsûs gâyet metîn (cebehâne ve depo) inşâ olunmuşdur. 1302

58 Cidde'de kâin dört taburluk kışla-i hümâyûn müceddeden ta'mîr ve ba'zı 'ilâveler inşâ olundu. 1303

59 'Aden hudûdunda kâin meşhûr (Bâbü'l-Mendeb)deki istihkâm müceddeden inşâ buyuruldu.

60 Cidde'de müceddeden bir topçu kışla-i hümâyûnu inşâ buyuruldu.[16]

61 Cidde'de kâin yedinci ordu ve Hicâz'da Fırkâ-i Hümâyûn merkez hasta-hânesi ta'mîr ve bahçe ve çeşme ve havuz 'ilâve buyuruldu.

62 Cidde iskelesinde belediyye dâiresi gümrük için bir söndürme ve bir çeşme müceddeden inşâ buyuruldu.

63 Senevî bin liradan mütecâviz îrad getirür. Cidde gaz deposu müceddeden inşâ olundu.

64 Cidde tarîkî üzerinde ‘Asâkir-i Şâhâne ve zabtiyye ikâmesi için siperli 40 ila 80 nefer istî‘âbına kâfî 12 ‘aded karağol-hâne ve kal‘âlar müceddeden inşâ olundu.

65 Mürûr-u zamânla harâb olan ve 5.000 metru mürabba‘ında ki Yenba‘ sûru müceddeden inşâ olunduğu gibi bir kışla-i hümâyûn, iskele, erzâk-ı mîrîyye mahsûs an bâr ve bir Mekteb-i Rüşdî ‘ilâveten inşâ olunmuştur.

66 Mekke-i Mükerreme‘ye tâbi‘ ve Yemen hudûdunda vâki‘ (Leyt) kazâsında bir hükûmet dâiresiyle bir bölük istî‘âbına kâfî ‘Asâkir-i Şâhâneye mahsûs koğuş müceddeden inşâ edildi.

67 Yenba‘u‘l-Bahr‘e 30 sâ‘atlik mesâfe de kâin ve limanı ğâyet mühimm (Emlic‘de) müceddeden müdürlik teşkîl bir hükûmet dâiresi ve zabtiyye ve topçu efrâdına mahsûs koğuşlar inşâ olundu. 1302

68 Sevirkîyye‘de müceddeden bir kazâ kaymakamlığı teşkîl idildi.

69 Tâif Kasabâsında 8000 nefer istî‘âbına kâfî ğâyet cesîm ve muhteşem bir kışla-i hümâyûn el-ân inşâ olunmaktadır. 1317

70 Tâif Mescid-i Kebîri tevsî‘an sûret-i mükemmelede inşâ (muvakkit-hâne, mekteb, sebîl) ‘ilâve buyuruldu. 1294

71 Harem-i Şerîf-i Mekkî minber-i şerîfi Der-Sa‘âdetden irsâl buyrulan İslâm kalfalar vâsıtasıyla sûret-i mükemmelede ta‘mîr olunuyor.

72 Hacer-i İsmâ‘il ‘aleyhi‘s-selâm ile matâf-ı şerîf mermerleri de tecdîden ta‘mîr olunmaktadır.[17]

73 Harem-i Şerîf Beyt-i Mu‘azzam minber-i şerîfine beher cum‘â ta‘lîk olunan iki ‘aded sırmalı sancaklar Der-sa‘âdetde müceddeden i‘mâl ve ihdâ buyruldu. 1301

74 Mekke-i Mükerreme‘de cennet-mekân Bezm-i ‘Âlem Vâlîde Sultân Hazretlerinin ihyâ-kerdeleri bulunan Gurebâ-yı Müslimîn hasta-hâne binâsı üzerine ikinci kat binânın

‘ilâveten inşâsına irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sudûr buyrulmakla der-dest inşâdır.

75 Geçen 1397 senesinde bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i tâcdârî erkân-ı harbiyye mîrlivâlarından Yahya Paşa riyâsetiyle Haremeyn-i Şerîfeyn’e bir hey’et-i fenniyye i’zâm buyurulmağla ahvâl-i coğrafiyye ve harîtaları tanzîm itdirildi.

Komisyon-ı mezkûr erkân vu a’zâsı erkân-ı harbiyye mîrlivâlarından Hâcî Hayri⁹ve Kâimakâm Hâfız ‘Ali Şerîf¹⁰ ve Kâimakâm Eşref ve Cemâl ve Hakkı ve Sâdık ve Cemâl ve Hâfız ve Mehmed Beylerle Yüzbaşı Rızâ Efendiden mürekkeb zevâtı muktedirâdan idi. Hey’et-i mezkûre riyâseti muahharan Mîralay Hayri Bey’e intikâl itmekle bir buçuk sene kadar Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere ve Tâif ve Cidde ve Yenba’da bulunarak ifâ-yı vazîfeye muvaffak oldular. Ve pek çok hidemât-ı mebrûreleri müşâhede olunmuşdur.

76 Âsâr-ı seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhîlerinden biri de (Şâm’dan) Medîne-i Münevvere’ye temdîd ve itmâmî müyesser olan telgraf hatt-ı kebîridir.

77 E’âzım-ı muvaffakiyet-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden en büyüğü Hicâz şimendüfer hatt-ı mühimmîdir. Her dürlü meâsir-i mübeccele-i ‘umrâna cilve-gâh olan ‘asr-ı enver-i cenâb-ı hilâfet-penâh-i a’zamîde peyder-pey sâhâ-i ârâ-yı muvaffakiyet olmakda bulunan âsâr-ı nâfi’â silsile-i meşkûresine zamîme olmak üzere Hicâz şemendüfer hatt-ı kebîri de sâye-i ‘ömr-envâye-i şehriyârîde vücûd-pezîr olmaktadır.

Büyüklik fitrî olursa anın icrââtında görülen silsilei muvaffakiyet dahi büyüye büyüye vâsılı hatt-ı kemâl olur zamîr-i ilhâm semîr-i mülûkâne dahi bu nev’^[18]Âsâr-ı ‘azamet ve meâsir-i hayriyyeye cilve-gâh olduğundan Kıt’â-i Mukaddese-i Hicâziyye’de

⁹ E’l-yevm Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn müşîri bulunan devletlu Hâcî Hayri Paşa hazretleridir. (Eserin Kendi Dipnotudur.)

¹⁰ E’l-yevm Erkânı Harbiye-i ‘Umûmiye Beşinci Resm Şu‘besi Müdîri bulunan Ferîk Hâfız ‘Ali Şerîf Paşa hazretleridir.(Eserin Kendi Dipnotudur.)

yukarıdan beri ta'dâd itdiğimiz âsâr-ı hayriyye ve mebâni-i muhteşeme-i muvaffakiyât-ı seniyye-i hilâfet-penâhîlerini bir şa'sa'-i müebbede-i meziyyetle vâyedâr-ı incilâ ve kıt'â-i mubâreke-i mezkûrenin bütün enzâr-ı İslâmiyyânda derkâr olan ehemmiyet-i 'azîmesinin makâm-ı hilâfet-i kübrâda hâiz olduğu şeref vü kıymeti bir kat daha makrûn-ı i'tilâ itmek niyeti dindârânesiyle Şâm'dan bed' ile Yesrib ve Belde-i Batha'ya bir şimendüfer te'sîs ve inşâsına mübâşeret buyuruldu. Hudûd-ı telgrafiye itmâm buyurulmasıyla da 'ulv-i meziyyet ve sümüvv-ü menzilet-i zıllu'l-lâhîlerini cihân-ı medeniyyet ve 'Âlem-i İslâmiyyete tasdik itdirerek 'avâtıf vü 'inâyet bî-gâyât-ı cenâb-ı şehinşâhîlerinin ne derecede kerîm ve şefîk olduğu tezâhür ve 'ahd-i me'alî vefd-i hilâfet-penâh-i a'zamîlerinin 'âmme-i muvahhidîn için tebşîrât-ı sübhâniyye ile mâlî bir devr-i terakkî-i 'azîm husûl bulduğu hakîkati de meydân-ı sübûta vâsıl oldu şu müddet-i kalîle zarfında Haremeyn-i Şerîfeyn'deki teberri'ât-ı hasene-i hümâyûnlarına ise hadd u pâyân tasavvur olunamadığından çehâr-ı aktâr-ı İslâmdan beher-sene yüzbinlerce ehl-i tevhdle teba'â-i sâdikâ-i şâhâneleri bu himâyet-i 'âliyye ile teberrükât-ı seniyye-i şâhânelerini bi-hakkın takdîr ile hayât-ı mülk-i dünyâ ve sermâye-i necât-ı âhîret bildiklerinden şu vesîle-i tahattur ile nâss-ı kâti' ve hadîs-i celîl-i peygamberîsiyle üzerlerimize farz-ı 'ayn ve 'ibâdet olan duâ-yı hayriyyet-i intimâ-yı hilâfet-penâhîleriyle bir kat daha tezyîn-i lisân ve cinân itmeğe müsârağat ve sâye-i merâhim-vâye-i hümâyûnlarının ila-yevmi't-tenâd fırak-ı mes'ûdânemizde ber-devâm olmasını cenâb-ı hakdan tazarru' ve niyâz eylerim.

Mehmed El-Emîn el-Mekkî[19]

Haremeyn-i Şerîfeyn'e Surre Göndermek

Haremeyn-i Muhteremeyn ahâlîsine surre göndermeyi Hulefâ-yı 'Abbâsiyye'den "Muktedirbillah" îcâd itdi. Ondan sonra "Mahmileyn-i Şerîfeyn" tertîbiyle muntazaman

surre göndermek Hulefâ-yı İslâm'dan hiç birine nasîb olmayub “selâtîn-i diyânet-âyîn-i ‘Osmâniyye” hazarâtına müyesser olmuşdur.

791 Senesinde Selâtîn-i ‘Îzâm-ı ‘Osmâniyye’den Haremeyn-i Şerîfeyn hademe vü şürefâ vü sâdât vü ‘ulemâsına ibtidâ Edirne’den 80.000 altın surre irsâl buyuran Cennet-mekân Gâzî Yıldırım “Bâyezıt Hân” tâbe-serâhu hazretleri’dir.¹¹

816 Senesinde Hulefâ-yı A‘zam Gâzî Çelebi Sultân “Mehmed Hân”-ı Evvel Hazretleri 14.000 altın irsâl buyurdular.

855 Târîhinde dahi “ni‘me’l-emîru emîruhâ” hadîs-i celîl-i nübüvvetpenâhîsiyle tebcîl buyurulan Ebu’l-Feth ve’l-Meğâzi Sultân “Mehmed Hân” tâbe-serâhu Hazretleri eser-i ecdâda iktifâ buyurdular.

886 Târîhinde de Cennet-mekân Gâzî Sultân “Bâyezıt Hân” Hazretleri cenâb-ı hümâyûnlarından külliyetlü surre tertîb ve irsâl buyurulmuşdur.[20]

Cennet-mekân Sultan Selîm Hân-ı Evvel Tâbe-serâhu Hazretleri

Halîfe-yi müşârün-ileyh hazretlerine Cenâb-ı Hakkın ihsân itdiği büyüklüğü göstermek ve dîn ü devlet ve bütün ‘Âlem-i İslâmiyyete hizmet-i şâhânelerinin en ‘âlî ve nâfi‘ini îfâ itmek için halk buyurduğunu bu güne kadar nâm-ı hümâyûn-u kahramânesiyle büyüklüğünü en ‘âlî ve mukaddes bir noktâda bulunduruyor ki bu da “ Arz-ı Hicâzdır” zîrâ Arz-ı Hicâz ma‘lûm olduğu üzere bir cihetinde kible-gâh-ı ehl-i İslâm ve sebeb-i ittihâd-ı felâh-encâm olan “Beytu’l-lâhü’l-Harem” ve diğerk cihetden de menba‘ı feyz vü îmân vü sirâc-ı nur-efşân olan (merkad-i münevvere-i hazret-i seyyidi’l-enâm) gibi iki rûkn-i diyâneti ve daha nice nice meâsir-i kudsiyyeti şâmil olub bu cihetle arz-ı mukaddes-i mezkûrenin kâffe-i ehl-i İslâmın ziyâret-gâh-ı feyz-i iktinâhı ve melce’ vü

¹¹ Uzunçarşılı,a.g.e,13-16;Atalar,a.g.e,1-3(Surre gönderme geleneğinin ne dönemde başlamış olduğu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır)

mağfiret-penâhı olmağla her sene çehâr-ı aktâr-ı ‘âlemden yüzbinlerce ehl-i tevhîd ferâiz-i hacc-ı şerîfi edâ ve ziyâret-i hazret-i seyyidi’l güzîn (salla’l-lâhu-‘aleyhi ve sellem efendimizi ziyâret meâsir-i müteberrikeyi îfâ itmek üzere arz-ı mukaddes-i mezkûreye ‘âzim olduklarında en evvel Halîfe-i Resûl-ü Rabbi’l-‘Âlemîn Emîrû’l-Mü’minîn Şevketlü Gâzî Sultân (Abdülhâmid) Hân-ı Sânî Efendimiz Hazretleri ile ecdâd-ı ‘izâm-ı şehriyârîleri meâsir-i cesîme ve âsâr-ı ‘umrân ve meziyyetlerinden Hazret-i Sultân Selîm Hân-ı Evvel ve Cenâb-ı Gâzî Sultân Süleymân-ı Kânûnî ve Selîm Hân-ı Sânî ve Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî ve fahrü’l-hülefâi’s-sâbikîn Gâzî Sultân ‘Abdülmeccid Hân ve Sultân ‘Abdülazîz Hân tâbe- serâhum hazretlerinin görenleri hayrette bırakan âsâr-ı cesîmeleri ile hayrât vü müberrât-ı seniyyelerinden bulunan her iki harem-i şerîfler ile Mekke-i Mükerrreme’ye ve Ciddeye cârî (‘Ayn-i Zübeyde ve Hamîdiyye) sularını medrese ve mebâni-i muhteşeme-i sâireyi görmek kâfîdir.¹²

Fâtih-i Memâlik-i ‘Arab müşârün-ileyh Sultân Selîm Hân-ı Evvel Hazretleri Haremeyni i Şerîfeynin şeref-i hizmetiyle teşrîf eylemeleri hasebiyle Halîfe-i rûy-i zemîn “Hâdimü’l- Haremeyni’ş-Şerîfeyn”¹³ nâmların en evvel ihrâz eden Yavuz Sultân Selîm Hân-ı Evvel Tâbe-serâhu hazretleridir.[21]

Halîfe-i müşârün-ileyhin kurenâsından Emîr Muslihiddin Beyi 923 senesinde Mısır’dan Mekke-i Mükerrreme’ye i’zâm buyurmakla dâhil-i Harem-i Şerîf-i Mekkî’deki “ Hanefî vü Şafi’î, vü Mâlikî, vü Hanbelî” mezâhib-i erba’â imâmılarına mahsûs makâmı tecdîden inşâ ve Harem-i Şerîf’in o zamân ki tarz-ı hey’eti üzere pek çok mahallerini ta’mîr itirdikleri gibi Mekke-i Mükerrreme emâret-i celîlesine ta’yîn buyurdıkları

¹² Atalar,a.g.e,16-24

¹³ Menderes Coşkun,“Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri” *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 24, 2000, Harvard Universty, 2000 (Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı D,1; İsmail Hakkı Uzunçarşılı,*Osmanlı Tarihi,II*(7 bsk.),TTK Yayınları,Ankara,305-306; Abdülkadir Özcan, “Hac Osmanlılar Dönemi” *DİA*, XIV, İstanbul 1996,403

şimdiki Ümerâ-yı Mekke Hazarâtının cedd-i muhteremleri Şerîf Berekât Hazretlerine şehri 500 altın ma'âş ve 80 erdeb hintâ ve 30 erdeb şa'îr, erez, kiyâh, sâde, kahve, fûl ve su kırbasına varıncaya kadar ta'yînât-ı şehriyye tahsîs buyurduğundan başka 200000 altın-ı hâlisü'l-'ayâr 'atiyye irsâliyle ahâlî vü hudemâ vü şurefâ vü sâdât vü 'ulemâya tevzî' itdirdiler.

Ve beher-sene surre-i hümâyûnla da Emîr-i Mekke Hazretlerine yakası (pırlanta) kopçalı incü ile işlenmiş (murassa') hil'ât-ı fâhire ile kezâlik yakası sırmalı diğer bir hil'ât-ı hafife ve nukûd ve sâir gûnâ-gûn melbûsât irsâlini de fermân buyurdularından ilâ-yevminâ-hâzâ sâye-i şevket-i şâhâne de mürettebât-ı mezkûre mahmil-i şerîf ve haftân ağaları yediyle şeref-vürûd itmektedir.

Ondan sonra gelen Hülâfâ-yı 'izâm-ı 'Osmâniyye hazarâtının hadsiz-hesâbsız eltâf vü en'âm-ı şâhâneleri tezâ'uf iderek on misli derecesinde ma'âşât-ı murettebât-ı Surre-i sâliyye ve şehriyye tertîb ve irsâl buyurdular.

Ümerâ-yı Mekke hazarâtının ma'âş vü ta'yînâtları şimdiye kadar minvâl-i ma'rûz üzere virile-gelmekte iken lutfen 'ale'l-lutf olarak halîfe-i a'zam emîrû'l- mü'minîn şevketlü Gâzî Sultân ('Abdülhamîd) Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri idâre-i seniyye-i hilâfet-penâhîleriyle geçen 1306 senesinde emâretin ma'âş ve ta'yînâtı da lutfân tezyîd buyurulmuşdur.

Kisve-i Ka'betu'llâhi'l-Harem

'Adn-i âşiyân müşârün-ileyh Sultân Süleymân-ı Kânûnî Hazretleri cenâb-ı hümâyûnlarından[22]Mısırdaki yedi pâre köy ya'nî çiftlik iştirâsıyla "Kisve-i Ka'be-i Mu'azzama" ve i'mâl-ı "Kisve-i Ka'betu'l-lâh" için vakıf buyurdıkları köylerin elde edilen esâmîsi ber-vech-i zîr beyân olunlardır.

1 Mısır'da Şarkiyye Nâhiyesi'nde vâki' (Eslake)

- 2 Sîr ve Cence
- 3 Kureşü'l-Hacer
- 4 Menâbil ve Kûm-ı Reyhan
- 5 Beccâm
- 6 Meniyetü'n-Nesârî
- 7 Batalyâ namlarıyla mevsûm köylerdir.

Mezkûr köylerin 947 senesinde ki vâridâtı 365.157 dirhem-i şer‘îyyeye bâliğ olmuşdur. Ka‘betu’l-lâhu’l-Harem’in kisvesi el-hâletü-hâzihî halîfe-i a‘zam imâmü’l-müslimîn hâdimü’l-Haremeyni’ş-Şerîfeyn E’s-Sultân ibni’s-Sultân Gâzî (‘Abdülhamîd) Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerinin nâm-ı hümayûn-i hilâfetpenâhîlerine olarak Mısır mahmil-i şerîfiyle beher sene gönderilir. Kisve-i mezkûre 4500 lira ile yapılmaktadır Hulefâ-yı müşârun-ileyhim hazarâtının vakf buyurdukları sâlifü’z-zikr çiftlikât-ı hümayûnları hâsılâtından Harem-i Şerîfler için 4459 kıyye de zeyt yağı ve mum ve daha pek çok surre-i sâliyye vürûd ider.

Mısır’dan Beher Sene Haremeyn-i Şerîfeyn Ahâlîsine Vürûd İtmekde Olan Sadaka-i Cerâye Buğdayı Hakkında Ma‘lûmât

Selîm Hân-ı Evvel Hazretlerinin Mısır fethini mütâ‘âkib Haremeyn-i Muhtermeyn şürefâ vü ‘ulemâ vü müderrisîn vü sâdât vü ahâlî vü mucâvirîn vü Hudemâ-i Harem-i Şerîfleri için bi’z-zât tertîb ve ihsân buyurdukları hintâsı bidâyeten Mekke-i Mükerrreme için 5000 Medîne-i Münevvere için 2000 erdeb hintâ tahsîs buyurmuşlarsa da muahharan beldeteyn-i mubâreketeynin tezâyüd iden nüfûsuna mebnî dâire-i mürüvvet ve ihsân-ı ‘âlem-pesendânesine [23]nihâyet olmayan Hülefâ-yı ‘Îzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtı bi’t-tedrîc tezyîdine lütf u ‘inâyet buyurduklarından el-hâleti-hâzihî Mekke-i Mükerrreme mürettebi 12000 Medîne-i Münevvere mürettebi 8000 erdebe bâliğ

olmuştur. Bir erdeb-i 'atfık kıyye-i 'Osmânî 108 kıyyedir. Beher erdebi bir Lira-yı 'Osmâniyyedir. Her sene mürettebât-ı mezkûre çiftlikât-ı mezkûre hâsılâtından gönderiliyor. İşbu hintâ mürettebât-ı du'â-gûluk bedelidir.

Bu hintânın mecmû'u-ı esmânı 1202500 kuruştur.

İş bu mürettebâtın Cidde'den Mekke-i Mükerrerme'ye kadar nakl-i mesârifâtı bulunan 30.000 kuruş da bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî Hazîne-i Hâssâ-i Şâhâne'den 'inâyet ve ihsân buyurulmakla her sene Surre-i Hümâyûnla Mekke-i Mükerrerme Hazîne Müdriyyeti'ne gönderiliyor. Cennet-mekân Gâzî Sultân Selîm Hân Hazretlerinin Sûriye'den ilk def'â çıkardıkları mahmil-ı şerîf ve 'alem-i hazret-i 'Ömerü'l-Fâruk ile bu güne kadar Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere'ye irsâl buyurulmakta olan surre-i sâliyye ve şehriyyeden başka Harem-i Şerîf için vakf ve tertîb buyurdıkları levâzım-ı sâirenin cedvelidir.

Harem-i Şerîf-i Mekkî için Dersa'âdet'den 13442 kıyye zeyt ve 449 'aded 145 kıyyelik şem'-i kâfûri ve 581 kıyye ispermeçet mumu ve 300 dirhem gül yağı ve 6 kıyye 2500 'aded buhur ve 10 kıyye 40 mankır, ve Tâif'te defîn-hâk 'ıtır-nâk olan İbn-i 'Ammi'r-Resûl 'Abdullâh bin 'Abbâs ve Muhammed bin e'l-Halîfe bin seyyidinâ 'Aliyyi'l-Murtazâ radiya'l-lâhü-'anhümâ hazarâtı türbe-yi şerîfeleri için kırkar kıyyelik 10 'aded ispermeçet mumu ve 110 'aded kandîl ve 288 kıyye zeyt ve Harem-i Şerîf mumu ve külliyyetlü sünger ve sâire vürûd ider.

Der-Sa'âdet'den vürûd iden revgan-ı zeyt-i esmânî: 105000 kuruş.

Hulefâ-yı 'izâm-i 'Osmâniyye hazarâtı evkâf-ı hümâyûnlarından mahsûs surre vü sâliyyât vü şehri-i ma'âşât olub behersene Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûnla Mâliye Hazînesinden irsâl buyurulan meblağ:

3399923 kuruş

30 pâre [24]

1036229 kuruş: Hademe-i Harem-i Şerîfler için Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûn'dan irsâl buyurulan

1346731 kuruş: Hazîne-i Mâliye'den muhassas olub irsâl buyurulan

2382960 kuruş

4364342 bedel-i kisve ve seneviyyât-ı eşrâf vü sâdât vü 'ulemâ vü müderrisîn-i mülkiyye vü 'askerîyye-i mütekâ'idîn vü muhtâcîn ve çıraklılar ma'âşâtı

Haremeyn-i Şerîfeyn'in masârifât-ı 'umûmîyyesi olub Hazîne-i Celîle-i Mâliye'den tahsîs buyurulan 24748699 kuruş. [25]

Cennet-Mekân Gâzî Sultân "Süleymân" Hân Tâbe-Serâhu Hazretleri

Hulefâ-yı 'Îzâm-ı Cennet-Makâm-ı 'Osmâniyye Hazarâtından hasr-ı fezâil vü hasenât bî-gâyet-i mülûkâneleri hâric-i ez-hadd imkân olmağla yalnız Harem-i Şerîf Beytu'llahi'l-Harem ve Harem-i Şerîf-i Hazreti nebevîce, vukû' bulan inşâât vü tecdîdât vü maâsir-i mebrûre-i sâirelerini beyân vü ta'dâd ideceğiz.

Cennet-mekân Gâzî Sultân (Süleymân) Hân Kânûnî Hazretleri 956 senesinde Harem-i Şerîfler için mermerden masnû' birer minber-i şerîf irsâl ve ik'âd buyurdular. Bunların üzerlerinde *innehû min Süleymâne ve innehû bismillahirrahmanirrahîm* âyet-i kerîmesinden iktibâsen işâretler mevcûddur. Bu minberler akıllara hayret virecek derecede gâyet san'atlı bir şekil ve hey'ettedir.

959 târîhinde sakf-ı münîf-i (Beytu'l-lâhın) termîm ü ta'mîre ihtiyâc gösterdiği 'arz olunması üzerine 'adn-i âşiyân müşârun-ileyh hazretleri ta'mîrini irâde buyurmakla (Bâb-ı Sa'âdet-maâbî) tasfîh itdirdikleri gibi 960 târîhinde (mîzâb)-ı şerîfî tecdîd ve

matâf-ı şerîf mermerlerini ta‘mîr itdirdiler. Bunlarla beraber inşâat ve ta‘mîrât-ı sâire 962 senesine kadar imtidâd itmişdir.

964 târîhinde Bâb-ı Sa‘âdet-maâb-ı) Beytu’l-lâhi’l-Haremi tecdîd ve Harem-i Şerîf-i Mekkîye’nin şimdi görülmekte olan binâsına başlatdırup Bâb-ı ‘Alî, Süleymâniyye minârelerini tarz-ı dilnişîn üzere müceddeden inşâ ve cism-i nûr-ı Hazret-i “Muhammediye” mevlid olan beyt-i cenâb-ı (Âmine)yi müceddeden inşâ buyurtmuşlarsa da aşağıda beyân olunacağı vechile 1220 târîhinde mahall-i celîl-i vilâdet-i hazreti nebevviye’ye cennet-mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretleri taraf-ı hümâyûnlarından şimdiki görülen (Kubbe) ve Mescid-i ‘Âli müceddeden inşâ ve bir de (minâre) ‘ilâve itdirilmiştir.

Müşârun-ileyh Gâzî Sultân “Süleymân” Kânûnî hazretlerinin himmet-i bî- hemtâ-yı şâhânelerinin büyüklükle nasıl bir ‘uluvviyeti hâiz olduklarını anlamak Mekke-i Mükerreremin [26]hayât-ı mâddiyesi olan meşhûr (‘Ayn-ı Zübeyde)nin Mekke-i Mükerreme’ye sûret-i cereyânına ‘atf-ı nazar-ı dikkatle kâbil olabiliyor. Çünkü bu (‘Aynın) yalnız ta‘mîri yolunda âhiren aksâ-yı Hindistân vü Şâm vü Mısır vü Haleb’e kadar bütün Milel-i İslâmiyyenin en büyük fedâkârlıklarla cem’ itdirdikleri i‘âneler bile kifâyetsizlik göstermişdi. Halîfe-i müşârun-ileyh hazretleri ise bunu sâir âsâr-ı hayriyyelerine bir tetîmme olarak vücûda getürmüşlerdir.

Şöyle ki Hülefâ-yı ‘Abbâsiyye’den meşhûr (Hârûnu’r-Reşîd’in) zevce-i muhteremeleri olup sahîhan Fahru’l-Muhadderât ‘unvânına lâyık olan “Seyyide Zübeyde” Hazretleri Mekke-i Mükerreme’ye sekiz sâ‘atlik mesâfede vâki’ “Vâdi-i Nu‘mân” nâm mahalledeki dağlar zîrine tecemmu‘ iden suları ancak ‘Arafât civârındaki dağlara kadar icrâ idebilmiş ise de gâyet sert çakmak taşlarıyla ba‘zı ‘ârizâlara tesâdüf olunmasından Mekke’ye isâlesine muvaffak olunamayarak

kalmışken müşârun-ileyh Sultân “Süleymân Kânûnî” hazretleri 100000 altun sarfıyla duhter-i sa‘d-ahterleri (Mihrimâh) Sultân ‘aliyyetü’ş-şân merhûme nâmlarına 967 senesinde zikr olunan (‘Ayn suyunun) Mekke-i Mükerreme’ye icrâsı gibi kıyâmete kadar Müslümînin hayâtını te‘mîn eyleyen bir hayr-ı ‘azîm-i bahtiyârîye muvaffak olmuşlardır.

Bundan başka vâlid-i mâcid-i muhteremleri cennet-mekân Yavuz Sultân (Selîm) Hân Hazretlerinin ahâlî-i Haremeyn muhteremeyne tahsîs ve ihsân buyurmuş oldukları bâlâda zikr olunan cerâye hintâsının mikdârını tezyîd ve taz‘îf iderek teshîl-i nakl vü istîfâsı ve maksad-ı Hayriyye mersadına mebnî (Mısır) kurâsından sâlifü’z-zikr çiftlikât iştirâsıyla ve vakfiyetini cerâye hintâsıyla mâ‘an kisve-i Ka‘be’ye hasr ve hucec-i şer‘iyye ile tasdîk ve isbât buyurmuşlardır.

Halîfe-i müşârun-ileyh hazretlerinin bâlâda zikr olunan “Ka‘betu’l-lâh’ın” ta‘mîr vü tecdîdine muvaffak olduklarında vak‘ânüvîs ‘âllâme-i şehîr “Kutbî Efendi” âtîdeki mısra‘ı târîh düşmüşdür.

(Müceddi-i Beyti’l-lâh mâlikü’d-düvel “Süleymân” 959) [27]

Sene-i mezkûrede sâlifü’z-zikr tecdîd buyurulan “Bâb-ı Sa‘âdet-meâb Ka‘betu’l-lâhın” yeni kanatlarının birinde (*Bismillahirrahmânirrahîm Rabbi edhîlnî mudhale sîdgin ve ahrîcnî mahraca sîdgin vec‘allî min ledunke sultânen nasîrâ*¹⁴ muharrer ve diğerkanadında (*Emera bi-tecdîdi hâzel-bâbe’l-âlî’l-cinâne el-fakîrû ilâ’l-lâhi te‘âla el-Meliki’l-vehhâbi Abduhû ellezî menne ‘aleyhi bisaltanati’l-‘Arabi ve’l-‘Acemi ve ce‘alehû hâdimen li-hâze’l-harami e’s-Sultân “Süleymân” ibni’s-Sultâni’l-Gâzî “Selîm” Hân fî seneti tis‘â ve hamsîne ve tis‘amieti*) ‘ibâresi nakş-âverdir.

“Diğerkârîh-i manzûm da şudur”

¹⁴ İsra 17. sure/80. ayet

Fâze Mevlânâ “Süleymân” ellezi Bâbu Beytillâhi tebren ve safhan

Fî zamânin kîle fî târîhihi kıf fî Bâbi’l-lâhi ‘alle tefelluhan

İşbu mu‘allâ elkâbın ‘atebe-i fevkânîsine geçirilen levha-i sîmin üzerine (*Lâ ilâhe i’l-lallâh Muhammedu’r-rasûlu’l-lâh*) cümle-i mübeccelesini yazdırdıkları gibi Bâb-ı sa‘âdet-meâbda mu‘allak “kilîdi de” gümüş tahtalarla ta‘mîr ve üzerine (*Yâ mufettiha’l-ebvâbi iftah lenâ bâbe rahmetike*) du‘âsını tahrîr buyurtmuşlardır.

Hazret-i Süleymân Hân zamânının 973 târîhinde “Harem-i Şerîf-i Mekkî” binâ-yı ‘âlîsine başlatırdıkları esnâda mezâhib-i erba‘â müftülerine mahsûs olmak üzere dört bâb-ı ‘âlî ve vâsi‘ (Ders-hâne) ile bir de (Medrese) binâ buyurdular. Bunların şart-ı vâkîfi mûcibince her birerlerine on beşer talebe birer mu‘îd ve birer müderris ta‘yîn buyurdular.

Bunlardan başka vüzerâ-yı ‘Osmâniyye’den sadr-ı esbak Sokullu Mehmed Paşa merhûmla Dâvud Paşa’nın birer mükemmel medreseleri de bu sırada inşâ olunmuştur. Ve e’l-ân mevcûd ve ma‘mûrdur.

Cennet-mekân Hâsekî Sultân ‘aliyyetü’ş-şân hazretlerinin binâ-kerdesi olan [28](‘imâretleri) de müceddeden inşâ buyrulmakla e’l-yevm ma‘mûr olub sâye-i ‘âtîfet-vâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde binlerce fukarâ-yı hüccâc ve bîkes ve ‘âlîller it‘âm olunmaktadır.

Halîfe-i Müşârün-ileyh Hazretlerinin Medîne-i Münevvere’deki Hayrât-ı Mebrûreleri

Medîne-i Münevvere’yi muhît olan “sûr-u cesîm” ile kal‘â-i şâhâneleridir. Bunları Sultân Süleymân Han tâbe-serâhu hazretleri müceddeden inşâ itdirdiklerinden hitâm-ı inşâatta üzerine (*innehu min Süleymâne ve innehu Bismillahirrahmânirrahîm*)âyet-i kerîmesi taş üzerine hakk itdirilmiştir. İşbu ta‘mîrât vü tecdîdât esnâsında sûr-ı

mezkûrde “Bâb-1 Şâmî, Bâb-1 Mısırî, Bâbü’s-Sagîr, Bâbu’l Bakî” ile müsemmâ dört ‘aded kapu da inşâ olunmuş idi. Vâlid-i Mâcid-i hazret-i şehriyârî Sultân “Abdülmeccîd” Hân hazretleri cânib-i hümayûnlarından “Bâb-1 Mecîdî” ile müsemmâ olan yedinci kapu ‘ilâve buyurulmuştur. Ve şimdi sûr-1 mezkûr kapuları yedi ‘adede bâliğ olmuştur. Kapuların esâmîsi “Bâb-1 Şâmî” “Bâb-1 Kümâ” “Bâb-1 ‘Anberiyê” “Bâb-1 Kubâ” “Bâb-1 ‘Avâli” “Bâb-1 Bakî” “Bâb-1 Mecîdî” ve Bâb-1 Mısırî ile Bâb-1 Kal’â dâhil derûn-u belde-i tâhirede bulunmakla sûr-1 mezkûr ebvâbından ‘addolunamaz. Buhârî-i Şerîfde Ebu Bekir radiya’l-lâhu ‘anh Hazretlerinden mervîdir ki rahmeten li’l-‘âlemîn salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin lisân-ı hikmet-i beyân-ı risâletpenâhîlerinden *(Lâ yedhulu’l-Medînete ra’bul-Mesîhi’d-Deccâli lehâ yevmeizin seb’ate ebvâbin ‘alâ kullî bâb-i melekân)* hadîs-i şerîfî sâdır olmuştur ki bu hadîs-i peygamberî sırrına mazhariyyet yine Hulefâ-yı ‘Îzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtına nasîb olmuş bahtiyârlıklarındandır.

Halîfe-i mu‘azzam müşârün-ileyh Süleymân Kânûnî Hazretleri nâm-ı hümayûnlarına olmak üzere Harem-i Şerîf-i hazret-i peygamberîde “Mihrâb-1 Süleymânî”yi inşâ vü te’sîs buyurdular. E’l-ân evkât-ı hamsede orada edâ-yı salât olunmaktadır. “Rahmetu’l-lâhi ‘aleyh ve razıya’l-lâhu ‘anh). [29]

Cennet-Makâm Sultân “Selîm” Hân-ı Sâni İbnü’s-Sultânü’l-Gâzî Süleymân Hân Hazretlerinin Hayrât vü Âsâr-ı Mebrûreleri Ve İtmâm-ı Binâ-yı Haremullâhi’l-Mekkî’ye Muvaffakiyetleri Bahtiyârlığı

Gâzî-i mukaddes Sultân Süleymân Hân tâbe-serâhu hazretleri yukarıda zikr olunan Haremu’l-lâhü’l-Mekkî binâ-yı ‘âlîsini kable’l-ikmâl irtihâl-i dâr-ı cinân buyurdıklarından halef-i ni‘me’s-selef-i muhteremleri halîfe-i a‘zam Gâzî “Süleymân” Hân Sâni taraf-ı hümayûnlarından 979’da şeref-sâdır olan irâde-i seniyyeleri hükmünce

ahşabdan ma'mûl olan kubbelerle sakıflar külliye hedm olunarak yerlerine mermer direkler ve bu direkler üzerine "müzehheb 'alemlî" kubbeler inşâsına Mısır Vâfîsi Sinân Paşa me'mûr idildiğinden Sinân Paşa me'mûriyeti ve telakkî eylediği irâde-i seniyye-i hilâfetpenâhîye tevfiğ-i hareketle derhal Ümerâ-i Mısriyye'den Ahmed Bey'i irsâl eylediler. İnşâata başlayub itmâmı kuvve-i karîbeye vâsıl olduğu bir zamânda "Sultân Selîm" Hân Hazretleri de irtihâl-i dâr-ı na'îm olduklarından necl-i necîb-i şâhaneleri zamânında vâsıl-ı serhadd-i hitâm olmuşdur.

İşbu inşâatda Mısır mürettebâtından başka yalnız ceyb-i hümâyûn-ı pâdişâhîden 210000 altun hâlisü'l-'ayâr irsâl ve sarf buyurulmuşdur.

E'l-hâletü-hâzihi görülmekte olan "Harem-i Şerîf-i Mekkî" hey'eti o zamân ki eser-i 'imâretidir. Şekl ü cesâmetine nazaran cerr-i eskâlî fennî erbâbını hayretde bırakmamak kâbil olmayan o cesîm mermer direkleri Süleymân-ı Kânûnî ve Selîm-i Sâni tâbe-serâhümâ hazarâtının himem-i celîlesi sâikâsıyla kâmilen Mısır'dan sevk ve irsâl itdirilmişdir.

İşbu binâ-yı muhteşemin ya'nî "E'l-Mescidü'l-Harâmın" dâiresi şebih-i mustîl şekilde dört dîvâr-ı metîn ve üç hat üzerine müesses kapularla muhât olub şark cihetindeki "Bâbü's-Selâm"dan garb cihetinde vâki' "Bâbü'l-'Umre"ya kadar tûl-i Harem-i Şerîf dört yüz ve cenûb cihetinde vâki' "Bâbü's-Safâ"dan şimâl tarafında bulunan "Bâbü'z-Ziyâda"ya kadar 'arzî üç yüz altmış arşundur. İşbu dâire kırk kapuyu[30]ve yedi minâreyi ve 500 kubbeyi hâvîdir. Harem-i Şerîf-i Mekkî'nin etrâfı "Ka'betü'l-lâh" meydânlığı dâhil olmadığı hâlde yalnız kubbe altları 150000 hüccâcı istî'âb itdiği gibi açık bulunan kumluklarla etrâf-ı Ka'be ve medreseler 150000 ki 300000'den mütecâviz ehl-i salât ve tevhîdi istî'âb itmekte olduğunu geçen doksan yedi senesi 'Ayn-ı Zübeyde su yolları inşâatına me'mûren Der-Sa'âdet'den gönderilen Erkân-ı Harbiyye mir-

alâylarından Sâdık Bey merhûm tarafından ölçülmekle fennen sâbit olmuştur. “E’l-Mescidü’l-Harâm” hakkında şeref-sâdır olan ehâdîs-i peygamberî şunlardır:

‘An İbn-i ‘Abbâs radiya’l-lâhu ‘anhu “İnna’l-lâhe Te‘âla yenzilu ‘alâ mescid-i Mekketi fî kulli yevmin ve leyletin ‘işrîne ve miete rahmetin sittîne li’t-tâîfîne ve erba‘îne li’l-musallîne ve ‘işrîne li’n-nâzirîne”

‘An İbn-i Zübeyr radiya’l-lâhu ‘anhu gâle gâle resûlu’l-lâhu salla’l-lâlu ‘aleyhi ve sellem “Salâtün fî mescidî hezâ efdalu min elfi salâtin fî mâ sivâhu mine’l-mesâcidi ille’l-mescide’l-Harâme ve salâtun fî’l-mescidi’l-Harami efdalü min mieti salâtin fî mescidî”

‘An Câbir ve ‘an ‘Abdullâhi’l-Berri ‘an Ümmi’d-Derdâi gâlet gâle resûlu’l-lâhu salla’l-lâlu ‘aleyhi ve sellem fadl-u salâtin fî’l-Mescidi’l-Harami ‘alâ gayrihi bi mieti elfi salâtin ve fî mescidi bi elfi salâtin ve mescidi beyti’l-Makdisi bi hamsi mietin”

Mehbit-i vahy-i ilâhî olan kible-gâh-ı ‘âlem “Ka‘betu’l-lâhu’l-Harâm”ın kudsiyyet vü fazîleti beyân-ı fermân-ı ilâhî ve hadîs-i hazret-i nebevî ile mübeccel “Beytu’l-lâhü’l-Mu‘azzam” mescid-i ‘âlisi binâ-yı muhteşeminin inşâsı bahtiyârlığı da sâlifü’z-zikr Hulefâ-yı ‘İzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtına nasîb olmuştur.

Bundan büyük fazîlet ve hasenât mutasavvır mıdır altı yüz seneden beri bu mukaddes binâ-yı muhteşemde milyarlarca ehl-i tevhîde mahall-i ‘ibâdet ve secde-gâhdır ve ilâ yevminâ-hâzâ [31] yüz binlerce mü’minîne mahall-i isticâbet bir mescid-i mukaddesdir. (Haremeyn-i Şerîfeyn) mescideyn-i münîfeyninin her bir taşı Hulefâ-yı ‘İzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtının fazîlet ve kudsiyyetlerine şehâdet idüb duruyor şu fazîleti ve şu mazhariyet-i kudsiyyeyi, bu büyüklüğü dîni, vicdâmı olan insânlar için teemmül ve temeyyüz itmek kâfidir.

İtmâm-ı Binâ-yı Harem-i Hüdâdan sonra ‘Allâme-i Şehîr “Kutbî Efendi” tarafından söylenilen târîh-i mensûr-i ‘Arâbî “Harem-i Şerîfin” dîvâr-ı şarkîsinde mahkûk olub elde edilen bir sûreti şudur:

Bi- ismihi subhânehu ve te‘âlâ (innemâ ya‘muru mesâcide’l-lâhi men âmene billâhi ve’l-yevmi’l-âhire ve ekâme’s-salâte ve âte’z-zekâte ve lem yehşa i’l-lellâh fe ‘asâ ulâike en yekûnû mine’l-muhtedîn) Şera‘a fî imâreti hâze’l-mescidi’ş-şerîfi ve tecdîdîhi men ihtârehe’l-lâhu subhânehu min halgîhi ve ‘ubeydîhi’l-mugadesi’l-merhûmi’s-Sa‘îdi’l-Mebrûri’l-Mağfûri lehu Sultânü’l-İslâm ve’l-Müslimîn hakân u havâgîni’l-âlemine’l-‘âzîm bi-fadli’l-lâhi zülâlü dâri’n-Na‘îm hadretü’l-Meliki’l-E‘zami’s-Sultân “Süleymân” Nevvera’l-lâhu darîhahu ve rûhu biravâihi’l-hayâti ravvahahu ve etemme binâehu ve ekmelehu ve etganehu ve neggaşahu ve cemmelehu Vârisü’l-Meliki’l-Efhami’l-Îmâmi’l-E‘zami ve’l-halîfetu’l-Ekramu’l-Mu‘azzam ve’l-Meliku’l-Kâhir..... Men mellekehu’l-lâhu te‘âlâ Şarka’l-Bilâdi ve garbaha ve ce‘ale tav‘a yedeyhi ‘acemir-Re‘âyâ ve ‘Arabiha ve etla‘ahu sirâcen münîren fî’l-Meşârigi ve’l-Meğaribi ve mülken merfû‘a’l-Magâmi ‘alâ hermi’l-kevâkibi ve müşeyyidi’l-İslâmi husnan hasinân muhîtân ce ce‘ale zilluhu’l-Memdûd ‘alâ kâffeti’l-enâmi basîten ve gam‘a bisaltanetihi[32]’ş-şerîfeti tevâifi’l-küfri ve’l-gulâ ve ceme‘a lehu beyne’l-ye’si ve’n-Nidâ ve sâra mülkuhu’ş-şerîfi bi ‘avni’l-lâhi subhanehu mûfredan hâlîfetu’l-lâhi ‘alâ kâffeti’l-‘ubbâd ve rahmetihu’ş-şâmiletu ‘alâ cemî‘i’l-bilâdi Sultân-u Salâfîni’z-zamân hülâsaten havâgîn “Âl-i ‘Osmân” es-sultân ibn-i Sultâni’l-hunkâri’l-E‘zami “Selîm” hanu’s-sânî Lâ zâle’l-vucûdu bi devâmi hilâfetihi ‘âmiran velâ berha’l-imân fî eyyâmi saltanatihi gaviyyan zâhiren zâdehu’l-lâhu guvveten ve nasren ve şedde bi-melâiketihî’l-kirâmi lehu ezran fetârihu itmâmihî “Gad câe” etâla’l-lâhu men etemmehû ‘ûmran senetu 984

Sultân Selîm Hân-ı Sâni hazretlerinin necl-i necb-i muhteremleri cânibinden dahi “Ka’be-i mu’azzama”ya altundan ma’mûl ve üzeri envâ-ı cevâhîrle müzeyyen ve murassa’ gâyet kıymetdâr üç kandil takdîm idildiği gibi muahharen hâlis altundan masnû’ nâdide bir kandil daha takdîmine muvaffak olub derûnunda altun tellerle işlenmiş bir mendil içinde hatt-ı destleriyle murakkam bir darâ’at-nâmeleri olduğunda dâhil-i beyt-i hüdâya ta’lîk idilmekle e’l-ân mevcûddur. [33]

Cennet-mekân Sultân Ahmed Hân-ı Evvel tâbe-serâhu Hazretleri

Sultân Ahmed Hân-ı Evvel hazretleri “ehcâr-ı semîne” ile altundan ma’mûl(3) kandil irsâl buyurmuş olduklarından ol vakt Emîr-i Mekke bulunan Şerîf Hasan İbnü’ş-Şerîf Ebu Nemi Hazretleri yed’iyle ikisi “Ka’be-i Mu’azzama” dâhilinde ta’lîk ve birisi Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Seyyidi’l-Enbiyâya” takdîm itdirilmiştir. 1019

1020 senesinde halîfe-i müşârun-ileyh hazretleri “Altın oluğu” tecdîd ve Ka’be-i Mu’azzamaca ba’zı ta’mîrât icrâsıyla kesb-i şeref-i mezîd itdikleri gibi, 1024 târihinde 80000 altun hâlisü’l-‘ayâr kıymetinde iki kıt’â (elmas) ihdâ buyurmuşlarsa da “Hücre-i Mutahharâ-i” cenâb-ı risâletpenâhîye ithâf-ı şerîf-i Mekke Hazretlerince tensîb kılınarak e’l-yevm muvâcehe-i darîh-i “sa’âdetde” lem’ân eyleyen (kevkeb-i dürrî) nâm meşhûr elmas üzerine vaz’ itdirilmiştir.

‘Adn-i âşiyân hazretlerinin âsâr-ı mebrûrelerinden biri de “zemzem-i şerîf” kuyusunun içinde vaz’ itdirdikleri demir kafestir çünkü ‘aşk u şevk erbâbından ba’zılarının kendilerini bi’r-i mezkûreye atarak fedâ-i nefis itdikleri ‘atebe-i seniyye-i şâhânelerine ‘arz olunmuş ve zikr olunan kafes Der-Sa’âdet’ten irsâl buyrulmuştur. Bu kafes bi’r-i mezkûr derûnuna indirilerek suyun bir metre aşağısına rabt olunmuştur.

Halîfe-i müşûrun-ileyh hazretleri “ravza-i mutahharâ-i” cenâb-ı fahr-ı enâm için altın yaldızlı gümüş şebkeler irsâl buyurmakla eski şebkeleri teberrüken kendi türbe-i Şerîfelerine vaz’ itdirmişlerdir.

Hakân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin âsâr-ı hayriyyelerinden biri de “Arafât” cihetindeki ‘âlemlerdir. ‘Ulema-i kirâm zikr ve beyân idiyorlar ki “hacer-i esved” Ka’be-i Mu’azzama’ya vaz’ olunca şark vü garb vü yemîn vü yesâra ziyâlar salmış ve o ziyânın müntehî olduğu mesâfeyi Cenâb-ı Rabb-i Mennân “Harem-i Muhterem” kılmıştır. Binâen-‘aleyh ta’yîn-i hudûd için ‘alâmet-i vâzihâ vaz’ı icab idüb evvelâ “Hazreti İbrâhim ve oğlu[34]İsmâil ‘aleyhimâ’s-selâm” taraflarından vaz’ olunub muahharan “Adnân” ve “Kusay” câniblerinden tecdîd kılındıktan sonra Hicret-i Nebeviyyenin sekizinci sâlinde “taraf-ı hazret-i risâletpenâhîden” inşâ buyuruldu ondan sonra halîfe-i sâni emîrü’l-mü’minîn hazret-i ‘Ömer ibnü’l-Hattâb “ve hazret-i ‘Osmân ve Mu’âviye ve ‘Abdullah’ın ve Mehdî ‘Abbâsî cenâbları taraflarından ta’mîr idildiği gibi Sultân Ahmed Han Tâbe-serâhu hazretleri şimdi görülmekte olan “Arafât” “ve ‘Umre” “ve Yelmelem” cihetlerindeki ‘âlemleri tecdîden inşâ buyurmuşlardır. “Rahmetü’l-lâhi ‘aleyhi rahmeten vâsi’âten” “Ka’betü’l-lâhın” on birinci ta’mîr ve inşâsı “Hulefâ-yı ‘İzâm-ı ‘Osmâniyye” Hazarâtına nasîb olmuş bahtiyârlıklardandır.

“Ka’betü’l-lâh’ın” binâsı bahsine gelince 1039 sene-i hicriyyesinde şiddetle nüzûl iden yağmurun husûle getirdiği seyl-i ‘azîmden bir çok telefât-ı nüfûs vukû’â geldiği ve Harem-i Şerîf’e kadar girerek Ka’be-i Mu’azzamanın rûkn-i yemânîsinden mâ’adâ cihât-ı sâiresinin inhidâmına sebebiyet vermesinden ahâlî vü şürefâ müteessir olmuşlardır. Çünkü Ka’be-i Mufahhamenin ol-vakitdeki binâsının ba’zısı Abdullah bin E’z-Zübeyr Hazretlerinin olub zamân-ı hümâyûnlarına değin aradan bin seneye karfîb

müddet mürûr itmişdi. Binâen ‘aleyh ‘ulemâ vü şürefâ-yı kirâm vü sâdâta mühendisîn vü erbâb-ı hibre taraflarından Ka‘betu’l-lâh’ın münhedim olmayan cihet-i yemâniyesinin dahi hedm ile yeniden ta‘mîr ve inşâsı lüzûmuna karar virilerek selâtîn-i diyânet-perver-i ‘Osmânî Hazarâtının on yedinci gasn-ı cer-sevme-i hilâfeti bulunan cedd-i a‘zam hazret-i şehriyâri Fâtih-i Bağdâd hazretlerinin zamân-ı saltanatlarına müsâdif bulunmuş olmakla karâr-ı vâki‘ sütte-i seniyye-i mülûkânelerine arz u iş‘âr olunarak “mucebince” irâde-i seniyyeleri şeref-sâdır buyrulmuş ta‘mîrât vü inşââtına muktezî mebâliğ-i cesîme, mühimmât-ı sâire Dârü’l-Hilâfet-i ‘ulyâdan tertîb ve irsâl buyrularak tenfîz-i irâde-i seniyye zımında 1039 sene-i hicriyesi şehr-i Şa‘bânının on birinci gününde kemâl-i ehemmiyetle ta‘mîrâtına bed’ ü mübâşeret olunmuş ve bu ta‘mîrât-ı mühimme bir seneden beş gün eksik müddet imtidâd iderek 1040 senesi şehr-i Şa‘bân’ının on altıncı günü resîde-i hüsn-i hitâm olmuşdur. [35]Ta‘mîrât-ı mezkûre şimdiki umerâ-yı Mekke hazarâtının cedd-i muhteremleri olan Şerîf ‘Abdullah ibnü’ş-Şerîf e’l-Hasan Hazretlerinin müddet-i emâretlerinde tekmîl olmuşdur.

Bu bâbda ‘ulemâ-yı kirâm müellefât-ı ‘adîdelerle beyân-ı tafsîlât ile selâtîn-i ‘izâm-ı ‘Osmâniyye hazarâtının hizmet-i haseneleriyle kudsiyetlerinin derece-i ‘ulviyetini beyân itmişlerdir.

İşbu ta‘mîrât-ı celîle “Ka‘betu’l-lâhda” vuku‘ bulan ta‘mîrâtın on birincisidir.

Ka‘be-i mu‘azzamanın birinci def‘â ki binâ ve inşâsı “Meleke-i kirâm” ikincisi

Hazret-i Âdem, üçüncüsü Hazret-i Şît, dördüncüsü Hazret-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-

selâm, beşincisi

(‘Amâlikâ)nın,altıncısı,(Cürhümü)n,yedincisi,(Kusay)ın,sekizincisi(Kureyş’in),dokuzuncusu Abdullah bin e’z-Zübeyr’in, onuncusu Haccâc bin Yûsuf’un, on birincisi

Hulefâ-yı ‘İzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtının eser-i celîl-i bî-‘adîlleridir.

Ta‘mîrât-ı şerîfe-i mezkûre ikmâl olunduktan sonra bâkî kalan ba‘zı ta‘mîrât-ı mezkûre şehir-i Şa‘bân nihâyetine kadar imtîdad itmiş ise de sene-i mezkûre gurre-i Ramazânında “Ka‘betü’l-lahü’l-Harama” kisve-i sa‘âdet iksâ olunmuş ve termîmât-ı sâire de şehir-i Zi’l-ka‘de guresinde kâmilen hitâm bulmakla ‘umûm ehl-i İslâm mesrûr ve dil-şâd olmuşlardır.

Cenâb-ı Rabb-i ‘izzet imâmü’l-müslimîn halîfe-i Resûl-i Rabbi’l-‘Âlemîn Şevketlü Gâzî Sultân “‘Abdülhamîd” Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretlerini “beyt-i mu‘azzam” ve nebiyy-i muhteremi hürmetine ilâ âhiri’-devrân kemâl-i sıhhat vü ‘âfiyet vü ikbâl ile erîke-i saltanatda ber-karâr buyursun âmîn.

Ta‘mîrât-ı mezkûreden dolayı nesren söylenilen târîh

“Rafa‘a Allâhu kavâ‘ide’l-beyti”

406 181 443

Bazı üdebânın dahi nizâmen karîha-sâz-ı sutûr olan kasîde-i gurrânın hatîme-i târîhiyesi olan şu iki beyt-i bedî‘ ber-vech-i zîr derc olundu.[36]

Beyt

Fedûneke târîhen li-‘âmmîn binâihi

Vefiyyen lidabti’l-‘âmmi kad ca’e ‘ahduhu

Âl-i ‘Osmâne benâ’l-beyte illâ lehu ve zâdehu

Senâen behâen yezdihî zîde mecduhu

‘Ayn-ı Zübeyde Ta‘mîrâtı¹⁵

1039 târîhinde zuhûr iden seyl-i kebîrde bütün (‘Ayn-ı Zübeyde) su yolları harâb olduğundan Der-Sa‘âdet’den İbrahim Bey vâsıtasıyla irsâl buyrulan 50000 altun sarf ile ta‘mîrât-ı mükemmelesi icrâ buyrulmuştur.

¹⁵ Krş.Münir Atalar a.g.e,50-60 (bkz.Uzunçarşılı,*Mekke-i Mükerrreme Emirleri*)

1093 senesinde cennet-mekân Sultân “Mehmed Hân”-ı Râbi’ Hazretleri cânib-i hümâyûnlarından irsâl buyrulan Süleymân Ağa vâsıtasıyla da mecrâ-i ‘Arafât ta‘mîr ve e’l-hâletü-hâzihi ‘Arafât’da mevcûd bulunan cesîm su havzalarını müceddeden inşâ ve hayât-ı hüccâc-ı müslîmîni te’mîn buyurmuşlardır. [37]

Cennet-Mekân Sultân Mustafâ Hân-ı Sâni Hazretleri

Zamân-ı hilâfet-i seniyyelerinde Harem-i Şerîf-i Mekkî ve Harem-i şerîf-i Hazret-i Nebevîce hayli ta‘mîrât icrâ buyurdukları gibi “muhâfazâ-i Hacerü’l-Esvedle” şeref-yâb olmuşlar ve sakaf-i Ka‘be-i mu‘azzamadan beş sûtûn tebdîl ve sath-ı şerîfe su‘ûd iden nerdübânın yedi kademesi mermer ve bâkîsi ahşâb olarak tecdîd ve Harem-i şerîflerde Eczâ vü Delâil-i Şerîfe kırâati için muvazzaf ma‘âşlı zevât ta‘yîn buyurub e’l-ân mevcûddurlar.

Cennet-Mekân Gâzi Sultân Ahmed Han-ı Sâni Hazretleri

Halîfe-i müşârun-ileyh hazretlerinin zamân-ı saltanat-ı seniyyelerinde harem-i şerîflerce haylî hizmet-i ta‘mîriyesi vukû‘ bulduğu gibi “matâf-ı şerîf” mermerlerini ta‘mîr ve mecrâ-i ‘Ayn-i Zübeyde’yi ve ‘Arafât’daki havzaları tathîr ve ta‘mîr buyurtdular “Yenba‘ü’l-bahr” Kasabâsını muhît sûru da müceddeden inşâ itdirmişlerdir.

Cennet-Mekân Gâzi Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel Hazretleri

Halîfe-i müşârun-ileyh cânib-i hümâyûnlarından Haremeyn-i Şerîfeyn’e zî-kıymet âvîze ve kıymet-dâr şama‘dânlar takdîm buyrulduğu gibi 1126 târihinde Medîne-i Münevvere’yi muhît olan sûr-i cesîmi tecdîden ta‘mîr buyurtmuşlardır.

Cennet-Mekân Sultân Mustafâ Hân-ı Sâlis Hazretleri

Halîfe-i müşârun-ileyh hazretleri mefhar-i mevcûdât salla'l-lâhü 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin (Ravzâ-i Mutahharâ)-i nübüvvetpenâhîlerine bir takaddüme-i mahsûsâ olmak üzere “müseddesü’ş-şekl 400 kıratlık bir kıt‘â (zümrüd) takdîm ve ta‘lîk itdirdiler. Mekke-i Mükerrreme’ye câri ‘Ayn-ı Zübeyde su yollarıyla beyne’l-haremeyn kuyu ve bürkeleri müceddeden ta‘mîr ve kezâlik (Şâm-ı Şerîf’den) Medîne-i Münevvere’ye kadar Hac yolu üzerindeki bark ve kuyuları sûret-i mükemmelede müceddeden inşâ buyurdular. “Rahmetu’l-lâhi ‘aleyhim ecma‘în”[38]

Cennet-Mekân Sultân ‘Abdülhamîd Hân-ı Evvel Hazretleri

Halîfe-i müşârun-ileyh hazretleri zamân-ı saltanatlarında Mekke-i Mükerrreme Harem-i Şerîfince mühimm ta‘mîrâtı vukû‘ bulmuşdur Ez-ân cümle “Bi’r-i Zemzem-i Şerîf” üzerindeki “Şafi‘î makâmını” ve makâm-ı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmı sûret-i mükemmelede ta‘mîr itdirdikleri gibi Bâbü’l-‘Umre’deki “minâreyi” tecdîden inşâ buyurmuşlardır. Medîne-i Münevvere’de dahi te’sîs buyurdıkları kütübhânelerine hayli ketebe-i nefîse irsâl buyurdıklarından e’l-ân mevcûd ve ma‘mûrdur. “Rahmetu’l-lâhi ‘aleyh rahmeten vâsi‘aten”

Bi’r-i Zemzem’in hitâm-ı inşâatında meşâhir-i ‘ulemâ-i Mekke’den Şeyh Tâhir-i Sünbül merhûm tarafından söylenen zîrde murakkam üç beyt bi’r-i mezkûr kapusu üzerinde muharrerdir.

(Kıt‘â)

Surûrun li-sultâni’l-beriyeti ve’l-verâ Li ‘Abdilhamîdi’l-berri bahri’l-mekârimi

Ve nasrun lehu eydân ve fethun ve rif‘atün Bi-tecdîdi hâzâ’l-hayri ba‘de’t-takâdumi

Hafîretu İsmâ'île a'nî ibne Hâceri ve rukdate Cibrîle 'alâ sırrı Âdeme

Cennet-Mekân Sultân Selîm Hân-ı Sâlis Hazretleri

Halîfe-i müşârun-ileyh cânib-i hümâyûnlarından Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'de ba'zı mekâbir ve makâmât-ı mübârekelere gâyet kıymet-dâr pûşîdeler takdîm buyurmuşlardır.

Cennet-Mekân Gâzi Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretleri

Bir aralık Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'deki (Meâsir ve Etrab) kubbelerinin kâmilen müşrif-i harâb olduğu ve Harem-i Şerîfler muhtâc-ı ta'mîr bir hâlde kaldığı halife-i [39]müşârun-ileyh hazretlerine 'arz ve inhâ olunmakla Gâzî Sultân Mahmûd Hân Tâbe-serâhu hazretleri harem-i şerîflerle türbe ve meâsir-i mübârekelerin serî'an ta'mîr ve inşâ olunmasını fermân buyurdularından 1253 târîhinde Ka'be-i Mu'azzama üzerinde ba'zı mermerler tecdîd ve yerlerine Der-Sa'âdet'den mücellâ mermer sûtûnlar irsâl buyrulmakla vaz' vü tefrîş itdirilmiştir.

Minâ'da vâki' Mescid-i Hayf Harem-i şerîf ile hayme-gâh-ı "hazret-i peygamberî" kubbesini müceddeden inşâ buyurdular. İşbu harem-i şerîf derûnunda enbiyâ-i 'Îzâmdan 70 zâtın medfûn buldukları Hadîs-i Şerîfle müeyyedir.

Müzdelife'deki meş'arü'l-harâmı ve minâresini ve sâhâ-i 'Arafât'da kâin mescid-i İbrahîm'i ve Minâ'nın cihet-i yemâniyesinde vâki' cebel zeylinde (Ve'l-murselât) sûre-i şerîfesinin nüzûl-gâhı olan mescid-i şerîfi ve cebel-i 'Arafât'da peygamber-i Zî-şân-ı salla'l-lâhü 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin "vakfeye" durdukları mahall-i mübâreke "mescidü's-Sahrâ" ve cebel-i mezkûr üzerinde mescid-i şerîf müceddeden inşâ buyurdular Mekke-i Mükerreme'nin cihet-i şarkiyyesinde vâki' "Gul Ūhiye" Sûre-i şerîfinin nüzûl-gâhı olan "mescidü'l-Cinnî" "ve mescidü'r-Râye" ve Minâ boğazındaki

“mescidü’l-Beya’nî” ve Hazret-i İsmâîl ‘aleyhi’s-selâm için fedâ buyurulan kurbânın mezbahası olup Mina’nın cihet-i şimâliyesinde vâki‘ mahall-i mübârekle “Sultânü’l-enbiyâ” efendimiz hazretlerinin Mina’nın cihet-i şarkiyyesindeki salât-ı (dühâyı) edâ ve kurbânı nahr itdikleri “mescid-i şerîfi” “ve mescid-i zî Tavî” ile ittisâlindeki, kuyu-yu tan’îm denilen ‘umre mescidiyle, mescid-i Hudeybiyeyi müceddeden inşâ buyurdular.

Mescidü’l-Ca’râne

Bu mescid-i şerîf Mekke-i Mükerrreme’nin cihet-i şimâliyyesinde ve belde-i mübârekeye 12 mil mesâfede vâki‘dir. Hazret-i seyyidü’l-kevneyn salla’l-lâhü te’âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz Huneyn Gazvesi’nden sonra şehr-i Zi’l-ka’desinin yirmi sekizinci gününde ve feth-i Mekke senesinde (‘umre) getürmüş oldukları mahall-i ‘âfîdir. Bu vâdi gâyet münevver bir mevki’-i latîf olup derûnunda ashâb-ı peygamberîden bir çok şühedâ merkadleri[40]ve “dest-i şerîf-i cenâb-ı nübüvvet-penâhî” ile hafr buyrulan (kuyusu) mevcûd ve suyu fevka’l-‘âde hafîf ve tatlıdır. İşbu mescid-i şerîfle mezkûr kuyuyu müceddeden inşâ buyurtmuşlardır.

Kerâim vü mehâdim-i muhtereme-i hazret-i risâlet-penâhi, Fâtımatü’z-Zehrâ, ve Rukiyye, ve Zeyneb, ve Ümm-i Gülsüm, ve Kâsım, ve Tâhir, rıdvânü’l-lâhi- te’âlâ ‘aleyhüm ecma’în hazarâtının mevlid-i şerîfleri ve cenâb-ı Hadîcetü’l-kübâ radiya’l-lâhü Te’âlâ ‘anhâ efendimizin hâne-i sa’âdetleri müceddeden inşâ olunmuşdur.

Mekke-i Mükerrreme’nin cihet-i şarkiyyesinde ve şa‘b-ı “Benî Hâşim” de kâin “mevlid-i sa’âdet-mevrid-i hazret-i peygamberîdir” bu mahall-i ‘âlî ibtidâ ‘Abbâsîler’den Hârünü’r-Reşîd’in vâlidesi mescid şeklinde binâ itdirmiş ise de 945 târîhinde cennet-mekân Gâzî Sultân Süleymân Han tâbe-serâhu hazretlerinin cânib-i hümâyûnlarından tecdîden inşâ olunmuşdu. Şimdi görülmekte olan mescid-i şerîf ve kubbesi cennet-

mekân müşârun-ileyh Gâzî Sultân Mahmûd Han-ı Sâni hazretleri cânib-i hümâyûnlarından müceddeden inşâ ve bir de (minâre) ‘ilâve buyurulmuştur.

Zevcû'l-betûl emîrû'l-mü'minîn seyyidinâ ‘Aliyyü'l-Murtazâ radiya'l-lâhü ‘anh efendimiz hazretlerinin sa‘âdet-hâne-i ‘âlîleri dahi ibtidâ Gâzî Sultân Süleymân Hân hazretleri taraflarından inşâ ve Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis Hazretleri taraf-ı hümâyûnlarından dahi ta‘mîr ve ba‘zı vakfiyeler tertîb buyurulmuştur.

Bu hâne-i sa‘âdet dahi mürûr-ı zamân ile harâba yüz tutduğundan halîfe-i mukaddes müşârun-ileyh Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni hazretleri cânib-i hümâyûnlarından ve son ta‘mîrât-ı fevka'l-‘âdesi de ‘asr-ı diyânet hasr-ı hazret-i şehriyâr-i a‘zamîde evvelki sene mükemmelen ta‘mîr ve badana ve boya ve nakş ve sâiresi icrâ itdirilmiştir.

Vâlîde-i celîle-i hazret-i fahr-i ‘âlem seyyidinâ (Âmine) Efendimizle halîle-i sa‘îde-i cenâb-ı sürûr-ı enbiyâ hazret-i “Hadîcetü'l-kübrâ” radiya'l-lâhü ‘anhâ efendimizin Cennet-i Mu‘allâda kâin türbe-i münevvereleri ve kubbeleri müceddeden ve halîfe-i a‘zam emîrül-mü'minîn “Ebubekir Sıddîk, ‘Ömerü'l-Fâruk, ‘Osmân bin ‘Affân” Talhâ, Zübeyr ve ‘amm-i ekrem-i peygamberî seyyidinâ “Hamzâ ve ‘Abbâs” rıdvanu'l-lâhi ‘aleyhim ecma‘în efendilerimiz hazarâtının sa‘âdet-hâne-i [41]’âlîleri müceddeden ve ecille-i ashâb-ı nübüvvet-penâhîden “Abdurrahmân bin Ebubekir Sıddîk” radiya'l-lâhü ‘anhümâ hazretlerinin mu‘allâdaki türbeleri “ve Abdullah bin ‘Ömerü'l-Fâruk” radiya'l-lâhü ‘anhümâ hazretlerinin Vâdî-i Zâhirde kâin türbe-i Şerîfeleri ile mescid-i şerîfleri.

Ve ezvâc-ı tâhirâtdan hazret-i (Meymûne) radiya'l-lâhü ‘anhâ efendimizin Mekke-i Mükerrreme'nin cihet-i şimâlinde ve Medîne tarîki üzerinde vâki‘ (Vâdî-i Serf’de) ki türbe-i münevvereleri ile yanındaki mescid ve kuyu ve sebîli.

Ve kable'l-hicre 'ibâdet-hâne-i (risâletpenâhî) ittihâz buyurulan mahall-i 'âlf ki hazret-i 'Ömerü'l-Fâruk efendimiz şeref-i İslâmı kabûl ve (*Yâ eyyuhe'n-Nebiyu hasbuka'l-lâhu ve men ittibeake mine'l-mü'minîne*¹⁶) âyet-i kerîmesinin şeref-i nüzûl itdiği meâsir-i mukaddese üzerine müceddeden bir mescid-i 'âlf inşâ buyurtdular.

Cidde'nin cihet-i şimâlinde kâin ("Ümmü'l-beşer) hazret-i (Havvâ) radiya'l-lâhü 'anhâ efendimizin türbe ve kubbe-i 'âliyeleri de tecdîden hakân-ı müşârun-ileyh hazretlerinin eser-i mebrûre-i hümâyûnlarına mülhaktır. İşbu meâsir-i hümâyûnlar esbâk Hicâz Vâlisi vüzerâdan Şerîf ve 'Osmân Paşalar zamân-ı vilâyetlerinde inşâ itdirilmiştir.

Adni-âşiyân Gâzî Sultân Mahmûd Han Hazretlerinin Medîne-i Münevverede'ki Meâsir-i Hayriye-i Hümâyûnları da Ber-vech-i zîr Beyân Olunanlardır

Bukey'i şerîfde defîn hâk-ı 'ıtır-nâk olan emîrû'l-mü'minîn Hazreti 'Osmân bin 'Affân radiya'l-lâhü 'anh efendimizin e'l-yevm mevcûd ebniye-i 'âliyesi

Ve hazret-i "Hasanü's-Sıbt ibn-i 'Aliyyü'l-Murtazâ ve Zeynel 'Âbidîn İbn-i Hüseyni's-Sıbt ve Caferü's-Sâdık ve Muhammedü'l-Bâkır ve 'amm-i ekrem hazret-i Muhammed Mustafa cenâb-ı 'Abbâs ve kerâim-i hazret-i nübüvvet-penâhî ve ezvâc-ı tâhirât Rıdvanu'l-lâhi 'aleyhim ecma'în efendilerimizin türbe-i münevvereleri ve kubbe ve pûşîdeleri müceddeden

Ecille-i ashâb-ı risâlet-penâhîden Ebu Sa'îdü'l-Hudri ve seyyidinâ Akîl ibn-i Ebî Tâlib radiya'l-lâhü 'anhümâ ve sevd-i vâlide-i cenâb-ı seyyidi'l-kevneyn hazret-i Halîmetü's-

¹⁶ Enfâl 8. sure/64. ayet

Sa'diyye [42]ezvâc-ı mutahharât ve 'ammâtü'n-nebî radiya'l-lâhü 'anhünn ve necl-i necîb hazret-i peygamberî cenâb-ı İbrahim radiya'l-lâhü 'anh

Vâlîde-i mâcid-i cenâb-ı nübüvvet-penahî hazret-i "Abdullâh" ve seyyidinâ Mâlik ibn-i Enes ve seyyidinâ Nâfi' ve Mâlik ibn-i Sinân ve sâhib-i mezheb İmâm Mâlik radiya'l-lâhü 'anhüm efendilerimiz hazarâtının kubbe ve türbeleri benât-ı tâhirât hazret-i seyyidi'l-beşer radiya'l-lâhü 'anhünn ve seyyidina Seyyid Ahmedü'r-Rufâ'î kuddise sıruhu'l-âlf hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri seyyidinâ (Meleke) radiya'l-lâhü 'anhâ türbe-i Şerîfeleri seyyidinâ 'Aliyyi'l-'Arîz radiya'l-lâhü 'anhâ kubbetü'ş-şühedâ ve kubbetü'l-ahzân 'Allâme-i Şâfi'iyeden Ebu Şüca' Zekiyyüddîn radiya'l-lâhü 'anh meşhed-i seyyidinâ 'Osmân radiya'llâhü 'anh ve türbe-i vezîr-i Necmüddîn ve bakî'-i şerîf kabristânını muhît-i sûru müceddeden ta'mîr ve inşâ buyurtdular.

Medîne-i münevvere'de Babü's-selâm ittisâlindeki "Mahmûdiyye" medrese-i cesîmesini kütüb-hâne-i sebîlleri mekteb-i ibtidâiyeyi müceddeden inşâ buyurdukları gibi akşamdan sabâhlara kadar "muvâcehe-i sa'âdet-i nübüvvet-penâhîde" ik'âd olunmakta olan murassa' şama'dânlarla seksenden mütecâviz altından ma'mûl karpuzi zî-kıymet kandîlleri takdîm ve hadsiz-hesâbsız hayrât-ı 'azîmeyeye muvaffak olmuşlardır.

Medîne-i Münevvere'ye Cârî 'Ayn-ı Zerka Suyu

'Ayn-ı Zerka suyu zamân-ı sa'âdet-i hazret-i peygamberîde mevcûd değil idi. Muahharan zuhûr eylemiştir. Asıl ismi "Aynü'l-Ezrak" iken sonraları Zerka denilerek iştihâr eyledi.

'Ayn-ı mezkûrun menba'ı "Kubâ" civârında büyük bir kuyudur. Bu su ibtidâ zuhûrunda az bir şey iken 999 târîhinde Halîfe-i 'İzâm-ı 'Osmâniyye taraflarından "Bi'r-i Garbâl"

mübâya‘â ve ‘ilâve buyurulmuşdur ki mezkûr kuyu ‘Ayn-i Zerka suyunun on misline karîb idi “ve Bi’r-i ‘Akd” dahi muahharan yine ecdâd-ı ‘izâm-ı cenâb-ı şehriyârî cenâb-ı hümâyûnlarından mübâya‘â ve ‘ilâve buyurulmakla e’l-yevm görülmekte olan cesîm depo ve çeşmeler Halîfe-i ‘Osmâniyye Hazarâtının hayrât-ı mebrûrelerindedir.[43]

Mescid-i Kubâ

İşbu mescid-i mübareki cenâb-ı risâletpenâhî salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri te’sîs ve inşâ ve her kim bunda namâz kılsa bir ‘umre sevâbına nâil olur deyu buyurmuşlardı. Râkib veya mâşî oldukları hâlde her Cumartesi günü Mescid-i Kubâ’ya teşrîfle iki rek‘at namâz kılarlardı hâlâ namâz kıldıkları mahall-i ‘âlî ma‘lûm ve mu‘ayyendir.

Emevîler zamânında tecdîd ve tevsî‘ olunmuş 555 ve 671 târîhlerinde Nâsır Kalavun zamânında 840 târîhinde Halîfe-i ‘Osmâniyye cenâblarından ta‘mîr edilmiş ise de son ta‘mîrat-ı mükemmelesi firdevs-âşiyân Gâzî Sultân (Mahmûd) Hân-ı Sâni ile necl-i necîb-i muhteremleri vâlid-i mâcid hazret-i şehriyârî cennet-mekân Gâzî Sultân (‘Abdülmeçîd) Hân Tâbe-serâhumâ hazarâtı ‘ahd-i saltanat-ı seniyyelerinde şeref-vuku‘ bulan i‘mârât-ı celîleye mülhaktır.

Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretlerinin Medîne-i Münevvere’de Tecdîden İnşâsına Muvaffak Oldukları Mesâcid ve Meâsir-i Mübârekelerin Esâmîsini Mübeyyin Cedvel Ber-Vech-i Zîr Muharrerdir

Mescid-i Kubâ’nın cenûb cihetinde ashâb-ı güzînden Sa‘id bin Hayseme radiya’l-lâhü ‘anh hazretlerinin hâneleri vâki‘dir Resûl-i cenâb-ı Kibriyâ salla’l-lâhü ‘aleyhi ve sellem

efendimiz hazretleri bu hânedede abdest alarak bir mikdâr iztıcâ‘ buyurmuş olduklarından e’l-yevm mescid hâlinde ziyâret-gâh-ı ‘âlemdir.

(Mescid-i Seyyidinâ ‘Ali Radiya’l-lâhü ‘Anh

İşbu mescid-i Kubâ’nın rükn-i garbiyyesinde vâki‘dir. Gülsüm bin Hadem nâm zât-ı şerîfenin hâne-i ‘âfleridir. Bu hâne Kubâ mescidi’nin kıble cihetinde kâin olub Medîne-i Münevvere’ye hicret-i Seniyye-i Nebeviyye vukû‘unda cenâb-ı risâlet-meâb salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri işbu hâne-i münîfi bi’z-zât teşrîf-i nübüvvet-penâhîleriyle cennet köşklerine mağbût buyurmuş oldukları “mescid-i şerîf”dir.[44]Rahmeten li’l-‘âlemîn salla’l-lâhü ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bir Cum‘â günü Mescid-i Kubâ’dan ‘avdet-i nebeviyyeleri esnâda Cum‘â namâzı vakti hulûl itmekle edâ-yı salât buyurdıkları (Mescid-i Cum‘â)dır.

Necl-i necîb-i cenâb-ı peygamberî hazret-i İbrâhîm radiya’l-lâhü ‘anh efendimizin vâlide-i Mâcideleri (Mâriye) radiya’l-lâhü ‘anhâ hazretlerinin mensûb “Mescid-i Karîfe” ki meâsir-i me’sûredendir.

Seyyidü’l-kevneyn salla’l-lâhu-‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin râkib oldukları ester izinden nişâne görülmekle “Mescid-i Buğla, Mescidü’l-Merfak, Mescidü’l-İcâbet, Mescidü’l-Feth, Mescidü’l-‘Âlâ, Mescidü’l-Ahzâb, Mescidü’l-Selmân, Mescidü’l-Sakyâ, Mescidü’r-Ra’ye, Mescidü’s-Sâfile” peygamber-i Zîşân-ı salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bu mesâcid-i şerîflerde edâ-yı salât buyurmuşlardır.

Mescidü’l-Kibleteyn

Peygamberimiz peygamber-i ‘âlem salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri “Mescidü’l-kibleteyn’de namâz kılariken kıblenin Ka’be-i Mu‘azzama cihetinde tahvîline irâde-i ilâhiyye şeref-ta‘alluk iderek (**Fevelli vecheke şatre’l-mescidi’l-harâm**) ilh. âyet-i kerîmesinin nüzûl-gâhı olan bir me’sûr-ı mekân-ı mukaddesdir.

Uhud Mescid-i şerîfi seyyidü'l-Beşer salla'l-lâhü 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bu mescidde salât-ı zuhrî ve 'asrî edâ buyurmuşlardır ittisâlindeki türbe türbe-i hazret-i Hamzâ radiya'l-lâhü 'anhdır.

Mescidü'l-Bakî' Mescid-i seyyidinâ 'Aliyyü'l-murtazâ, Mescidü'l-Ebubekri's-Sıddîk, Mescidü'l-Musalla" bu mesâcid-i Şerîfelerde seyyidü'l-enbiyâ salla'l-lâhü 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bayram namâzlarını edâ buyurmuşlardır.

Meâsir-i me'sûreden biride "Bi'r-i Gars"dır cenâb-ı nübüvvet-penâhî salla'l-lâhü 'aleyhi ve sellem efendimizin irtihâllerinde "cesed-i es'ad" risâlet-penâhîleri bu kuyunun ab-ı nâbıyla gasl olunmuşdur.

Bi'r-i 'Osmân, Bi'r-i Arîs" dahi meâsir-i me'sûredendir [45]

Bi'r-i Devme" emr-i celîl-i hazret-i peygamberî ile hazret-i 'Osmân bin 'Affân radiya'l-lâhü 'anh cânibinden mübâyâ'â olunarak vakf buyurulmuşdur. Resûl-i müctebâ hazretleri kâh bu kuyudan ve kâh bâlâda tavsîf olunan (Gars) kuyusundan nûş buyurmuşlardır.

"Bi'r-i Bıda'â, Bi'r-i Enes"den abdest aldılar ve "Bi'r-i Basa, Bi'r-i 'Alî"de re's-i sa'âdetlerini yıkadılar. "Bi'r-i Ena, Bi'r-i Ahâb" hayme-i şerîfe-i nübüvvet-penâhîlerini bu kuyu başında kurdular.

Gerek Medîne-i Münevvere ve gerek etrâf ve havâlisindeki ashâb-ı kirâm ve şühedâ vü evliyâ-i zevî'l-ihtirâm hazarâtının mekâbirleriyle makâmları 'umûm nezdinde ma'lûm ve mazbûtdur. Binâen 'aleyh her birinin ta'dâd ve ta'rîfine hâcet görülememiştir.

Yukarıda beyân olunan "Mescid-i Feth'in" sağ tarafında vâki' mağâra ki Hendek Gazâsı'nda Fahr-i 'âlem efendimiz hazretleri ba'zı geceler işbu mağârada beytutet buyurmuşlardır.

Zât-ı celîli's-sâffât-i hazret-i peygamberî Mekke-i Mükerrreme'yi teşrîf buyururlarken esnâ-i tarîkte namâz-gâh ittihâz buyurdıkları mahaldeki mescidi ve 'Ali kuyularını "Bedir" Gazâsı'nda bar-gâh-ı hazret-i risâlet-penâhînin mensûb olduğu hayme-i şerîfe mahall-i münîfi mescidiyle ittisâlindeki diğerk mesâcid-i şerîfelerle Beyne'l-Harameyn kuyuları ve bürkeleri Medîne-i Münevvere ile Şâm hac yolu arasında vâki' bi'l-cümle kuyu ve bürkelerle yukarıdan beru zikr ü ta'dâd meâsir-i mebrûrelerin müceddeden son ta'mîrât ve inşâatı cennet-mekân müşârun-ileyh Gâzî Sultân Mahmûd Han Tâbe-serâhu hazretleri cenâb-ı hümâyûnlarından icrâ itdirilmiştir. Rahmetu'l-lâhi 'aleyh rahmeten vâsi'aten ve radıya'l-lâhü 'anh[46]

Bâni-i Harem-i Şerîf-i Hazreti Nebevî Gâzî Sultân 'Abdülmecîd Han Tâbe-Serâhu Hazretleri

Medine-i Münevvere:

Hüdâyi lâ yezâl hazretlerinin melekleri kendüsüne intisâb ile müşerref itdiği Resûl-i Ekremi için hicretde meskûn rihletde medfûn kılmakla "Eflâka" magbût eylediği şehir-i şehîr ki Hayât sûri ile ittisâfî esnâda gölgesinden zemîn sâhâlarının mahrûm olduğu "bir cesed-i es'adi" der-âgûş itmekle semâvâta mübâhât eyler pervânesi âfitâb olan "nûr-ı mübîn"-i cenâb-ı " Muhammedî'nin" bark urub durduğu böyle bir akdes mahallin kâbil olmayan tavsîfine ictirâ edilemez tozuna toprağına yüzler sürmeye şevkiyle gece ve gündüz bî-karâr olan müştekânî için o mehat- füyûzât-ı Rabbâniyeden ancak sathî bir ma'lûmât verilebilir. Mefhar-i mevcûdât Salla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin riyâz-ı cennetden birisi olduğunu ihbâr buyurmakla cennât-ı 'âliyatda rehîn-i mübâhât kıldığı "buk'â-i mübârekenin" meziyyâtını ittisâliyle bu rütbeye îsâl iden "Ravza-i mutahharâ" ki mahbûb-ı hazret-i kibriyâya cilve-gâh olmakla ferîştehlerin de mekânı olmuştur. "Mescid-i Şerîf-i Nebeviyye'nin" cihet-i şarkiyyesinde şeref-vâki'

olan nûrânî letâfetler (ma‘nevî) hâletler neşr eylemekle etrâf vü havâlîsini Firdevs-i ‘ulyâda mahsûd eyler yek-pâre zümrüden yapılmış bir efser-i pür-tâb ü fer gibi bu buk‘â-i mukaddese bâlâsını tetvîc eden “kubbe-i Hadrâ” kasd-ı ziyâretle şitâbân olanlara dört sâ‘atlik mesâfede şeref-takarruba muvaffakiyet tebşîr ider.¹⁷ [47]

(Gâle resûlu’l-lâhu salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem “Selâtün fî mescidî hâzâ efdalu min elfi salâtin fîmâ sivâhu mine’l-mesâcidi ille’l-mescide’l-Harâme ve salâtun fî’l-mescidi’l-Harami efdalü min mieti salâtin fî mescidî)

İşbu Mescid-i münîf-i hazret-i nebevi Medîne-i Münevvere’nin ortasında ve medfen-i kudsiyyet-i rûşen-i hazret-i “Muhammedî” salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem mescid-i şerîfin cihet-i şarkiyyesinde dir.

Medfen-ı celîl-i cenâb-ı sultânî’l-enbiyâyı câmi‘ olmakla gıpta-i fermâ-yı eflâk olan “Ravza-i Mutahharâ”da hayâtlarında olduğu gibi irtihâllerinde câr-ı ‘âlî mikdâr-ı cenâb-ı seyyidi’l-mürselîn olmak mes‘ûdiyeti hazreti Ebubekri’s-Sıddîk ve Hazreti’ Ömerü’l-Fâruk Efendilerimize ihtisâs itmiştir.

Mescid-i şerîf-i mezkûr Hicret-i seniyye-i nebevîyye ‘akabinde te’sîs buyrulmuş ve üzeri hurma dallarıyla örtülmüş idi. Târîh-i mezkûrdan i’tibâren mescid-i şerîfin tevsî‘ ve tezyînine hizmet idilüb emânât-ı mübâreke-i hazret-i risâletpenâhînin ehl-i kâmilî olan yed-i müeyyed (Saltanat-ı ‘Osmâniyye)’ye intikâlinde dahi şân-ı hilâfete lâıyk her türlü ta‘mîrât ve hizmette zerretenmâ kusûr olunmamış ise de sahîhân fahrü’l-hulefâi’s-sâbıkîn emîrû’l-mü’minîn cennet-mekân Gâzî Sultân “Abdülmeccîd” Hân Hazretleri “Mescid-i Hazret-i Nebevîyye’nin” bâni-i âlî kadarı olmak gibi magbût-u eslâf ve müftehîran ahlâf olan bir muvaffakiyet-i ‘azîmi bi-hakkın ihrâz buyurmuşlardır. Halîfe-i

¹⁷ İşbu mukaddime esbak Hicâz Mektûbcusu Şerîf Fikri Bey merhûmun eser-i edebiyesinden olmakla teberriken buraya derci münâsib görüldü. (Eserin Kendi Dipnotudur.)

müşârun-ileyh hazretlerinin “tecdîd-i binâ-yı Mescid-i Nebeviyece” olan muvaffakiyetini tamâmiyle yazmak yed-i iktidâr-ı beşerde değildir.

Mescid-i Şerîf-i Hazret-i Peygamberî inşası için Gâzî Sultân “‘Abdülmeccîd” Han Tâbe-serâhu hazretlerinin bâ-defter 750000 ‘Osmânî Lirası sarf buyurmuş olmaları ‘ameliyyâtın derece-i cesimât ve fevka’l-âde nefâsetini ârâya kâfîdir.

Çünkü hey’et-i mecmû’asıyla “mescid-i şerîf-i nebevî”nin hâl-i hâzırını tavsîf kâbil olsaydı tafsîliyle şu risâlemiz kesb-i zînet iderdi. Lâkin[48]Müşârun-ileyh hazretlerinin ‘uluvv-i himmet-i ‘Osmâniyyeleri “Mescid-i mu‘azzam-i ilâhî ol kadar tersîn ü tezyîn itmişdir ki şân-ı hümâyûnlarına lâyük ta‘bîrât bulub da anlatabilmek hiçbir lisânda yokdur. Mücellâ-yı ‘amûd-rehâm üstünde altunlara gark olmuş mutallâ (Kubâbî) mahrem-i a‘nâb üzerinde o muhteşem müzeyyen “revâkî” müşâhede ile karîrî’l-‘ayn beht ve hayret olanlar buk‘â-i mübâreke-i mezkûrenin daha bundan ziyâde tezyîn vü tebcîli ebnâ-yı beşerin yed-i iktidârında olmadığını i‘tîrâf itmekdedirler.

Bintü’r-resûl Hazret-i “Fâtımâtü’z-Zehrâtü’l-Betül ‘aleyhâ’s-selâm” efendimizin Ravzâ-i Mutahharâ’nın cihet-i Şâmiyyesindeki hücre-i sa‘âdetleriyle kabr-i münevverleri ve onun ittisâlindeki ezvâc-ı tâhirâta mahsûs olan dokuz bâb hücre-i şerîfelerin tezyînât-ı mükemmelesi dahi halîfe-i müşârun ileyh hazretlerine müyesser olmuş bahtiyârlıklardandır.

Rahmetü’l-lâhi ‘aleyh rahmeten vâsi‘aten ve radiya’l-lâhü ‘anh

‘Adn-Âşiyân Gâzî Sultân “‘Abdülmeccîd” Hân Hazretlerinin Mekke-i Mükerreme Harem-i Şerîfiyle Medîne-i Münevvere ve Havâlîlerindeki Tecdîden İnşâ ve Ta‘mîrine Muvaffak Oldukları Türbe ve Mesâcid ve Meâsir-i Sâire-i Hümâyûnları Esâmisi Ber-Vech-i Zîr Derc olunanlardır

Vâlid-i mâcid-i kesîru'l-mehâmid hazret-i şehriyârî Firdevs-âşiyân Gâzî Sultân ('Abdülmeccîd) Hân Hazretleri 1259 senesinde derûn-ı feyz-meşhûn-ı "Ka'betu'l-lâh"ın ve etrâf-ı (Hacerü'l-esved)'in rahne-dâr olan taşlarını ve kâ'ideleriyle beraber kubbelerini tecdîd ve Harem-i melâik hedm kumluğundan Bâb-ı 'Âlî ile Medrese-i Süleymâniye'ye giden kaldırımları ihdâs buyurdular.

1260 târîhinde Harem-i Şerîf kumluğunun cihât-ı erba'âsına mütesâviyen rekz ve ik'âd olunmak üzere "Hurma" ağacı resminde müceddeden birer kandîlik ile bütün kubâb-ı şerîfe altında boydan boya üç binden mütecâviz kandîller ta'lîk ve ihdâs buyurdular. İşbu kandîller şehri Receb guresinden eşhür-i hacc nihâyetine kadar ik'âd olunmaktadır. [49]

"Matâf-ı Sa'âdet"ın etrâfındaki direklerin vaz'ından maksad-ı aslî Harem-i Şerîfin zamân-ı sa'âdet-i peygamberîdeki hudûdunun ta'yîn ve beyânından 'ibâretidir. Bu direklere yedi direk 'ilâvesiyle etrâfındaki kandîllerini de tezyîd buyuran Sultân 'Abdülmeccîd Han tâbe-serâhu hazretleridir.

1262 târîhinde Hicâz Vâlîsi Şeyhü'l-Harem vüzerâ-yı 'izâmdan Tatar 'Osmân Paşa tarafından istihsâl buyurulan irâde-i seniyye-i şehriyârî üzerine "Mescidü'l-Haram"ın sâhâ-i behîşt mesâhâsında mevcûd olan mahzenlerinin birini (Muvakkit-hâne) ve diğeri (kütüb-hâne-i) 'umûmî olmak üzere ta'mîr ve Der-Sa'âdet'den gönderilen külliyyetli ketebe-i nefîsiyenin vaz'ıyla nâm-ı hümayûn-ı (Mecdî)ye mensûb olarak mükemmel bir (kütüb-hâne) teşkîl olunmuştur.

Sene-i mezkûrda Minâ'da vâki "Mescidü'l-Hayf" ile Taif'de vâki (Mescid-i Kebir)i ve Hazret-i 'Abdullâh bin 'Abbâs ve Muhammed bin Hanîfe bin Aliyyü'l-Murtazâ radiya'l-lâhü 'anhüm Efendilerimizin merkad-i nûrâniyyet-peyvendlerini fevka'l-'âde bir metânetle tecdîd eylemiştir.

Sene-i mezkûre de mir'ât-i ilhâm-ı rabbânî kalb-i tâbnâk-ı cenâb-ı 'Abdûlmecîd Hân taraf-ı zî-şerefinden şeref-sânih-ı mevki'-i kerâmet olan arzû-yı hümâyûn üzerine mevlidi'n-nebî 'aleyhi's-selâm ve mevlid-i hazreti Ebûbekri's-Sıddîk ve mevlid-i Hazreti 'Ömer ibni'l-Hattâb radiya'l-lâhu 'anhümâ efendilerimizle 'Abdullâh bin 'Ömerü'l-Fâruk türbe ve mescidini yanındaki mekâbir-i şühedâyı ve ezvâc-ı tâhirâtdan Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i (Meymûne) radiya'l-lâhu 'anhâ türbe-i münevvereleriyle üzerindeki pûşîdeyi tecdîd ve Minâ'da vâki' mezbah-i Hazreti İsmâ'il 'aleyhi's-selâmı ve (Bâbü's-Safâ) daki sebîlleri Yemen bürkesini ve 'Arafât'daki su havuzlarını İbrâhim bin Edhem hazretlerinin necl-i necîbleri Şâh Mahmûd kuddise sirruhü'l-'âlî türbelerini ve Hâlid bin el-Velîd radiya'l-lâhu 'anh hazretlerinin mescid-i şerîflerini ta'mîr ve Cidde tarîki üzerinde vâki' **"Lakad radiya'l-lâhu 'ani'l-mü'minîn"** ilh. âyet-i kerîmesinin nüzûl-gâhı olan "Mescid-i Hudeybiye" ve Mekke-i Mükerreme'nin bir sâ'atlik mesâfesinde ve cihet-i garbiyesinde kâin ('Umre) getirülen (Mescidü't-Ten'îm)le yanındaki sebîlleri, ve 'alemleri, müceddeden inşâ buyurtmuşlardır. 1260.[50]

Mekke-i Mükerreme'de miftâh-dâr (Beyt-i Mu'azzam) hizmet-i celîlesi ile mübeccel olanlara mahsûs olmak üzere (Safâ) da mükemmel bir konak derûnunda "Beytu'l-lâhü'l-Harâm'ın" (miftâh-ı şerîfine) mahsûs (bir hücre) inşasıyla Hânedân-ı Şeybîye'ye ihsân buyurulmuşdur.

Tâif'de defîn-hâk-ı 'ıtır-nâk olan kâtib-i vahy-i hazret-i nübüvvet-penâhî ecille-i ashâb-ı peygamberîden 'Abdullâh bin 'Abbâs Hazretlerinin üstâz-ı muhteremleri "Zeyd bin Sâbit" radiya'l-lâhu 'anh hazretlerinin türbeleri etrâfındaki dîvârları ve 1270 târîhinde Esâfîn-i Kubâb-i Haremu'l-lâh'dan rahne-dârlığı tahakkuk eden ba'zı mermer direklerle cennet-i mu'allâ makbere-i nûr-efşânı dîvârlarını tecdîd buyurdular.

Sene-i mezkûrede cidâr-ı kudsiyyet-disâr “hatîm-i şerîfi” ta‘mîr “ve Hacerü’l-esvedî” dahi gümüş muhâfaza içine aldırıp makâm-ı haniff’yi ta‘mîr ü termîm buyurtmuşlardır. İşbu inşâât ve ta‘mîrât-ı mezkûre esbak Mekke-i Mükerrreme emîri merhûm Şerîf Muhammed bin ‘Abdü’l-Mu‘în bin ‘Avn Hazretleriyle Hicâz Vâlî-i esbaki Müşîr merhûm Hâcî Namık Paşa’nın zamân-ı vilâyet ve emâretlerinde hitâm bulmuşdur.

Mizâb-ı Ka‘betu’l-lâh

(Beytu’l-lâhü’l-mu‘azzamın) şimdiki mîzâb-ı şerîfi sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât müşârun-ileyh Sultân (‘Abdülmecîd) Hân Gâzî hazretlerinin teberrükât-ı hümâyûnlarındandır. Mîzâb-ı mezkûr altın olarak Der-Sa‘âdet’de i‘mâl ve 1274 târihinde Meclis-i Hâss-ı Vükelâ a‘zâsından iken Mekke-i Mükerrreme emâret-i celîlesine ta‘yin buyurulan merhûm Şerîf ‘Abdullâh Paşa ibni’ş-Şerîf Muhammed bin ‘Abdü’l-mu‘în hazretlerine tevdî‘an isrâ buyurulmakla ta‘zîmât-ı fâikâ ile mahall-i ‘âlîsine ta‘lîk olunub mîzâb-ı ‘atîk dahi şeref-sâdır olan irâde-i seniyye mücebince müşârun-ileyh Şerîf ‘Abdullâh Paşa Hazretleri cânibinden me‘mûr-ı mahsûsâ tevdî‘ân Der-Sa‘âdet’de irsâl buyurulmuşdur. Mezkûr altun (oluğun) üzerindeki kitâbet şudur.

Cüddide heze’l-mîzabü’l-münîr li vechil’lâhi’l-kerîmi’l-habîri sultânu’l-berreyn ve’l-bahreyn[51]i’l-müftehir bi-hidmeti’l-haremeyni’ş-şerifeyni es-Sultânu’l-Gâzî “Abdülmecîd” Hân ibni’s-sultâni’l-Gâzî “Mahmûd” Hân ibni’s-Sultân “Abdülhamîd” Hân ba’de mâ vehene “el-Mizâb”ellezî ceddehu ceddu’s-Sultâni’l a’lâ “Ahmed Hân” ‘aleyhi’r-rahmeti’l-mennân 1021 Allâhumme rabb-i Âdeme hâze’l-beyti’l-harâmi bibekâi devleti’l-İslâm mâ tâfe beytuke’l-enâm bi-câhi nebiyyinâ “Muhammed” ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm ve hâze’t-tecdîdü sene selâse ve seb‘îne ve mieteyni ba’de’l-elfi 1273

Hâkân-ı müşârun-ileyh hazretleri kâffe-i masârifâtı ceyb-i hümâyûn-ı şâhânelerinden olmak üzere Medîne-i Münevvere'de Şeyhü'l-Harem ve Haremü'ş-Şerîf-i Nebevî hazîne-dâr ve Nâibü'l-Harem ve Mahmûdiyye müderrisi olanlara mahsûs olarak mükellef konaklar inşâ ve vakf buyurmuşlardır.

Cedd-i a'zam-ı hazret-i hilâfetpenâhî cennet-mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni Hazretleri 1250 târihinde bir çok emlâk ve 'akâr iştirâsıyla vakf buyurmuş ve vâridât-ı vâkı'âsını Haremeyn-i Şerîfeyn şürefâ vü 'ulemâ vü sâdât vü eimme vü hutebâ vü müderrisîn vü mescideyn-i şerîfeynin hademeleri şehriyye ve sâliyye ma'âşâtına zamm u 'ilâve ile tevsî'-i ma'îşetleri istikmâl buyurularak Haremeyn-i Muhteremeyn ahâlîsini minnet-dâr-ı en'âm ve efdâl buyurdıkları gibi necl-i necîb-i mukaddesleri 'adn-i âşiyân Gâzî Sultân “Abdülmeccîd” tâbe-serâhu hazretleri de peder-i muhterem ve mu'azzamları eserine iktifâen şürefâ vü sâdât vü 'ulemâ vü müderrisîn ve Harem-i Şerîfler hademelerinin mu'ayyenât ve muhassasâtlarını taz'îf ve tezyîd ve bunun zabt-ı kaydıyla teshîl-i istîfâsı maksadına mebnî “Haremeyn-i Muhteremeyn” Müdîriyyeti hazînelerini teşkîl ve tertîb buyurmuşlardır.

Şehrî Ma'âş Alan:

Nefer:

470 Mekke-i Mükerrreme Harem-i Şerîfi 'umûm muvazzaf hademesi

635 Medîne-i Münevvere Harem-i Şerîf-i hazret-i nebevî bi'l-cümle hademesi

1105[52]

Sultân 'Abdül'azîz Hân Hazretleri¹⁸

Hâkân-ı müşârun-ileyh hazretleri “Ka'betu'l-lâh-ı Harem'in” derûn-ı kudsiyyet-nümûnu dâiren mâ dâre ihâtahu eyleyen “esmâ-i ilâhiyye” ile mensûc gâyet kıymet-dâr göğez

¹⁸ Atalar.a.g.e,74(Belirtilen sultanın dönemi için dipnot düşülmüştür)

renkli “Kisve-i Şerîfeyi” takdîm buyurdıklarından e’l-hâletü hâzihi mevcûddur. “*İkra b’ismi rabbike’l-a’lâ*” âyet-i celîlesinin nüzûl-gâhı olan cebel-i “Nûr”un üzerindeki mescid-i şerîf hâkân-ı mağfûrun âsâr-ı mebrûrelerindedir.

Harem-i Şerîf-i hazreti peygamberîde e’l-ân ferş olunmakta olan ‘Uşşakî cinsinden bahar misali yüz kırk üç kıymet-dâr kâliçâ ihdâ buyurmuşlardır.

Harem-i Şerîf-i hazret-i nebevînin beşinci minâresini müceddeden ve ‘ilâveten inşâ vü itmâmı halîfe-i müşârun-ileyh zamân-ı saltanatlarında hitâm bulduğundan “‘Azîziyye” minâresi nâmıyla tevsîm olunmuşdur.

Mekke-i Mükerrime’ye cârî ‘Ayn-ı Zübeyde su yollarında pek çok ta’mîrât icrâ buyurulduğu gibi ta’mîrâta lüzûm görüldükçe sarf olunmak üzere dâimi olarak 200 Lira-yı ‘Osmânî tahsîsât-ı seneviyye ihsân ve bir muvazzaf mühendis ve bir de şehîrî ma’âşlı su nâzırını ve kassâm ta’yîni için irâde-i seniyyeleri şeref-sunûh buyurulduğundan e’l-ân bâkî ve mevcûddur.

Mekke-i Mükerrime ve Medîne-i Münevvere’deki Gurebâ-i Müslimîn hastahânelerince haylî islâhât vü hayrât ‘ilâve vü ihsân buyurdıkları gibi muvazzaf tabîbler, kâbile, eczâcî ve cerrâh ve hademe-i sâiresini dahi vâlide-i muhteremeleri cennet-mekân (Pertevniyal) Vâlide Sultân hazretleri ta’yîn vü tavzîf buyurmuşlardır.

Halîfe-i müşârun-ileyh Sultân “‘Abdul‘azîz” Hân tâbe-serâhu hazretlerinin cümle-i âsâr-ı hümâyûnlarından biri de Medîne-i Münevvere’deki dâire-i hükûmet-i seniyyeyi müceddeden ve ittisâlindeki (kal‘â)ve sûru ta’mîr ve iki nizâmiyyeye mahsûs karağol-hâneleri ve Nizâmiyye kışla-i hümâyûnu inşâ buyurdular.

1284 târîhinde dahi Tâif Kal‘â-i cesîmiyyesini müceddeden inşâ buyurtmuşlardır.[53]

İşbu ta’mîrât ve inşâât Mekke-i Mükerrime Emîri merhûm Şerîf ‘Abdullâh Paşa zamân-ı emâretinde ve Hicâz Vâlî ve Şeyhü’l-Haremi müşîr Muammer Paşa’nın zamânında

hitâm bulmuş ise de ol vakt dokuz mâh kadar Vâlf vekâletinde bulunan Basra vâlf-i esbakı ‘atûfetli Hâcî ‘İzzet Efendi hazretleri tarafından dahi fevka’l-‘âde sarf-ı gayret vü himmet idilmiştir.

Cennet-mekân müşârun-ileyh hazretlerinin hemşire-i muhteremeleri cennet-mekân ‘Âdile Sultân tâbe-serahâ hazretleriyle vâlide-i muhteremeleri Pertevniyal Vâlide Sultân hazretleri cânibinden Harem-i Şerîflere gümüşten ma‘mûl şama‘dânlar takdîm buyurdukları gibi pek çok âsâr-ı hayriyyeleri de vardır.

Mekke-i Mükerrime’deki “Hâsekî Sultân” ‘imâretinin bânî-i sânisî Bezm-i ‘Âlem Vâlide Sultân hazretleridir. E’l-hâletü-hâzihi sâye-i ‘inâyet-vâye-i hazreti hilâfet-penâhîde binlerce fukarâ-yı müslimîn beher gün it‘âm olunmaktadır.

Hücre-i Mu‘attarâ-i Hazret-i Seyyidi’l-Enâm ve Ravzâ-i Mutahharâ’da tâb-sabâh İş‘âl Olunmak Üzere Cennet-Mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni ve Necl-i Muhteremleri ‘Adn-Âşiyân Gâzî Sultân ‘Abdülmeccîd Hân Tâbe-s-Serâhüma Hazarâtının Teberrükât-ı Şâhânelerini Mübeyyin Cedveldir

Semt-i re’s-i hazreti seyidi’l-enbiyâda akşamdan sabâha kadar iş‘âl olunan murassa‘ şama‘dân (2) kebîr altun şama‘dân (2) altundan ma‘mûl karpûzî kandîl (84)

729 gümüş zincîrlerle ik‘âd olunan kandîl

2 gümüş ve altun Vâlide Sultân şama‘dânları

18 Süleymânî ve ‘Osmânî mihrâblarında iş‘âl olunan altun ve gümüşden ma‘mûl şama‘dânlar

199 altun ve gümüşden ma‘mûl zincîrlerle ik‘âd olunan kanâdîl

2 Ravzâ-i Mutahharâ’ya takdîm buyurulan cennet-mekân Bezm-i Âlem Vâlide Sultân âvîzeleri

1 Merhûme Nâile Sultân tarafından takdîm kılınan gümüş âvîze[54]

270 yetmiş yedi târîhinde cennet-mekân Sultân ‘Abdûlmecîd Hân Gâzî Hazretleri taraf-ı hümâyûnlarından takdîm buyurulan mükellef pûşîdelerle minber-i şerîf perdeleri

1 Seyyidinâ Fâtimetü’z-Zehrâ ‘aleyhi’s-selâm efendimiz hazretlerinin sandûkâ-i Şerîfeleri üzerinde dört köşeli gâyet kıymet-dâr murassâ‘ ve müzeyyen pûşîdeleri

3 Mihrâb-ı Nebevî ve Süleymânî ve ‘Osmânî perdeleri

3 Minber-i Şerîf perde ve sancakları

5 diğér ebvâb-ı şerîfe perdeleri

1 Darîh-i Şerîf-i Hazret-i Peygamberîye şâmil ve muhît bulunan cüdrân-ı erba‘a-i mübâreke kisve-i şerîfesi fevka’l‘âde mükellefdir.

1 Kubbe-i sa‘âdet üzerindeki (minâre-i) münîfin dâhili yeşil atlâsdan ma‘mûl perdeleri

18 Hücre-i sa‘âdet perdeleri

1 Derûn-ı Hücre-i sa‘âdet’de müteheccid perdesi

80000 altun kıymetinde cennet-mekân Sultân Ahmed Hân-ı Evvel Hazretleri taraf-ı hümâyûnlarından takdîm buyurulan iki kıt‘â “elmas” e’l-ân muvâcehe-i sa‘âdetde lem‘ân eyleyen meşhûr (Kevgeb-i dürrî) üzerine vaz‘ itdirilmişdir.

Hâkân-ı müşârun-ileyh cânib-i hümâyûnlarından Hücre-i Sa‘âdet’e ehcâr-ı semine ile altından ma‘mûl ve murassa‘ takdîm buyurulan üç kandîl Ravzâ-i Mutaharrâ’ya ta‘lîk olunmak üzere Sultân Mustafâ Hân-ı Sâlis tâbe-serâhu hazretleri cânib-i hümâyûnlarından “müseddesü’l-şekl” 400 kıratlık bir kıt‘â “zümrüd” takdîm buyurulmuşdur. [55]

Harem-i şerîf-i Hazreti Nebevî	Mekke-i Mükerreme Harem-i Şerîfi
hizmet-i celîlesiyle müşerref olan	Hizmet-i celîlesiyle müşerref olan
zevât	zevât

Şeyhü'l-Harem-i Hazreti Nebevî	Şeyhü'l-Harem-i Mekkî Vâlî-i vilâyet
Nâibü'l-Harem	Miftâh-dâr-ı Beyt-i Mu'azzam
Hazînedârü'l-Harem	Harem-i Şerîf Müdîri
Müsteslim Ağa	Nâib-i Harem
Reîsü'l-Ağvât	Reîsü'l-Hutebâ
Harem-i Şerîf Müdîri	Reîsü'l-'Ulemâ
Hanefî Müftîsi	Hanefî Müftîsi
Şâfi'î Müftîsi	Şâfi'î Müftîsi
Reîsü'l-Hutebâ	Mâlikî Müftîsi
Reîsü'l-Müezzinîn	Hanbelî Müftîsi
Reîsü'l-Ferrâşîn	Şeyhü'l-Ağvât
Nâkibü'l-Eimme	Reîsü'l-Müezzinîn
	Reîsü'l-ferrâşîn
	Delîl Başı
	Sakâ Başı
	Şeyhü'l-Müşiddîn
	Reîsü'l-Bevvâbîn

[56]

Haremeyn-i Muhteremeyn hakkında hulefâ-yı zevî'ş-şân-ı 'Osmânînin bir sûret-i behîn üzere şa'sa'â-endâz zuhûr ve hayre-sâz-ı enzâr-ı şükr ü surûr olan eser-i mebrûreleri havsala-i ta'dâddan bîrûn olub tasvîr-i mâhiyyet-i meâsir yolunda kâffe-i mehere-i erbâb-ı kalem hasr-ı aklâm eyleseler mâ hasale tasvîrâtı denize nisbetle katre hükmünde

kalacağına binâen yalnız meâsir-i cesîme-i mezkûrenin mümkün-mertebe ‘âcizâne tasvîr ü ta‘dâdıyla iktifâyı münâsib görerek burada hitâm verdik.

Bi-mennihi’l-kerîm bundan sonrası taraf-ı hazret-i peygamberîden Mekke-i Mükerrerme’ye ilk ta‘yîn buyurulan vâlî ile taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’den şimdiye kadar nasb u ta‘yîn buyurulmuş olan ümerâ-yı Mekke ve vülât-ı kirâm esâmîleri cedveliyle menâsık-ı hacc-ı şerîfden ve hüccâcın Mekke-i Mükerrerme’ye vürûdlarında ne yolda hıfzı’s-sıhhâlarına dikkat eylemeleri lâzım geleceği tafsîlen ve Haremeyn-i Şerîfeyn ahvâl-i coğrâfiyâsıyla ba‘zı kabâil-i ‘urbân mikdâr-ı nüfûslarından sürre ve kisve ve mahmileyn-i şerîfeyn ve ahvâl-i ‘Arafât ve Minâ ve Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere’deki ziyâret mahalleriyle fazâillerinden muhtasaran bahs ve ta‘rîf olunmuştur.

Mekke-i Mükerrerme’ye İlk Ta‘yîn Buyurulan Vâlî ve Ümerâ-yı Mekke Hazarâtının Esâmîlerini Mübeyyin Cedveldir

Zuhûr-ı İslâmdan sonra Mekke-i Mükerrerme’ye ilk vâlî ta‘yîn buyurulan zât ecille-i ashâb-ı hazret-i risâletpenâhîden “Attâb bin Üseyd bin Ebi’l-‘Îs bin Ümeyye ibn-i ‘Abd-ı Şems bin ‘Abd-ı Menâf” hazretleridir.

Müşârun-ileyh “Attâb” radiya’l-lâhu ‘anh hazretleri on sekiz yaşlarında oldukları halde Mekke fethinden sonra taraf-ı eşref-i hazret-i peygamberîden kendisine hitâben “Yâ ‘Attâb ben seni kimlerin üzerine vâlî nasb idib gönderiyorum biliyor musun seni hâssaten ehlu’l-lâh için i‘zâm ediyorum” buyurmuşlardır.

Müşârun-ileyh hazretleri hicretin on üçüncü senesine kadar vâlîlikde kalıb sene-i mezkûrede halîfe-i a‘zam “Ebû Bekîri’s-Siddîk” radiya’l-lâhu ‘anh efendimiz[57] hazretlerinin irtihâl-i dâr-ı cennet buyurdukları gün o dahi irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurmuşlardır “radiya’l-lâhu ‘anhumâ”

Müşârun-ileyhden sonra Hulefâ-yı Râşidîn hazarâtı zamânlarından ta üç yüz elli sekiz senesine kadar pek çok vâfler nasb ve ‘azl olunmuş olduğu hâlde sene-i mezkûreden i’tibâren vilâyet emâret-i Mekke nâmıyla şürefâ-yı kirâm cânibinden der ‘uhde idilmiştir. Bu eşrâf ise dört tabakâdan ‘ibâret olub bunlara “Mûseviyyûn”, “Süleymâniyyûn”, “Havâşim”, “ Âl-i Katâde” deniliyordu ki bunların kâffesi “Haseniyyûn” olarak neseb-i mutahharâları dahi “Muhammedü’s-Sâir” bin Mûsa bin ‘Abdullah bin Mûsa el-Cevn bin ‘Abdullah el-Mahz ibnü’l-Hasan ibnü’-Hasanü’l-Müsennâ ibnü’l-Hasanü’s-Sıbt ibn-i “Fâtımatü”z-Zehrâü’l-Betûl bint-i Resûlullah salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem hazarâtına intimâ ider.

597 senesine kadar emâret-i Mekke Mûseviyyûn ve Süleymanîyyûn ve Havaşim beyninde yekdiğerine intikâl iderek ba‘dehu Âl-i Katâde’ye geçmiş ve şimdiye kadar ta’yîn buyurulan ümerâ-yı Mekke hazarâtı o sülâle-i celîleden bulunmuştur.

Yukarıda zikr olunduğu vech ile Fâtih-i Mısır cennet-mekân Gâzî Sultân Selîm Hân-ı Evvel Hazretleri taraf-ı hümâyûnlarından Mekke-i Mükerrreme emâret-i celîlesine ilk nasb ve ta’yîn buyurdıkları “Şerîf Berekât” hazretleri olduğu gibi halife-i müşârun-ileyh hazretlerine ilk bî‘at eden de müşârun ileyh Şerîf Berekât hazretleriyle necl-i necîb-i muhteremleri Şerîf (Ebu Nemâ) hazretleridir.

(923)

Şerîf Berekât Hazretleri ‘ilm-i fazl vü ittikâ ile muttasıf gâyet halîm ve şefîk ve mütevâzî‘ olmakla beraber Mısır ve Yemen ve Hicâz ‘ulemâsı ‘ilm-i hadîs u tefsir u fikh-ı şerîf müşârun-ileyh hazretlerinden tahsîl iderlerdi. Şimdiki ümerâ-yı Mekke hazarâtının da cedd-i muhteremleridir (rahmetu’l-lâhi ‘aleyh)[58]

Hulefâ-yı ‘İzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtın Hadimü'l-Haremeyn-i’ş-Şerîfeyn ‘Unvânıyla Teşerrüf Eylediği Târîhden İ’tibâren Ta’yîn Buyurulan Ümerâ-yı Mekke ve Vülât-ı ‘İzâm Hazarâtının elde edilen esâmîlerini mübeyyin cedveldir

E’ş-Şerîf Berekât (923)	Vâlî-i Kurnây-ı Pâdişâhîden Emîr Muslihiddin Bey
E’ş-Şerîf Ebu Nümâ İbnü’ş-Şerîf Berekât	73 sene makâm-ı emâretde bulunmuş iki def’â Mısır’da Yavuz Sultân Selîm hazretleriyle müşerref olmuş ve ilk bî’at eden de bu olmuştur. Şerîf-i müşârun-ileyh gâyet müdebbir zekî muttakî fukarâ-perver bir zât idi.
E’ş-Şerîfü'l-Hasan ibnü’ş-Şerîf Ebu Nümâ	Emîr li-ehakki şerif ‘avni’r-refîk ve merhûm Şerîf ‘Abdullâh ve ‘Alî ve Hüseyin ve Şerîf ‘Abdülilâh Paşalar hazarâtı ve emîr-i sâbık Şerîf ‘Abdülmuttalib Efendi Hazretlerinin cedleridir.
E’ş-Şerîf Hüseyin	
E’ş-Şerîf Mes’ûd	
E’ş-Şerîf Ebî Tâlib	
E’ş-Şerîf İdrîs	
E’ş-Şerîf Muhsin	
E’ş-Şerîf Ahmed bin Abdülmuttalib	
E’ş-Şerîf Mes’ûd bin İdrîs	

E'ş-Şerîf 'Abdullah bin e'ş-Şerîf'ül-Hasan bin Ebu Nümâ	Şerîf Muhammed bin Abdülmü'în bin 'Avn hazretleriyle Şerîf 'Abdullâh ve 'Alî ve Hüseyin ve 'Avnürrefik ve Abdülilâh Paşalar[59] hazarâtının cedd-i muhteremleri bu zâtdan ibtidâ itdiği gibi 'abâdile nâmı dahi bu zât-ı 'âli-kaderden muktebesdir. Beyt-i mu'azzam'ın son ta'mîr ve inşâsı Şerîf 'Abdullâh Hazretleri zamânında hitâm bulmuştur. (1040)
E'ş-Şerîf Muhammed bin E'ş-Şerîf 'Abdullah	
E'ş-Şerîf Zeyd bin E'ş-Şerîf Muhsin bin el-Hasan bin Ebu Nümâ	Şerîf Zeyd Hazretleri 35 sene makâm-ı emârette bulunmuştur. Müşârun-ileyh Şerîf 'Abdullah Hazretlerinin birâder-zâdeleri ve emîr-i sâbık Şerîf 'Abdülmuttalib Efendi Hazretlerinin cedd-i muhteremleri bu Şerîf Zeyd Hazretlerinden ibtidâ ider ve deviyi-yi Zeyd Nâmı dahi müşârun-ileyh Şerîf Zeyd Hazretlerinden muktebesdir.
E'ş-Şerîf Nâmî bin 'Abdülmuttalib	
E'ş-Şerîf Zeyd bin E'ş-Şerîf Muhsin	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Sa'îd bin E'ş-Şerîf Zeyd	

E'ş-Şerîf Ahmed ve Sa'd bin Zeyd	
E'ş-Şerîf Berakât bin Muhammed bin İbrâhîm	
E'ş-Şerîf Sa'îd bin Berekât	
E'ş-Şerîf Ahmed bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i sâniye (1095)
E'ş-Şerîf Sa'îd bin Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	
E'ş-Şerîf Ahmed bin E'ş-Şerîf Gâlib bin Mes'ûd	
[60] E'ş-Şerîf Muhammed bin E'ş-Şerîf E'l-Hüseyin bin Zeyd	
E'ş-Şerîf Sa'îd bin Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf 'Abdullâh bin Hâşim	
E'ş-Şerîf Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i sâlise
E'ş-Şerîf Sa'îd bin Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i sâlise
E'ş-Şerîf 'Abdülmühsin bin Ahmed bin Zeyd	
E'ş-Şerîf 'Abdülkerîm bin E'ş-Şerîf Muhammed	
E'ş-Şerîf Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i râbi'â
E'ş-Şerîf 'Abdülkerîm bin Muhammed	Def'â-i sâlise

E'ş-Şerîf Sa'îd bin Sa'd bin E'ş-Şerîf Zeyd	Def'â-i hâmis
E'ş-Şerîf 'Abdullâh bin 'Abdülkerîm	
E'ş-Şerîf 'Alî bin Sa'îd	
E'ş-Şerîf Yahyâ bin Berekât bin Muhammed bin İbrâhîm	
E'ş-Şerîf Mübarek bin Ahmed bin E'ş- Şerîf Zeyd	
E'ş-Şerîf Yahyâ bin Berekât	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Berekât bin Yahyâ	
E'ş-Şerîf Muhammed bin 'Abdullâh bin Sa'îd	
E'ş-Şerîf Mübârek bin Ahmed	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Mes'ûd	
E'ş-Şerîf Muhammed bin 'Abdullâh bin Sa'îd	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Müsâ'id bin E'ş-Şerîf Sa'd	
E'ş-Şerîf 'Abdullâh bin Hüseyin bin Yahyâ	
E'ş-Şerîf Ahmed bin Sa'îd	
E'ş-Şerîf Surûr bin E'ş-Şerîf Müsâ'id	(1200)
E'ş-Şerîf Gâlib ibni'ş-Şerîf Müsâ'id	
E'ş-Şerîf Yahyâ bin E'ş-Şerîf Sürûr	

[61] E'ş-Şerîf 'Abdülmuttalib ibn E'ş-Şerîf Gâlib	
E'ş-Şerîf Muhammed bin Abdü'l-mu'în ibni'ş-Şerîf 'Avn	(1242)
E'ş-Şerîf Abdülmuttalib bin Gâlib	Def'â-i sâniye
E'ş-Şerîf Muhammed bin 'Abdü'l-mu'în bin 'Avn	Def'â-i sâniye (1772 Mekke'de irtihâl itmiştir)
Meclis-i Hass Vükelâ-yı Fihâm a'zâsından E'ş-Şerîf 'Abdullâh Paşa ibnü'ş-Şerîf Muhammed bin 'Abdü'l-mu'în bin 'Avn	Şürefâyı kirâm içinde ilk rütbe-i sâmiye-i vezâreti ihrâz buyuran bu zâtdır. Tâif'de vefâ itmiştir (1274)
Mecâlis-i Âliye a'zâsından Şerîf Hüseyin Paşa İnbü'ş-Şerîf Muhammed bin Abdü'l-mu'în ibn-i 'Avn	Mekke'de medfûndur (1297)
E'ş-Şerîf 'Abdülmuttalib ibnü'ş-Şerîf Gâlib	Def'â-i sâlise Mekke'de irtihâl itmiştir. (1301)
Devletlü siyâdetlü Şerîf 'Anvü'r-refik Paşa	(1299)
İbnü'ş-Şerîf Muhammed bin 'Abdü'l-mu'în bin 'Avn Hazretleri	Hâlâ Makâm-ı emâret-i celîlede bulunmaktadırlar

923 Târîhinden İşbu 1319 Târîhine Kadar Haremeyn-i Şerîfeyn'e Ta'yîn

Buyurulan Vülât-i 'İzâm Esâmîsi Cedvelidir

Kurenâ-yı Şehriyârîden Emîr Muslihiddin Bey	(923)
---	-------

Türk Hüseyin Bey	
‘Alî Bey	
Hüseyin Paşa	
Mahmûd Paşa	
Mehmed Bey	
Mahmûd Bey	
Hoşgeldi Bey	
[62] Özdemir Paşa	(963)
Özdemir Paşa-zâde Vezîr ‘Osmân Paşa	(973)
Hüseyin Paşa	Def‘â-i sâniye
Muhammed Bey	Def‘â-i sâniye
Yusuf Bey	
Mahmûd Bey	Def‘â-i sâniye
‘Îmâdeddîn Efendi	
Süleymân Bey	
Mustafâ Paşa	
Mehmed Bey	Def‘â-i sâlise
Kaytas Bey	
Mustafâ Bey	
Dilâver Bey	
Mustafâ Bey	Def‘â-i sâniye
‘Abidin Paşa	
Mehmed Paşa	

Hazîne-dâr İsmâ'îl Paşa	
Gürcü Mehmed Paşa	
Mehmed Muhsin Paşa	Cidde'de medfûndur
Hasan Paşa	
Süleymân Paşa	
Ahmed Bey	
Mehmed Bey	
Ahmed Bey	Def'â-i sâniye
Mehmed Bey	
Süleymân Paşa	Def'â-i sâniye
Kethüdâ İsmâ'îl Paşa	
[63] Teber-dâr Süleymân Paşa	
Ahmed Paşa	
Mehmed Sa'îd Paşa	
Vezîr 'Osmân Paşa	
Yeğen Mustafâ Paşa	
Vezîr Ebubekir Paşa	
Sadr-ı esbak Mehmed Paşa	
Ebubekir Paşa	Def'â-i sâniye
İsmâ'îl Paşa	
Çavuşbaşı Bekir Paşa	Cidde'de Cami'î vardır
Vezîr 'Alî Paşa	Cidde'de medfûndur
Hasan Paşa	

Kethüdâ Halîl Paşa	
İbrâhîm Paşa	
Vezîr Mehmed Râkım Paşa	
Seyyid Ahmed Paşa	
Sâlih Paşa	
Vezîr Sa‘deddîn Paşa	
Kapudan-ı Deryâ Bekir Paşa	(Gelmemiştir)
Sadr-ı Esbak Mustafâ Nâilî Paşa	Mekke’de Mu‘allâ’da medfûndur
Sadr-ı esbak Mehmed Paşa	Cidde’de medfûndur
Kethüdâ Mustafâ Ağa	Cidde Beyi ‘unvânıyla
‘Osmân Paşa	Def‘â-i sâniye Cidde’de medfûndur
Sadr-ı esbak Hâcî Mehmed Paşa	
Mehmed Şerîf Paşa	
Mehmed Tosun Paşa	Cidde’de medfûndur
Sadr-ı esbak Koca Yûsuf Paşa	Vâlî ve Şeyhü’l-Harem Medîne-i Münevvere’de medfûndur
[64] Şeyh-zâde İbrâhîm Paşa	
Mehmed ‘İzzet Paşa	
Bolulu Hâcî Ahmed Paşa	
Eğribozî Mehmed Paşa	‘Arafât’da medfûndur
Mustafâ Paşa	
Defterdâr ‘Osmân Paşa	
Halîl Paşa	Cidde’de medfûndur

Sadr-ı esbak Hamzâ Paşa	
Mehmed Paşa	
Çelebi Ahmed Paşa-zâde ‘Osmân Paşa	
Mısırlı İbrâhîm Paşa	
Mısırlı Tosun Paşa	
Vezîr Şerîf Paşa	Hicâz Vâlîsi ve Şeyhü'l-Harem
Vezîr Tatar ‘Osmân Paşa	Hicâz Vâlîsi ve Şeyhü'l-Harem Cidde’de medfûndur
Ser-‘asker-i esbak Müşîr Kâmil Paşa	
Erzincanî Vezîr ‘İzzet Paşa	
Âgâh Paşa	
Hasîb Paşa	
Laz ‘Alî Paşa	
Müşîr Hâcî Nâmık Paşa	
Müşîr Kürd Mahmûd Paşa	
Kütahyalı Vezîr ‘Alî Paşa	
Hakkı Paşa-zâde ‘İzzet Paşa	
Müşîr Mu‘ammer Paşa	
Hurşîd Paşa	
Vechi Paşa	
[65] Ferîk Kayserili Kâsım Paşa	
Vezîr Mehmed Reşîd Paşa	
Sadr-ı esbak Şîrvânî Rüşdü Paşa	Tâif’de medfûndur

Takiyyüddîn Paşa	
------------------	--

**Cülûs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Pâdişâhiye Mûte‘âkib Ta‘yîn Buyurulan
Vülât-ı Hicâz**

Vezîr Hâlid Paşa	Cidde’de medfûndur
Vezîr Nâşid Paşa	
Müşîr Safvet Paşa	
Erzincanî Hâcî ‘İzzet Paşa	Def‘â-i sâniye
Müşîr ‘Osmân Nûrî Paşa	Vâlî ve ‘umûm kumandanlık ‘unvânı ve Şeyhü’l-Harem
Müşîr Hüseyin Cemil Paşa	Vâlî ve kumandanlık ‘unvânı
Müşîr Safvet Paşa	Vâlî
Müşîr Nâfiz Paşa	Vâlî
Vezîr İsmâ‘îl Hakkı Paşa	
Müşîr ‘Osmân Nûrî Paşa	Def‘â-i sâniye Yâver-i Ekremlik ‘unvânı
Müşîr Ahmed Râtıb Paşa	Vâlî ve kumandanlık “Bahriyyeden”
Vezîr Hasan Hilmî	Vâlî ve kumandanlık

İkinci def‘â Ahmed Râtıb Paşa hazretleri hâlâ vâlî vü kumandan-ı vilâyet-i Hicâz’dırlar.

Ka‘betu’l-lâh¹⁹

Ka‘be-i mu‘azzama’nın bir ismi de “Beyt-i ‘atîkdır”

Mekke-i Mükerrime bâ‘is-i tekvîn-i cihân ve sermâye-i rahmet-i ‘âlemiyân Sultânü’l-enbiyâ salla’l-lâhu-te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin mahall-i vilâdet-i

¹⁹ Bknz.Uzunçarşılı,Mekke-i Mükerrime Emirleri,64,65(Detaylı bilgi için eserden yararlanılabilir)

nübüvvet-penâhîleri olduğu gibi kable'n-nübüvve merkez-i ikâmetleri ve bi'setden sonra da on üç sene karar-gâh [66]-ı risâlet-penâhîleri olduğundan belde-i mezkûre maddî ma'nevî her türlü şerefle meşmûl ve Kur'ân-ı celîlü'ş-şâna da mahall-i nüzûl olmuştur. "Beit-i 'atîk-i hüdâ'ya" Ka'be itlâkı mürabba'ü'ş-şekl olmasından nâşîdir. Mescidü'l-Harâm'ın "Mescidü'l-Harem" 'unvân ve celâlet-nişânını hâiz olması dâire-i harem-i muhterem beyt-i hüdâda olmasını cihetiyledir.

"Ka'betü'l-lâh" zemîn-i matâfdan i'tibâren 27 arşun, 1 parmak irtifâ'ı olub bir köşesine "rüknu'l-Hacerü'l-Esved", bir köşesine "Rüknu-i Yemânî", bir köşesine "Rüknu-i Şâmî", bir köşesine "Rüknu-i 'Irâkî" denir. Rüknu'l-Hacerü'l-Esved'den Rüknu-i 'Irâkî'ye kadar "32" ve Rüknu-i Yemânî'den Rüknu-i Şâmî'ye kadar "31" arşun tûlî ve Rüknu-i Yemânî'den Rüknu-i Hacerü'l-Esvede kadar "30" ve Rüknu-i 'Irâkî'den Rüknu-i Şâmî'ye kadar "22" arşun 'arzı vardır.

Ka'betü'l-lâh'ın dîvâr-ı şarkîsi ile dîvâr-ı garbîsinde birer kapısı varsa da Bâb-ı garbî mesdûddur e'l-ân meftûh olan Bâb-ı şarkî'nin altı arşun dört parmak tûlî ve üç arşun on sekiz parmak 'arzî olub kanatları sac ağacından ma'mûl ve yaldızlı gümüş safhâlarla mastûrdur. Bâb-ı şerîf-i mezkûrun mülessem-i efvâh olan 'atebe-i sidre mertebesi zemînden dört arşun sekiz parmak mürtefi'dir.

Beit-i mu'azzamın "Müstecâr, Hacerü'l-Esved, dâhil-i Ka'betü'l-lâh, Hacer-i İsmâ'îl" "Mîzâb-ı Şerîf, hafrâ-i mu'accen, şâdurvân, sitâre-i Ka'be, matâf-ı şerîf" "Makâm-ı İbrâhîm, Makâmât-ı Erba'â ile, minber-i şerîf, Kubbetü's-Sikâye, Kubbetü'l-Ferrâşîn" nâm-ı kudsiyyet-ittisâmında mevâki'i mukaddese ve meâsir-i mübârekesi vardır.

Mültezem-i Şerîf Hacerü'l-Esved ile Bâb-ı Şarkî arasına dinür. Hüccâc ve züvvâr ba'de't-tavâf burada du'â iderler Fahr-ı 'Âlem salla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin makâm-ı du'âları burası olub hakkında şu Hadîs-i Şerîf şeref-sâdir

buyurulmuştur. “Hadîs-i Nebevî *‘An İbn-i ‘Abbâs radiya’l-lâhu ‘anhu ‘Ani’n-nebiyyi salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem ennehû kâle (Ma beyne’r-rukni ve’l-bâbi multezemun mâ yed’û bi-hi sâhibe âheti’l-ebrai)*

Müstecâr kapalı olan Bâb-ı garbî mahallinin ismidir. Müstecâr mine’z-zünûb olması yani hüccâcın bu mevki’de sîne-sây istiğfâr bulunması sebab-i tesmiyye olunmuştur.[67]

“Müstecâr” hakkında şeref-sunûh buyurulan Hadîs-i Şerîf-i Peygamberî şudur: *‘An Ebî Hureyrate enne’n-nebiyye salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem kâle (ve küllü bihi) yani ruknu’l-Yemânî (Seb’ûne melegen men Kâle Allahumme innî eseluke’l-‘afye ve’l-‘âfiyete fi’d-dunyâ ve’l-âhirâti Rabbenâ Âtinâ fi’d-dunyâ haseneten ve fi’l-âhireti haseneten ve ginâ ‘azâbe’n-nâr)kâlû Âmîn* Hadîs-i Diğer *kâle salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem (velev lâ mâ messahuma min zî ‘âhetin velâ sagîme’l-esfâ)* buyurulmuştur.

“Hacer-i Esved” mebd’-i tavâf olmak üzere mevzû‘ siyâh taş denir. Hâl-i cemâl-i Ka’betu’l-lâh olan Hacer-i Esved-i sa’âdet-peyvend zemînden üç arşun dört parmak mürtefi‘ bir dâire-i sîmin içinde mevzû‘dur.

Hacer-i Esved hakkında şeref-sâdır olan Hadîs-i Şerîf de şudur: *Ve ‘an ebî Hureyete radiya’l-lâhu ‘anhu kâle kâle resûlu’l-lâh salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem men fâveza’l-hacera’l-esvede kâümen tefâvaza yede’r-Rahmâni Ravâhu’l-Hakîm min hadîsi emîri’l-mü’minîne ‘Ömeru’l-Farûki radiya’l-lâhu ‘anhu sahîhân isnâdühu ve kabliühu sümme kâle inni lâ a’lemu inneke hacerun la tederru velâ tenfe’u velev lâ inni raeytu Resulu’l-lâhi salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem yukabbiluke lemmâ kabbeltüke sümme hassâ ‘alâ neşcihi ve’l-tefet ilâ verâihi verâe ‘Aliyyen radiya’l-lâhu ‘anhu ve kâle ya ebâ’l-hasan hâhuna teskubu’l-‘ibrâtü fekâle ya emîra’l-mü’minîn hel huve yedurru ve yenfe’u kâle ve keyfe kâle inna’l-lâhe teâl’â lemmâ*

ehaze'l-mîsâga 'ale'z-zurriyeti ketebe 'aleyhim kitâben summe elgamehu haza'l-hacera fehuve yeşhudu li'l-mü'minîne bi'l-vefâi ve yeşhudu 'ale'l-kâfirîne bi'l-cuhûdi kîle fezâlike kavlü'n-nâsi Allahumme îmânen bike ve tasdîkân bi kitâbik ve vefâen bi 'ahdike) buyurulmuşdur. [68]

“Dâhil-i Ka‘betu’l-lâh” derûn-ı kudsiyyet-nümûn Ka‘be-i mu‘azzama’dır ki gögez renkli bir pûşîde-i nâdîde ile mestûrdur. “Hacer-i İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm” hatîm-i kerîmin nâm-ı diğedir Ka‘betu’l-lâh’ın taraf-ı bâhirü’ş-şeref şimâlîsinde ve nısf-ı dâire şeklinde bir dîvâr ile mahdûd ve mümtâz olub iç tarafı nakış-ı Bihîn mermerlerle döşenmişdir. Hatîm-i Şerîf dîvârında cidâr-ı Ka‘betu’l-lâh’a kadar imtidâd iden altı arşunluk mahall-i dâhil-i kudsiyyete şâmil Ka‘be-i mübârekedendir ve kusûru hazreti İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâmın tahte’l-hatîm medfûn buldukları mahalldir. Hatîm-i Şerîfin hadd-ı münevverî rûkn-i ‘Îrâkî’den Rûkn-i Şâmî’ye kadar olub yirmi arşundur ve iki kapısı bulunub dîvârının irtifâ‘ı üç ve kavsen tûlî otuz sekiz arşundur.

“Mîzâb-ı Ka‘be” mîzâb-ı rahmet-âb-ı beyt-i hüda sâlifü’z-zikr Rûkn-i ‘Îrâkî ile Rûkn-i Şâmî’nin arasındaki dal’-ı Ka‘be’nin bâlâsında ve sakf-ı şerîf iltisâkındadır ki buna Türkce “altun oluk” denmektedir.

“Hafret-i mu‘accin” buna makâm-ı Cibrîl dahi denir Bâb-ı sa‘âdet-meâb Ka‘be ile Rûkn-i ‘Îrâkî arasında vâki‘ bir çukurdur Hazreti İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâma binâen Ka‘be’de sarf eylediği çamuru bu çukurda yapmış ve namâzın İslâm’a farz olduğu zamân fahr-i risâlet salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri en evvel burada namâz kılmıştır.

“Şadurvân” Ka‘be-i mu‘azzama dîvârlarının zemîne muttasıl olan çıkıntı yerlerine şadurvân denir bu çıkıntıların üzerindeki halkalara “sitâre-i sa‘âdet” merbûtdur.

Sitâre-i Şerîfe²⁰

“Ka‘be” örtüsü denilen pûşîde-i latîfet-i resîdenin ismîdir bu Sitâre siyâh ipek ibrişimden mensûcdur ve üzerinde yine siyâh ipek ibrişim ile ve hatt-ı celî ile “*Lâ ilâhe illallâh Muhammedü’r-Resûlullâh*” kelimât-ı tayyibesi yazılıdır. Vasatında (sırma kemer) “Beytullah” nâmında bir kuşak olub bu kuşak Ka‘be-i müfahhamanın dört tarafını kemer-vâri ihâta itmişdir üzerinde dâire-i mâ dâr hâlisü’l-‘a’yâr [69]sırma ve gâyet kalın hatt-ı celî ile zîrde muharrer âyât-ı Kur’âniyye Rûkn-i Şâmî ve ‘Irâkî’ye müsâdif olan kemerde de Halîfe-i a‘zâm emîrû’l-mü‘minîn Şevketlü Gâzî Sultân “‘Abdülhamîd” Hân-ı Sânî Efendimiz Hazretlerinin nâm-ı hümâyûnlarıyla ecdâd-ı ‘izâm hilâfetpenâhîlerinin ism-i celîleri muharrerdir.

Âyât-ı Kur’âniyye şöyledir (*İnne evvele beytin vudia li’n-nâsi lillezî bibekete mubâraken ve huden li’l-‘âlemîn*²¹

*Fîhî âyâtun beyyinâtûn makâmu İbrâhîm vemen dehalehü kâne âminan*²²

*Evelem yerav ennâ ce‘alnâ haramen âminen ve yûtehatafunnâsu min havlihîm*²³

*Ce‘ale’l-lâhu’l-Ka‘bete’l-beyte’l-harame kıyâmen li’n-nâsi*²⁴

*Ve hudû ile’t-tayyibi mine’l-kavl ve hudû ilâ sırâti’l-hamîd. innellezine keferu ve yesuddune ‘an sebîlillahi ve’l-mescidi’l-harâmi’l-lezî ce‘alnâhu li’n-nâsi sevâeni’l-‘âkifu fîhi ve’l-bâd ve men yurid fîhi bi’l-hâdi bizulmin nuzighu min ‘azâbin eîm.*²⁵

Ve iz bevve’nâ li-ibrâhime mekâne’l-beyti en lâ tuşrik bî şey’en ve tahhir beytiye li’t-tâîfne ve’l-kâimîne ve’r-Rukke‘i’s-sücûd. Ve ezzîn [metinde burada “linnasi yazıyor ama yanlış yazılmış Kur’an’da “finnasi” dir.] fi’n-nâsi bi’l-hacc. Ye’tüke ricâlen ve

²⁰ Sitare-i Şerife, Kâbe’nin örtüsü demektir(bknz. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*,65)

²¹ Âl-i ‘İmrân, 3. sure/96. ayet

²² Al-i İmrân, 3. Sure/97. ayet

²³ Ankebut, 29. sure/67. ayet

²⁴ Mâide Suresi, 5. sure/97. ayet

²⁵ Hac Suresi, 22. sure/24-25. ayet

‘ala kulli zâmirin ye’fîne min kulli feccin ‘amîk. Liyeshedû menafi’a lehum ve yezkurusmellâhi fî eyyâmin ma’lâmâtin ‘ala mâ razekahum min behîmeti’l-en‘âm fekulu minhâ ve et‘imu’l-bâise’l-fekîr. Summel yekzû tefesehum ve’l-yûfû nuzûrahum ve’l-yettavvefû bi’l-beyti’l ‘atîk²⁶

Hulefâ-yı ‘Îzâm-ı ‘Osmâniyye hazarâtı isimleri de şöyle başlar

E’l-fakîr ila’l-lâhi Te‘âlâ mülki’l-vahhâb Abduhüllezi menne ‘aleyhi bisaltanati’l-‘arab ve’l-‘acem ve ce‘alehu hâdimen lihâze’l-haremi E’s-Sultân ibni’s-Sultâni’l-Gâzî “‘Abdülhamîd” Hân[70]İbnü’s-Sultânü’l-Gâzî “‘Abdülmeccîd” Hân ibnü’s-Sultânü’l-Gâzî “‘Mahmûd” Hân ibnü’-Sultânü’l-Gâzî “‘Abdülhamîd” Han İbnü’s-Sultân “‘Ahmed” Hân İbnü’s-Sultân “‘Mustafâ” Hân sülâlet-i Âl-i ‘Osmân halleda’l-lâhü mülkehû ilâ-ahiri’d-devrân âmîn.

İşbu sitâre-i şerîfe bâlâda zikr olunduğu üzere beher sene tecdîd ve nâm-ı nâme-i hazret-i şehriyârîye olarak Mısır’da bi’l-i‘mâl Mahmil-i Şerîf-i Mısırî ile irsâl olunur.

“Matâf-ı Şerîfe” dâire-i ma’lûme-i tavâfdır ki Ka‘be-i muhteremenin etrâf-ı erba‘âsını dâire şeklinde devrân ider.

“Makâm-ı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm” binâ-i Ka‘be’de iskele makâmında kullanıldığı taştır. Ka‘betü’l-lâh’ın şark cihetindedir. (*Kâle resulullahi salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem men sallâ halfe’l-makami rek‘ateyni gufira lehu mâ tekaddeme min zenbihi ve ma teahhara ve huşira yevme’l-kıyayeti ma‘a’l-âminîn.*) hadîs-i celîli şeref-sâdır olduğu gibi (*Vet’tehzû min makâmi İbrâhîme Musallâ*) ilâh âyet-ı celîlesi şeref-nüzûl itmişdir. Her mü’min için ba‘de’t-tavâf bu makâm-ı şerîfde iki rek‘at namâz kılmak vâcibdir.

²⁶ Hacc Suresi, 22. sure/26-29. ayet

Minber-i şerîf makâm-ı İbrahim'in şimâl cihetindedir ve hutbe tilâvetine mahsûsdur. "Makâmât-ı erba'â" mezâhib-i erba'â eimmesine mahsûs olarak Ka'betu'l-lâh'ın cihet-i erba'âsında dört makâm vâcibü'l-ihtirâmıdır.

Her mezhebin imâmı evkât-ı hamse namâzlarını kendi cemâ'atleriyle başka başka edâ iderler.

"Makâm-ı Hanefî" Beytu'l-lâhü'l-Harem'in taraf-ı şimâlîsinde ve mîzâb-ı rahmetin karşusundadır.

"Makâm-ı Şâfi'î" Ka'be-i Mu'azzamanın cihet-i şarkîsinde ve Makâm-ı İbrâhîmin arkasındadır.

"Makâm-ı Mâlikî" Ka'be-i muhteremenin cânib-i garbîsindedir.

"Makâm-ı Hanbelî" beyt-i mufahham'ın semt-i cenûbîsindedir.[71]

"Kubbe-i Zemzem" Ka'be-i Mükerreremenin şark cenûbîsinde olub üzerinde 'âlî bir kubbe vardır ve Hacer-i Esved'in otuz dokuz arşun kadar ba'îdindedir

"Zemzem Kuyusu" Bu kubebenin altında olub ağzı iki arşun kutrunda bir bilezik ile mahdûddur. Bi'r-i mezkûrun 'amîki altmış yedi arşundur.

"Kubbetü'l-Ferrâşîn" Bi'r-i zemzem ittisâlinedir ism-i diğeri de kubbetü'l-hızânedir. Eczâ-i şerîfe ile şema'dânlar ve sâire bu mahzende vaz' ve hıfz olunur

"Kubbetü's-sakyâ" Bu dahi zemzem kuyusuna muttasıl olub bir ismi de "sikâyâtü'l-hâcc"dır. Feth-i Mekke günü işbu sikâyâtü'l-Hâcc vazîfe-i celîlesi taraf-ı eşref-i hazret-i nübüvvet-penâhîden 'amm-i Ekremleri 'Abbâs ibn-i 'Abdülmuttalib radıyallahu 'anh hazretlerine tevcîh buyurulmuşdu

Hey'et ve vaz'ıyyeti ber-mûceb-i bâlâ nigâşte-i sahîfe-i beyân olan "Ka'betu'l-lâh'ın" etrâf-ı erba'âsı ya'nî "Mescidü'l-Harâm'ın" dâiresi şebih-i müstatîl şeklindedir. Divânı metîn ve üç hatt üzerine müesses kubbelerle muhât olub şark cihetindeki Bâbü's-

Selâm'dır. Garb cihetinde vâki' Bâbü'l-'Umre'ye kadar tûlen 400 ve cenûb cihetinde vâki' Bâbü's-Safâ'dan şimâl tarafında bulunan Bâbü'z- Ziyâda'ya kadar 'arzan üç yüz altmış arşundur. İşbu dâire-i muhteşeme kırk kapuyu ve yedi minâreyi ve beş yüz kubbeyi hâvîdir. Bâlâ da zikr olunduğu üzere işbu binâ-i muhteşem u 'âlînin inşâ ve itmâmı cennet-mekân Gâzî Sultân Süleymân Hân-ı Kânûnî ve Sultân Selîm Hân-ı Sâni tâbe-serâhümâ hazarâtıyla necl-i necîblerine nasîb olmuş bahtiyârlıklardandır.

Dâhil-i Mescidi'l-Harâm'da müezzinler Makâm-ı Hanefî ile Makâm-ı Şâfî'î üzerindeki dâirelerde ifâ-yı vâzife iderler.

Hudûd-ı "Haremu'llâh ve Mîkât

Ka'betullah-ı mu'azzamanın merkezîyeti i'tibârıyla hudûd-ı "Haremu'l-lâh" şark cihetinden 6 garb cihetinden 18 şimâl cihetinden 12 cenûb cihetinden 24 mildir.

Medîne-i Münevvere tarîkinden 3 Yemen tarîkinden 7 'Irâk-Bağdâd cihetinden 7 Ca'rane tarîkinden 9 ve Batn-ı nimre denilen 'Arafât yolundan dokuz mildir.[72]

Medînelilerin mîkâtı Büyût-ı Nekkâre noktasında vâki' "Zi'l-Halîfe" karyesidir.

Yemenlilerle Îrânîlerin ve Hindistân'dan gelenlerin mîkâtı "Yelemlemdir" diğeri ismi de (Sa'diyedir) Şâmîlerin mîkâtı "Hacfedir" İstanbul ve Mısır ve sâir bahren gelmekte olan hüccâcın Râbiğ Dağları'dır.

Bi'l-cümle esâmî-i mîkâtı zâkir olmak üzere kıt'â-i âtiye ba'zı 'Arabî târîhlerinde görülmekle ber-vech-i zîr derc olundu

(Kıt'â)

'Irku'l- Iraki yulemlemu'l-Yemen Ve bizî'l-halîfeti bi-haremi'l-Medenî

Li'ş-Şam hacfetun enne merreret bihâ Veliehlin Necd'e kurine fastebn

Dâire-i Haremu'l-lâh ile mîkâtî ber-vech-i âtîdir

Esâmî-i mîkât	Mil-i mesâfe
Medîne-i Münevvere cihetinden Ten'îm	4 'Umre getirilen mahalldir
'Irâk cihetinden Makta'	8
Yemen cihetinden İzât	7
Cidde cihetinden Hudeybiye	10

Yukarıda beyân olunduğu üzere Hudûd-ı Harem'i ibtidâ tahdîd ve 'alâimini vaz' iden Hazret-i Âdem 'Aleyhi's-Selâmdır.

Dâire-i Haremu'l-lâh'ı irâe için dikilmiş olan 'alâimin içine "Haremu'l-lâh" dışarısına "Hâl" denir.

Sâlifü'z-zikr Ka'betullah 11 def'â binâ ve tecdîd olunmuşdur. Birinci bânîsi Melâike-i kirâm ikinci bânîsi Hazret-i Âdem 'Aleyhi's-selâm ondan sonra Şît ve İbrâhîm 'Aleyhi's-selâm olub son on birinci tecdîd ve ta'mîri Hulefâ-yı 'Îzâm-ı 'Osmânîyye tâbe-serâhum hazarâtı taraflarından icrâ buyurulmuşdur.

Ka'betu'llâh'ın Eyyâm-ı Güşâdı

Rebî'u'l-evvel'in yirminci günü açılır. Emîr-i Mekke ile Vâlî-i Vilâyet ve miftah-dâr [73]ve mefâtî ve sâir me'mûrîn-i dâhil-i behîşt-ı müdâhil-i beyt-i hüdâya şeref-yâb duhûl olarak zemîn-i kudsiyyet-karînini zezem ve gül suyu ile gâsl iderler ve dîvârlarını gülyağı ve envâ'ı 'itriyyât-ı nefîse ile yağlarlar ve içinde 'ûd ve buhûr ve 'anber gibi şeyler de yakılarak envâ'-ı revâiyh-ı fâiyhâ ile tencîr iderler.

Muharrem'in onuncu gün bir ay ziyâret-ı ricâle ve on birinci günü nisvâna açılır.

Rebî'ü'l-evvelin on ikinci gecesi mevlid-i sa'âdet-nümûd-ı Hazret-i Peygamberîye hürmeten açılır ve pişgâh-ı icâbet-iktinâhında du'â-yı temâdî-yi 'ömr ü şevket-i cenâb-ı hilâfet-penâhî edâ idilür derûnuna girilmez. Leyle-i mezkûrenin sabâhında zikr içün ve şehri mezkûrun on üçüncü gecesi kadınlara açılır.

Recebin birinci Cum‘â günü sabâhan ricâle ve ikinci günü kezâlik sabâhan kadınlara güşâde olunur.

Recebin yirmi yedinci gecesi Bâbü’-s-Sa‘âdet-meâb Beyt-i Hüdâ güşâd idilirse de derûnuna girilmeyib karşusunda yalnız İmâmü’l-Müslimîn Şevket-meâb Efendimiz Hazretlerinin ed‘iye-i Hayriyyeleri tekrâr idilir Ferdâsî günü sabâhan erkekler ve mesâen kadınlar beyt-i mu‘azzama duhûl ve ziyâret iderler.

Şa‘bân’ın on beşinci gecesi zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehriyârînin edâ-yı du‘âsı için açılır ve sabâh ricâle ferdâsı günü kadınlara açılıb ziyâret iderler.

Ramazân’ın birinci Cum‘â günü zükûra ve ferdâsı günü kadınlara açılır ve Ramazân’ın on yedinci gecesi Seyyidinâ ‘Alyiyü’l-Murtazâ radiya’l-lâhu ‘anh Efendimiz Hazretlerinin hâne-i sa‘âdetlerinde cennet-mekân Sultân Mustafâ Hân tâbe-serâha hazretleri vakf ve tertîbâtlarından olan menkıbe-i Celîleleriyle hatm-i şerîf ve tilâvetini müte‘âkib Beyt-i Mu‘azzamı feth ve güşâdla du‘â-yı fezune-i eyyâm-ı ‘ömr ü ‘âfiyet-i hazreti hilâfet-penâhî edâ olunur

Ve şehri Zi’l-ka‘de’nin on beşinde ricâl ve nisâyâ açılarak ziyâret olunur ve Zi’l-ka‘de’nin evâhîrine doğru bâlâda zikr olunduğu üzere gasl olunur ve Zi’l-ka‘de’nin yirmi sekizinci günü “Ka‘betü’l-lâh” beyâz kumaş ile iksâ ve ihrâm bendlik hâline konulduğu gün ba‘zı ekâbir-i İslâm için sûret-i husûsiyyede açılır[74]

“Ka‘betü’l-lâh’ın” açılacağı günü biri gümüş ve diğeri sac ağacından ma‘mûl nerdübânlar mevcûd olub isti‘mâl olunur.

Kisve-i Sa‘âdet

“Ka‘betü’l-lâh’a ibtidâ kisve takdîm ve iksâ iden mülûk-ı kadîme-i Yemen’den “Kerb ibn-i Es‘ad’dır” sonra kisve-i sa‘âdet’in renk ü mî‘âd-ı tecdîdi muhtelif bir sûretde cereyân idegelmiştir. Hattâ Me‘mûn Halife-i ‘Abbâsî senede üç def‘â tebdîl-i kisve

itdirmişlerdir. Endâm-ı dil-ârâm-ı “Beyt-i mu‘azzama” ‘arafe günü “dîbâ-yı hamrâ” ve Receb’in birinci günü “Kabâ-yı kabâtî” î‘d-i fitr günü “dîbâ-yı beyzâ” asılır ise de ahlâf-ı hulefâ taraflarından sonraları bir kisve-i siyâh olmak üzere senede bir kere değiştirilir idi Cennet-mekân Gâzî Yavuz Sultân Selîm Hân-ı Evvel tâbe-serâhu hazretleri feth-i Mısır ile kâmver olduklarında Sitâre-i şerîfenin kemâkân siyâh renkli ipekden olmak üzere senede bir def‘â i‘mâl ve irsâli şerâit-i vakfiyyesini tertîb buyurmuşlarsa da mürûr-ı zamânla vâridâtı mevkûf lehine kifâyet itmediğinden yukarıda ‘arz ve tafsîl olunduğu vechile Gâzî Sultân Süleymân Hân-ı Kânûnî tâbe-serâhu Hazretleri Mısır’da yedi pâre köy iştirâsıyla onlara ilhâken vakf-ı kisve-i Ka‘be ve i‘mâl-i kisve-i şerîfe için daha ne kadar mebâliğe lüzûm görülürse hazîne-i hümâyûnlarından sarfını fermân buyurmuşlardır.

Mahmil-i Şerif

“Mahmil-i Şerîf” sefer-i kudsiyyet eser-cenâb-ı risâletpenâhî şeref-vâki‘ oldukca levâzım-ı şeref-âyât-ı peygamberîye hâmil olan deveye “mahmil-i şerîf” denilir idi. Sonraları teberrûken bir mahmil devesi tertîb ve sitâre-i şerîfe ile ba‘zı hedâyâ tahmîl olunarak kavâfil-i hüccâc önünde gönderilmesi tasvîb olunmağla şimdi nâm-ı ma‘âlî-ittisâm-ı hazret-i zillu’l-lâhîye olarak biri Mısır’dan diğeri Şâm tarîkiyle Der-Sa‘âdet’den olmak üzere iki “mahmil-i şerîf” gönderilir ibtidâ mahmil tertîb ve irsâlini iltizâm iden Emevîler zamânında Ebu’l-Hasan Ahmed ile mahdûmları olub zirve-i mahmil şekl-i mahrûtî üzere müşekkel idi.²⁷[75]

Sâkinü’l-cinân Gâzî Yavuz Sultân “Selîm” Hân Hazretleri 923 senesi şehr-i şevvâlinin sekizinci günü Şâm-ı şerîf’den bir mahmil-i tertîb ve kemâl-i debdebe ve dâretle semt-i Hicâz’a tesrîb buyurdıkları gibi sâlifü’z-zikr Mısır Fethini müte‘âkiben dahi Kâhire’den

²⁷ Özel, “Hac, Literatür”.mad,*DİA*,402,403(Konuyu detaylı araştırmak için bu maddeden yararlanılabilir)

diğer bir mahmil daha tertîb ve şehri Zi'l-ka'de içinde irsâl buyurdular. Mahmileyn-i Şerîfeynler dört köşeli üzerleri mahrûfî kubbeli birer mahaffe olub kubbeleriyle zevâyâyı erba'âları üstünde birer top sîmin ve kubbeleri üzerlerindeki gümüş kürrenin üzerinde bir mâhçe-i zerîn bulunub kubbenin pûşîdelerinde kelime-i Tevhîd 'ibâre-i celâlet işâresi muharrerdir ki e'l-hâleti-hâzihi sâye-i şevket-vâye-i hazreti hilâfet-penâh-ı a'zamîde gelmekte olan "mahmileyn-i şerîfeyn" tarz-ı mezkûr üzeredirler Mısır mahmili ortasının zemîni kırmızı ve Şâm mahmili şerîfinin zemîni koyu yeşil atlâs olub müzerkeş ve üzerlerinde "tuğra-yı garrâ-yı hümâyûn" münakkaşdır Mısır mahmil-i şerîfi şeklen Şâm mahmiline şebîh olub ancak 'arzan daha vâsi'cedir her ikisi şân-ı me'âlî-'unvân-ı hazreti hilâfet-penâhîye lâyük sûretde zî-kıymet ve bir revnak ü ziynetdedir.

Şâm mahmil-i şerîfiyle "alem-i Hazreti 'Ömerü'l-Fâruk" dahi beher sene Hicâz'a vürûd itmektedir.

Mes'â-yı Şerîf

"Safâ" ile Merve kemerlerinin arası olub Harem-i Şerîf'in şark cihetindedir. Tûlî 760 arşundur bu cây-i latîf hem yol ve hem çarşudur Huccâc-ı Kirâm burada sa'y iderler (Safâ) cânib-i cenûbda olub (Merve) taraf-ı şimâlidedir (*İnne's-safa ve'l-mervete min şa'âirillah femer hacce'l-beyte evi'temera felâ cunâha 'aleyhi en yettavvefe bihimâ vemen tetavve'a hayran feinnallahe şâkirun 'alîm*)²⁸ tebcîl-i celîlele-i mazhar bir câh-ı kudsîyyet-eserdir. [76]

Haremeyn-i Muhteremeyn Ahvâl-i Coğrâfyâsiyle Ba'zı Mevâki'-i Mukaddeseye Dâir Ma'lûmât

²⁸ Bakara suresi, 2. sure/108. ayet

“Haremeyn-i Şerîfeyn” yahud “Hicâz Vilâyeti” Asya-i ‘Osmâniyye’de vâki’ olub Cezîretü’l-‘Arabın bir kısım-ı mühimm ve mukaddesinden tereküb eyler.

Hicâz Vilâyeti “Mekke-i Mükereime, Medîne-i Münevvere ve Cidde” sancaklarından müteşekkil olarak hudûdu şarken Bilâd-ı Necd garben Bahr-i Ahmer cenûben Yemen Vilâyeti’nin ‘Asîr Sancağı, şimâlen Sûriye Vilâyeti ve Kudüs-i Şerîf ve ‘Arîş ve ‘Akabe ve Tûr-i Sîna ile mahdûddur.

Mecmû‘-ı arâzisi bir milyon yüz doksan üç bin beş yüz on yedi kilometre murabba’ındadır. Hicâz Vilâyetî Ahâlîsi sükkân-ı müdün ve kurâ ve ‘urbân- bâdiye-i peymân ile beraber bir buçuk milyon nüfûsu hâvî olduğu tahmîn olunur.

Mekke-i Mükereime ve Medîne-i Münevvere ve Cidde Ahâlîsi muhtelifü’l-ecnâs iseler de şürefâ-yı kirâm ve bâdiye-nişîn-ı ‘aşâyir u ‘urbân-ı hâlis kavm-i necib-i ‘arabdan ve sekene-i vilâyet ‘umûmen ehl-i İslâmıdır.²⁹

“Hicâz’a” tesmiyesi mevki’an Necd ile Tihâme arasında “hâciz” olduğu içündür.

Hicâz’ın yemîninde vâki’ Yemen şimâlinde vâki’ (Şâm) tesmiyesi de Hicâz’ın yemîn ve şimâlinde ya’nî sağ vusûlünde bulunmasından nâşîdir.

Hicâz’ın merkez-i dâimîsi “Mekke-i Mükereime” belde-i mukaddesesi ve makarr-ı sayfiyesi Tâif Kasabâsı olub vilâyete “Hicâz” nâm-ı ittisâmının virilmesi 1281 târîhine müsâdifdir. Mukaddemleri vülât-ı ‘izâm Eyâlet-i Hicâz nâmıyla Mekke-i Mükereime ve Medîne-i Münevvere ve Cidde ve Sevâkin ve Masu’ ve Hüdeyde şehirlerinde istedikleri yerde ikâmet iderdi.

Hicâz Vilâyetinde lisân-ı ‘umûmî ‘Arabî ise de Mekke-i Mükereime ile Cidde şehri ahâlîsi ekseriyetle Türkce ve Fârisî ve Hindî ve Câva ve Habeş ve Sûdân ve Somâl ve Berber lisânlarına vâkıfıdır.

²⁹ Krş.(Nüfus değerleri için) Uzunçarşılı,*Mekke-i Mükereime Emirleri*,1,2

Hicâz kıt'âsı memâlik-i hârreden olub yalnız "Tâif" Kasabâsıyla "Cebel-i Kirâ" üzerinde "Hüdâ köyü"nü'n havâsı İstanbul'da Çamlıca havâsı gibi serindir. Üzümlü meşhûr ve suyu gâyet latîfdir. [77]

Hicâz'ın eyyâm-ı şitâsı İstanbul'un ilkbâharına müşâbih ise de ehemmiyet virilmeyen soğuğu gâyet müessir olduğundan muhâfazâ lâzımdır. Tâif'in havâsı da gâyet sağlam ve yâbisdir. Mevsim-i şitâda bakırcıların üzeri buz tuttuğu ve fakat fevka'l'âde ceyyid havâ olduğundan şitâsı sayfına tercîh olunur bir latîf kıt'âdır.

İklîm-i Hicâz kum ve taşdan mürekkeb cibâl ve suhûrdan 'ibâret olub buna killet-i nüzûl-i bârân dahi munzam olması hasebiyle öyle külliyyetlü ekin ve ot yetiştirmek kabiliyetinde değilse de dağlar üzerinde ve Tihâme içinde ekser vâdîlerde münbit topraklı ve akarsulu yerler vardır ki oralarda her türlü esmâr ve mahsûlât hâsıl olmaktadır.

Ma'a mâfih kumsal yerlerde hayvânâtı idâre idecek sûretde yeşillik ot bulunduğu gibi bir hârika-i tabî'at olmak üzere Mekke-i Mükerrreme civârındaki kumsal vâdîlerde yaz, kış dâima karpuz, kavun, hıyar, acur, kabak, bamya, muluhiye, siyâh patlıcan, kırmızı ve yeşil domates, kereviz, taze fasülye, semiz ot, bazı, havuç, bakla, börülce, turp, hindiba, pancar, dere otu, yeşil nane, maydonoz, soğan ve sarımsak mevcûddur.

İklîm-i Hicâz'ın "Tihâme"sinde ve mevsim-i sayfda rûzgârları şedîd olub bu rûzgarların en müdhiş ve muzırrı sâ'm rûzgârlarıdır. Sâ'm vakti taşrâlarda gezmek ve sefere gitmek muhâtarâlıdır. Bu sâ'm rûzgârının en şiddetli zamânı harman vaktine müsâdif olan on iki gündür buna 'Arablar "Küh" ta'bîr iderler.

Mekke-i Mükerrreme'nin cenûb cihetinde ve "Cebel-i Sevr" arkasında "Hüseyniye, Âbidiyye, Sevmar" nâmlarındaki mahallerde âb dâimâ revân olduğundan karpuz ve limon turunc, hurma, yonca ve her nev'i sebzâ husûl bulur.

Diğeri de Mekke-i Mükerreme'nin cihet-i şimâliyesinde ve Medîne-i Münevvere tarîkleri üzerinde ve altı sâ'at ba'îdinde meşhûr “Vâdî-i Fâtumâ” nâmıyla gâyet mahsûldâr bir ova olub işbu vâdîde otuzdan mütecâviz ‘ayn suları müte‘addid karye ve bahçeleri olduğu gibi kezâlik Cidde tarîki üzerinde “Mürşidiyye, Hadde” bağçesinde akar sular mevcûddur buralarda dahi hurma, muz, kına, limon, turunc, karpuz, kavun ve herdürlü sebze yetiştirilir. Bu vâdîlerde Hedâ'da râyihâ-i tayyibesi gâyet hafîf [78]ve latîf “Kâdî” nâmında bir çiçek dahi hâsıl olur bu çiçeğin suyunu taktîr ve yağını çıkarırlar beher miskâlini yarım liradan ziyâde bir meblağla satarlar. Hindistân'a pek çok gider gâyet makbûldür. Mezkûr çiçeğin suyu göz ağrısına ve bâsûra nâfi' bir hâssâyâ mâlik olmakla beraber ‘illet-i kalb için de fevka'l-‘âde nâfi' ve te'sîri olduğunu Hind Tabîbleri tavsiye itmekdedirler.

Mekke-i Mükerreme'nin on sâ'at cihet-i şarkiyesinde vâki' “Sevîle, Zîme, Muzîk” yâhûd Vâdî'ü'l-limûn mevki'lerinin havâsı latîf ve mâ-i câriyesi kesîrdir. Buralarda dahi tatlı, ekşi limon, turunç, muz, hurma ve her dürlü sebze yetiştirilmektedir.

“Eşcâr” Tihâme-i Hicaz'da ânbe, hurma, dud, nebak, denilen sedir, ılığın, kına, misvak, temr-i hindî ağaçlarıyla Cebel-i Kürrâ'da yasemin, ardıç, badem, yabânî yasemin ve yabânî zeytin ağaçları bulunduğu gibi gül ağaçları da pek çokdur. Beher sene gül mevsiminde ahâlî külliyyetlü gül suyu ve gül yağı taktîr iderler.

“Tihâme” demek cebel ve suhûrdan hâlî olan düz ova ve sâhillere ıtlâk olunur.

“Hayvânât” Hicâz'ın her tarafında koyun, keçi, deve, at, ester, hecîn, merkeb, inek ve öküz bulunur.

“Hayvânât u vahşiyye”den yabânî öküz ve merkeb, yabânî keçi, tavşan, geyik, tilki, sırtlan, maymun, kurt ve Cebel-i “Kebkeb” de kaplana müşâbeh-i tâmmesi olan “fehd” bulunur.

“Tuyûr”dan dâhil-i vilâyetde tavuk, hindi, kaz, ördek, çil, üveyk, deve kuşu, keklik, kata denilen bağırtlak kuşu, balıkcıl tûy, güvercin, karga, hüdhüd, kartal, serçe, ebâbîl kuşu, serçe kuşu cürmünde bir nevi siyâh latîf sesli öter, Hadîce kuşu ve haşerât nev’inden ise Lâdiğ yani sokucu yılan ve akreb vardır.

Bahr-i Ahmer’de mahlûkât-ı bahriyyeden cesîm kablumbağalar ve garfbü’ş-şekl balıklarla mâ-i tâir ve köpek balığı ve sâire vardır.

“Dağlar” birincisi Bahr-i Ahmer’in müntehâsında vâki’ “Akabetü’l-Eyla” civârından [79]bed’ ile sâhil-i bahirden kırk mildir. Seksen mile kadar ba’îd mesâfede tûlen imtidâd ve “Aden’e kadar” ittisâl ider.

“Sırât” nâm sıradağlarıdır ki bunun kıt’â-i Hicâziye’ye müsâfid olan en yüksek noktası Mekke-i Mükerreminin şark tarafında ve on iki sâ’at ba’îdinde vâki’ “Cebel-i Kerra”dır. Cebel-i mezkûrun zirvesi sath-ı bahirden 2000 metru mürtefi’dir. İşbu silsile-i Sırât’ın ekser mahalleri otdan ağaçdan ‘ârî ve yalçın kayalıklardan mürekkeb ise de “Cebel-i Kerra”nın akarsuları ve bedf’ü’l-manzar zirvesinde suhûr ve Tihâme-i Hicâziye’yi Cidde Denizi’ne kadar alabildiğine bir nazar ile temâşâyâ elverişli bir noktada bulunan sâlifü’z-zikr “Hedâ” nâmındaki karyedir ki âb-ı dîlcûsunun bir katre-i letâfet-peymâsı hayât-âver ve mevki’-i latîfinin bir nazar-ı temâşâsı fevka’l-âde rûh virir.

Mevsim-i sayfın evâsıtında ve sıcakların en şiddetli zamânında Mekke’de ve sâir Tihâmeye müteferri’ mevâki’de insân sığının tahammülsüz olan şedâid u te’sîrâtına uğrayub da yandığı ve erircesine terlediği bir zamânda Hedâlîlar kışlık elbise giymeye mecbûr olarak Heda’nın mâ’ü’l-hayât ta’bîri ‘unvân-ı cedîri olan buz gibi soğuk suyundan bir kupasını birkaç def’â kâse-gîr-i tevakkuf olmadıkça içemezler. Bu Cebel-i

Kerra ile Tâif'de kışın sular müncemid olarak zirve-i cebele ba'zı seneler "tipi" nüzûlü de vuku' bulmaktadır.

İkincisi Medîne-i Münevvere'nin cânib-i şarkîsinde vâki' "Tay" sıradağlarıdır. Bunda da orman ve akarsular vardır.

Üçüncüsü yine Medîne-i Münevvere'nin şimâlinde vâki' "Uhud" Dağıyla Cebel-i Fakara'dır.

Dördüncüsü Yenbe'u'l-Bahr'da kâin "Cebel-i Razvâ'dır" bu cebel Tûr-i Sinâ'ya kadar müteselsildir (Nehr) Vilâyet dâhilinde nehir ıtlâkına şâyeste ces'm su yokdur Müsennâ, Süveyle, Zîma ve Cebel-i Kerra, Vâdî-i Fâtumâ, Seyl-i Kebîr suları gibi ba'zı ufak derecikler varsa da kimisi bağçelere mahsûs ve kimisi Rimâl-i Muhterikâ tahtında gâib olduğundan "Tihâme" cihetleri ya'nî ovalar sudan hâlî ise de suları gâyet lezîz ve hafîf, kuyuları pek çokdur. [80]

"Deniz" Vilâyetin hudûd-ı garbiyesini tahdîd iden "Bahr-i Ahmer" 'Arabca (Kulzüm-ü 'Arabî) ve Türkce Şab Denizi denildiği gibi Mekke Denizi dahi ıtlâk olunmaktadır.

A'sâr-ı sâlifede Portekiz Bahriyyûnu miyâh-ı Bahr-i Ahmer hakkında keşfiyyât u tecârib-i 'adîde icrâ iderek hamretini dibinde olan kızıl kuma karşı şemsin 'aks-i endâz-i ihmîrâr olmasından 'ibâret bulmuşlardır. Bahr-i Ahmer sâhilinde ve vilâyeti dâhilinde ve Yemen hudûdunda kâin Leyt, Cidde, Râbiğ, Râyis-i Yenbe'u'l-Bahr, Emlac, Elvech, Ziba, Müveylîh-i 'Aynûne, 'Akabe, Tûr-i Sinâ gibi meşhûr şehîr vü kasabâ vü iskele vü kal'â vü limanlar mevcûddur.

Mekke-i Mükerrreme'ye Dâir Ma'lûmât³⁰

Mekke-i Mükerrreme vilâyetin cihet-i cenûbiyye ve şarkiyyesinden teşekkül idüb nefsi-i (Mekke-i Mükerrreme) şehriyle Tâif ve Leyt ve Cidde ve Râbiğ ve Medîne-i Münevvere,

³⁰ A.J.Wensinck, "Mekke".mad, *İA*, VIII, MEB Yayınları, Ankara, 1988, 640-645 (Mekke için gerekli bilgilere ulaşmada bu maddeden istifade edilebilir)

Yenbe‘u’l-Bahr, Emlac, Hayber, Elvech, Müveylih, ‘Akabe, Tûr-i Sinâ, sancak vü kaza vü nâhiyelerinden ‘ibâretidir.

Merkez-i vilâyete makarr olan Mekke-i Mükerrerme şehr-i mukaddesîdir.

Şehr-i şehîr Mekke-i Mu‘azzama 21 derece 28 dakika ‘arz-i şimâlîde ve 47 derece 45 dakika tûl-i şarkîde vâki‘ olub sath-i bahrden 262 metru yüksekdedir.

Mekke-i Mükerrerme belde-i mübârekesi Cidde iskelesinin şark tarafında ve deve ayağı yürüyüşü ile on sekiz sâ‘at ve merkeble on iki sâ‘at ba‘îdindedir.

“Şehr-i Mekke-i Mükerrerme” müteselsil bir takım cibâl ve tillâlin ve tûlâni ve mukavves bir vâdî-i gayr-i zî zer‘de yani Vâdî-i İbrâhîm vasatından vâki‘dir.³¹

Mekke-i Mükerrerme’nin mevki‘î Menî‘ ve etrâfı yalçın ve sa‘bü’l-mürûr kayalıklardan ‘ibâret olub şimâlden cenûba doğru tûlî 2 mildir ve ‘arzî şarken Cebel-i Ebi Kubeys’den garb cihetindeki Kayk‘ân Dağı’nın dâmenine kadar 1 mildir şehrin (Mu‘allâ) (Şâh-ı Mahmûd) (Bereketü’l-Mâcin) nâmlarında 3 medhal-i tabî‘iyyesi vardır.

“Şehr-i şehîr-i Mekke” Hâretü’l-bâb Şebike, Şâmiyye, Mesfele, Ciyâd, Gazze, Kaşşâsiye, Sevkü’l-leyl, Şa‘b-ı ‘Alî, Karâre, Şa‘b-ı ‘Âmir, Süleymâniyye, Nekâ, Cebel-i ‘Ömer, Cebel-i Türk, Cerûl, Me’bede nâmlarındaki cesîm mahalleri hâvîdir.[81]

Mekke-i Mükerrerme etrâfıyla kışla-i hümâyûnlar önlerinde ve ba‘zı hânelerde ve emîri Lâhik Hazretlerinin Şâh-ı Mahmûd mevki‘indeki bağçelerinde çiçek ve yeşil çimen ve hâricinde sebze ve sâire nazar-ı letâfet olmaktadır.

Mekke-i Mükerrerme şehrinde eşrâf ve ahâlî mücâvereyn olarak ‘ale’-devâm (150000) râddesinde nüfûs-ı sâkine tahmîn olunmaktadır.

³¹ Daha sağlıklı bilgi edinmek için bkz. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 1-3

Mekke-i Mükerrreme âfide derecâtî beyân olunacağı vechile harâreti zâid ve yübûseti gâlib ise de havâsı fevka'l-âde sağlam ve latîfdir.

Sıcak zamânlarda insân kendüsünü kullanır yemesine içmesine nezâfet ü tahâretine i'tinâ iderse sıhhatine hâlel gelmeyeceği bi't-tecrübe sâbitdir.

Sıcak zamânlarda insân haftada beş altı def'â sıcak su ve sabun ve lifle yıkanmak hıfzı's-sıhâ nokta-i nazarında elzem olduğu gibi hafîf ta'âmlar ekl itmek ve vakt-i zuhurda gezmek ve beyâz ve keten elbise giymek de lâzımdır.

Rümûz-ı Mîzanî'l-Harâresiyle Mekke-i Mükerrreme'de derecât-ı Harâret		
[Aylar]	İ'tiyâdî	Şiddetî
Mart	23	?
Nisan	24	?
Mayıs	27	?
Haziran	29	?
Temmuz	29	?
Ağustos	30	39
Eylül	28	?
Teşrîn-i Evvel	25	?
Teşrîn-i Sâni	24	?
Kânûn-i Evvel	20	?
Kânun-i Sâni	18	?
Şubât	20	?

[82] Mekke-i Mükerrreme'de dâire-i kudsiyyet bâhire-i harem-i şerîfden ma 'adâ minâreli altı mesacid altmış yedi küçük mesâcid vardır bir 'aded hükûmet-i seniyye-i dâire-i muhteşemesi ve dört bin nefer istî'âba kâfi misâfir-hâne-i hümâyûn iki kal'â ve

üç kışla-i hümayûn bir mahkeme-i şer'iyeye bir posta ve telgraf-hâne bir 'asker hasta-hânesi bir gurebâ hasta-hânesi iki 'imâret kırk çeşme ve sebîl iki hammâm üç tekke on iki türbe üç bin dükkân yedi bin hâne bir matba'â yirmi beş mağaza iki bedestân iki hân on bir ribât seksen hayvân değirmeni altı medrese-i 'ulûm bir rüşdiyye mektebi iki kütüb-hâne bir muvakkit-hâne altmış fırın doksan kahve-hâne iki eczâ-hâne kırk üç sıbyân mektebi bir sıhhiyye dâiresi bir mîrî fırını bir gaz-hâne on yedi kireç-hâne iki selh-hâne sekiz destî fabrikası iki mîrî erzâk anbarı iki kabristân ve iki debbâğ-hânesi vardır

Mekke-i Mükerrerme'de ibtidâ ihdâs-ı büyût ve menâzile ya'nî Mekke'yi bir karye hâline idhal eden (Kusay)dir. E'l-yevm Mekke-i Mükerrerme selâtîn-i 'izâm-ı 'Osmâniyye Hazarâtının ve bâ-husûs veli ni'met-i a'zam efendimiz hazretlerinin hizmet-i celîle-i mukaddeseleriyle fevka't-tasavvur bir hâlde kesb-i cesâmet ve ma'mûriyyet itmişdir.

Ez-ân cümle bâlâda 'arz olunduğu üzere 923 târîhinde tevzî'i sadakâtâ me'mûren Mekke-i Mükerrerme'ye irsâl buyurulmuş olan Emir Müslihiddin Bey'in esâs tevzî'ât olmak üzere icrâ eylediği tahrîr-i nüfûsda Mekke ahâlîsi zükûr u inâs kebîr u sağîr 12000 kişiden 'ibâret idi. Şu hâle nazaran devlet-i ebediyyeti'd-devâm-ı 'Osmâniyye'nin her 'asr 'adâletinde nüfûs-ı 'azîmenin tezâyüd itmiş olduğu anlaşılıyor ki hizmet-i harameyn-i şerîfeydeki muvaffakiyet-i celîlelerine bundan büyük bir delîl mutasavver değildir.

Kayk'ân Dağına Cezl, Ebi Kubeys Dağına Ahşeban ve Cebel-i Ahmer didiler. 'İzzet-sarây melikü'l-'âllâm olan "Ka'be-i Mu'azzama" şehr-i Mekke'nin noktâ-i merkeziyyesinde olan "mescidü'l-harâm"ın ortasındadır.

Esâmî-i Mekke-i Mükerrerme

Mekke, Bekke, Ka'be, Karye, Ümmü'l-Kurâ, E'l-Beledü'l-Emîn, Belde, Bathâ, Islâh, Basâ, Besâse, İnâse, Nisâse, Hâdme, Re's-i Kû'arnî, Şın, 'Arîş, Kâdisî, Kâdisiyye [83]Sebbûhâ, Harem, E'l-Beledü'l-Harem, E'l-Mescidü'l-Harem, Mu'attaşâ, Rahm, Berre, Retâc, Ümm, Ümmü'r-Rahme, Ümm-i Kevsî, Emniyye, Ümmü's-Safâ, Merviye, Ümmü'l-Müşâ'ir, Mutahaffa, Belde-i merzûkâ, Tihâme, Hicâz, Medînetü'r-Rab, 'Âkir, Fârân, Belde-i Tayyibe, 'Arûz, Müşerreffe, Mükerreme, Mufahhama, Mühebbâ, Vâlide, Nâdir, Câmî'â, Mübâreke misillü elkâb-ı celîlesi vardır.

Tâif Nâhiyesi

Dâimâ iki tabur 'asker-i şâhâne ikâmet ider Tâife Aksar tarîkıyla Mekke-i Mükerreme'den on sekiz sâ'atde varılır Seyl ve Cebel-i Kerra tarîklerinden başka ('Affar ve Ya'ric) tarîkleri de varsa da gayr-i muntazam olmak mülâbesesiyle metrûkdur.

Tâif kasabâsı 500 kadar hâneyi ve takrîben 2500 nüfûsu hâvîdir ve sath-ı bahirden 1575 metru mürtefi' ve silsile-i Sırât şu'âbâtından olan Cebel-i Gazvâ'nın dâmeninde vâki'dir "Tâife" Vâdî'l-'Abbâs dahi dirler

Tâif'de bir "Câmî'-i şerîf-i İbni'l-'Abbâs" ve altı câmî' "bir hükûmet dâiresi" bir vilâyet dâiresi yedi mescid, bir medrese, bir rüşdiyye, dört "sıbyân mektebi, bir sûr, bir cesîm kal'â, dört taburluk bir kışla-i hümâyûn, bir 'askerî hasta-hânesi, iki yüz dükkân, yirmi sayfiyye, bir hammâm, dokuz firun, bir mîrî firunu, on kassab dükkânı, iki selh-hâne, üç havuz vardır.

Tâifin etrâfında akarsulu bağçeleri ve bağlı bağçeli karyeleri pek çokdur. Esbak Mekke-i Mükerreme emîri merhûm Şerîf 'Abdullâh Paşa'nın Şebre nâmındaki meşhûr sayfiyyeleriyle konakları ma'lûm ve mükellefdir. Bütün 'Abâdile şürefâsı erkân-ı hânedânın mükemmel sayfiyye ve konakları olduğu gibi Müsennâ denilen bağçelerde

dahi emîr-i sâbık Şerîf ‘Abdûlmuttalib Efendi merhûmun sayfiyyeleri vardır. Tâif ve havâlîsinde ekseriyetle ‘abâdile şürefâları sâkindirler. Havâlî-i Tâifle Hicâz, Bağdâd, Necd hudûdlarına kadar Uteybe kabâil-i cesîmesi sâkindirler. Bu ‘Uteybe üç yüz bin nüfûs kadar tahmîn olunmaktadır. Bu kabileden büyük ve cesîm Hicâz’da kabâil görülemez.[84]

Bunlar sahîhan asıl bir kavm-i necîb ‘Arabdandırılar. Bu Uteybe kabâili ‘abâdile şürefâlarıyla sıhriyetleri vardır.

Havâlî-i Hicâz’da e’l-yevm zükûr u inâs olarak beş bin nefer kadar şürefâ-yı kirâm hazarâtı mevcûd olub cümlesi Hasanü’s-Sıbt radiya’l-lâhu-‘anh evlâdlarındandır. Bunlardan ‘abâdile şürefâları Tâif ve havâlîsiyle Necd hudûdunda kâin “Hurma, Taraba” karyelerinde ve kısm-ı a‘zamîde Cebel-i ‘Arafât cihetinde kâin “Sırât” Dağları eteklerinden bed’ ile Yemen Vilâyeti’nde vâki ‘ ‘Asîr ve Ebu ‘Arîş’e kadar olan arâzîde sâkindirler.

Diğer şürefâ-yı kirâm da Vâdî-i Limun, Zima, Leyt, Mekke, Vâdîü’l-Fâtımâ, Hadde, Cidde ve havâlîsinde ve Yenbe‘u’l-Bahirde ve Yenbe‘u’n-Nahl ve Cüheyne’de sâkindirler.

Tâif Kasabâsı Benî Sakîf Kabîlesi’nin merkezi meşhûr Haccâc ibn-i Yûsuf’un memleketidir. Hadîs-i Şerîf-i Hazreti Nebevî hükm-i münîfine göre Tâif Mekke-i Mükerreme gibi hâiz-i fazîlet mevki’indedir. Meşhûr (Vec) Vâdîsi Tâif’dedir.

Tâif’de kadîmen ‘Amâlikâ sâkin iken sonraları Âl-i Semûd tavattun itdilerse de ba‘dehu Benî Sakîf orayı ittihâz-ı me’vâ idinmişlerdir.

Menba‘-ı hikmet-i fahr-i risâlet salla’lâhu-‘aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri iki def‘â Tâif’e teşrîf buyurmuşlardır. Tâif’de Harem-i Şerîf kurbunda türçümân-ı (Kur‘ân-ı

‘azîmü’ş-şân) ‘ammi-zâde-i cenâb-ı nübüvvet-penâhî ecille-i ashâbdan ‘Abdullâh bin ‘Abbâs radiya’l-lâhu-‘anh hazretleri defîn-hâk ‘ıtır-nâkdırlar.

Tâif ve havâlîsinde hintânın en a‘lâsı husûle gelirse de def‘-i ihtiyâca kâfî olmadığından Ahâlî-i Harameyn Basra, Beyrut, Mısır ve Bombay cihetlerinden celb-i zehâir itmek mecbûriyyetindedirler. Tâif’de a‘lâ çavuş üzümü ve çilek ve sâir üzümün enva‘î (berşûmî) denilen Mağrib inciri fevka’l-‘âde nefîs ve beheri okkalık gelir. Narları armud, şeftali, zerdâli, beyâz ve siyâh incir, erik, limon, turunc, muz, hıyar ve her dürlü sebze ve şa‘îr ve düre ve mısır yetişür. Bal ve yağı fevka’l-‘âde enfes ve meşhûrdur. Tâif’de Temmuzun en şedîd sıcak zamânlarında derece-i harâret santigrat hesabıyla[85]27’den 30 dereceyi tecâvüz idemediğinden Tâif’in lezîz olan suları dâimâ dış dayanmayacak derecede soğuktur.

Türbe-i Hazret-i ‘Abdullâh bin ‘Abbâs derûn-ı feyz-i meşhûnunda emîrû’l-müminîn Hazreti ‘Aliyyü’l-Murtazâ radiya’l-lâhu-‘anh efendimizin üçüncü mahdûm-ı muhteremleri Muhammed bin El-Hanefiyye radiya’l-lâhu-‘anh ile Mekke-i Mükerrreme Emîr-i esbakı Şerîf ‘Abdullâh Paşa Hazretlerinin merkadleri mevcûddur.

Memleketin sûru hâricinde müşârun-ileyh ibn-i ‘Abbâs Hazretlerinin üstâd-ı Ekremleri kâtib-i vahy-i peygamberî ecille-i ashâbdan Zeyd bin Sâbit radiya’l-lâhu-‘anh Hazretlerinin ve Tâife bir buçuk sâ‘at mesâfede kâin “Vühayt” nâm mahalde ashâb-ı kirâmdan ‘İkrime radiya’l-lâhu-‘anh hazretlerinin kabri şerîfleri mevcûddur.

Zamân-ı câhiliyetde “Lât, ‘Uzzâ” nâmıyla kesb-i şöhrat iden putlar Tâif’de idise de e’l-hâleti-hâzihi şekilleri tanınmayacak derecede münkesir olmuşdur.

Cidde Şehri

Cidde Sancağı vilâyetin cihet-i garbîsinde ve merkezi olan Cidde iskelesi Mekke-i Mükerrreme’nin deve ayağıyla on sekiz ve merkeb ayağıyla on sâ‘atlik ba‘îdindedir.

Cidde beldesi şarken Mekke-i Mükerreme, garben Bahr-i Ahmer şimâlen Medîne-i Münevvere, cenûben Yemen Vilâyetine tâbi ‘Asîr sancağı ve “Kanefde” kazâsıyla mahdûd olub etrâf-ı şehri-i kurâsıyla Leyt Kazâsı’nı ve Râbiğ Nâhiyesi’ni hâvîdir. Cidde Şehri Bahr-i Ahmer sâhilinde ve 6, 39 tûl-i şarkîde ve 14, 33 derece ‘arz-i şimâlîde vâki’dir.

Cidde’nin mevki’i basît olub arkasında ve iki sâ‘at ba‘îdinde ufak ufak dağlar bulunur. Şehri-i mezkûr kıt‘â-i mukaddese-i Hicâziyyenin en işlek ve en cesîm iskelesi ve Haremeyn-i Şerîfeyn’in ‘atebesidir.

Cidde Şehrinde ‘umûmî İslâm olmak üzere yirmi beş bin nüfûs bir hükûmet dâiresi, bir kışla-i hümâyûn, bir topçu kışlası, bir ‘askerî merkez hasta-hânesi, bir gümrük dâiresi, bir liman dâiresi, bir karantina dâiresi, bir belediye dâiresi, [86]bir gaz-hâne, beş câmi‘-i şerîf, otuz mescid, yedi türbe, iki kabristân, bir hammâm, üç yüz su sarnıcı, bir memleket su deposu, yedi çeşme, bir şadurvân, dokuz yüz dükkân, yirmi mağaza, dört bin beş yüz hâne, kırk yedi hayvân değîrmeni, kırk yedi fırın, bir cesîm mîrî dakîk fabrikası, kırk kahve, otuz beş hân, iki lokanta, on bir aşçı dükkânı, iki eczâ-hâne, bir balık-hâne, bir rüşdiyye mektebi, dokuz sıbyân mektebi, bir posta ve telgraf-hâne, bir kireç-hâne, bir boya-hâne, bir sel-hâne, iki cesîm mîrî erzâk anbarı, İdâre-i Mahsûsa ve Hudeyviye-i ‘Osmânî Sefâin Kumpanyalarıyla İngiliz ve Nemçe kumpanyalarına mensûb olmak üzere dört vapur acenta-hânesi vardır.

Cidde Limanı’nın teşkîlâtıyla vaz‘iyyetine dâir Hicâz Vâli-i Esbakı müşîr ‘Osmân Nûri Paşa merhûm tarafından tanzîm itdirilen liman-ı mezkûr harîtası üzerine bi’z-zât kaleme aldıkları raporunun müsveddesi nezdimizde mahfûz bulunduğundan ber-vech-i zîr ‘aynen derc olundu.

Cidde Limanı bir takım şâbların vaz'ıyyet-i tabî'yyelerinden teşkîl itmişdir. Sefâinin demir mahall-i limanın sâhilinden iki mil ba'îd olarak yolcular bu mesâfeyi Senbük ta'bîr olunan kayıklar ile kat' iderek şehre vâsıl olurlar. Cidde Limanını teşkîl iden şâblar üç kısım üzeredir ki birinci kısmı karaya muttasıl olmakla cezir-i a'zam zamânlarında körfez şeklinde görünür. Ve ikinci kısmı denizin dibinden sathına karfîb bir hâlde bulunur. Üçüncü kısım ise ikincisinden 'aksi olarak bahrin sathına ba'îddir. Bunlar müteselsil olmayarak yekdiğerine oldukca müvâzî olduklarından bir takım hatlar ve hutût-ı miyahiye hâsıl iderek dereler teşkîl ve karaya muttasıl bulunanları da denize nüfûz ittikce karaya nisbeten irtifâ'ları tenzîl iderek hafîf meylde etekler hâsıl itmekle bir takım tepecikler peydâ ider. Şâbların tabî'atları tahtü'l-bahr üç vechiledir ki birincisi denizin sathına karfîb olmakla cezir-i a'zami zamânlarında havânın taht-ı te'sîrinde bulunarak yanak hâlini kesb idenlerdir. Bunlar âlât u edevât olsa da yine kolaylıkla kırılmaz. İkincisi ka'r-ı deryâda eşcâr u nebâtât misillü neşv ü nemâ bulanlarıdır ki bunlar kırılmak kâbiliyetindedir. [87]

Üçüncüsü balçık hâlinde ve henüz tesellüb eylemek derecelerindedir. İkinci tabî'atda bulunan şâblar denizden çıkarılır da havânın taht-ı te'sîrinde bırakılır ise sertlik peydâ ediyor. Cezir ve med vukû'unda Cidde Limanınca iki hâl hâdis oluyor. Birincisi behergün suların kırk beş santimetre râddelerinde terfî' ve tenzîli, ve ikincisi senenin Mayıs ibtidâsından Teşrîn-i Evveli nihâyetine kadar Cezir-i a'zami başlamakla kâffe-i cihâtın su içinde kalarak birinci hâlin cüz'i ve külli hükmünü icrâ eylesidir.

Cidde Limanı lâzımı gibi vâsi' ve emîn ise de medhal-i münferidi olan "Şâb-ı Kebîr, Mismâryâ" boğazları ziyâdesiyle 'ârızâlî olduğundan ikindiden sonra suların kararmağa başladığı zamânda hiçbir gemi duhûl ve hurûca cür'et idemez. Çünkü böyle vakitsiz duhûl ve hurûcdan pek çok merâkib-i bahriyye kazâ-zede olmaktadır. Bahr-i Ahmer'de

ve Lâ siyyemâ Cidde sâhilinde (med cezir) şiddetle icrâ-yı ahkâm itmesinden nâşî beher gün sular sâlifü'z-zikr medâr-ı terfî' ve tenzîl itmektedir.

Hâlâ Mayıs ibtidâsından Teşrîn-i Evvel nihâyetine kadar cezir-i a'zamı olarak sular bir çok metre kadar tenzîl ve senenin şuhûr-ı sâiresinde med-i a'zamı hüküm sürmekle miyâh-ı bahr ol kadar terfî' eyler

Cidde'nin idâre-i şürbîbesi sarnıc sularına münhasır olmakla beraber şehrin tenzîfâtına dikkat olunmaz ise (med) bırakıntısı olan bataklıkların inzimâmı 'ufûniyetiyle Cidde'nin ciyâdet-havâsı hâlel-pezîr olur.

Cidde Limanı'nın 'amîki üç kulaçdan on yedi kulaca kadardır.

Cidde'de mercan, yeser, sedef ve inci saydıyla gemicilik, kuyumculuk, sedefcilik, balıkçılık vardır.

Cidde seksen tonilataya kadar Senbuk denilen ufak yelken gemileri i'mâl olunur. Cidde ve Yenbu' ahâlisi meyânında Bahr-i Muhît-i Hindîyye'de seyr ü sefer itmiş ve Çin İskelelerine kadar gitmiş ve gelmiş iktidârlı mücerreb ma'lûmâtlı kapudanları vardır. Ve dalğıcıları da meşhûrdur.

Cidde şehrinin hâneleri ahşabdan ve ekserisi kâr-gîr olmak üzere iki kattan[88]altı kadar Hind tarzındadır. Ve sokâkları dahi oldukça vâsi' ve temizcedir.

Cidde'nin sıcağı en şiddetli vaktinde santigrat hesâbıyla kırk dereceye çıkar. Ve rutûbetlidir. Mevsim-i Hacda Cidde'de ekseriyâ elliden altmış bine kadar insân bulunur ve senede yüz binlerce hüccâca memerrdir.

Cidde'nin İhrâcâtı

Mercan, sedef, yeser, incü, tesbîh, kahve, kına, zamğ-ı 'Arabî, Düre dinilen beyâz darı, enva'-ı 'itriyyât, misvak, sabâr, pensik, katrân, hurma, darı, bıçak, Tâif'de i'mâl olunur gâyet dayanıklı (Bedevî kilimi) gibi şeylerden 'ibâretidir.

Cidde'nin İdhâlâtı

Hıntâ, şa'îr, erz, fevl, mercimek, şeker, cam, sabun, çuka, "sak dane", gülyağı, zebed, 'itr şâh yağı, misvak, zagferân, Câvâ tahtası, Hindistân'dan ahşab emti'a-i zücaciye, emtia-i nühasiyye, Ankara sûfu, Amerikan bezi, Avrupa bezleri, basma, patiska, Hind ve Bağdâd ve Şâm ve Haleb akmişe-i harîriyyeleri, meşlah, kefiye, 'ûd ağacı, siyâh ve yeşil çay, yemen kahvesi, pamuk, zeytin, kurufasülye, bezelye, fildişi ve her dürlü manifatura idhâl olunur.

Cidde'nin etrâfı bir sûr ile muhât olub 9 kapusu vardır kapuların altısı deniz cihetinde üçü kara cihetindedir.

Ümmü'l-beşîr Hazreti "Havvâ" 'aleyhi's-selâmın makâm-ı mübârekeleri şehrin cihet-i şimâliyyesine müsâdifdir.

Cidde Şehri bidâyet-i zuhûr-i İslâm'da te'sîs itmişdir. 'Arabî târîhlerinin virdikleri ma'lûmâta nazaran Hicret-i Seniyye-i Nebevviyenin 27. senesinde 'Osmân bin 'Affân radiya'l-lâhu-'anh Hazretleri dâire-i kudsiyyet-bâhire-i Harem-i [89]Şerîf-i Mekkî'de pek çok ta'mîrât ve tevsî'ât icrâ buyurdıkları sırada eşrâf-ı Mekke taraflarından (Şa'îbiyye) sâhilindeki iskelenin Mekke-i Mükerrreme'ye daha yakın olan Cidde Sâhiline nakl u tahvîli istidâ olduğundan Halîfe-i müşârun-ileyh hazretleri bi'z-zât Cidde'ye teşrîf buyurdular. Emirü'l-Mü'minîn 'Osmân radiya'l-lâhu-'anh hazretleri fi'l-hakîkâ Cidde'nin (Şa'îbiyye)den ziyâde Mekke'ye yakın ve yolların emîn olduğunu gördüklerinden "Şa'îbiyye" İskelesi'nin ibtâliyle Cidde'nin mersâ-yı mu'allâ-yı "Beledü'l-lâhi'l-Harem" ittihâz olunmasını irâde buyurmalarıyla îcâbî icrâ olunmuşdur.

Bu sırada denizde yıkanmaklığın vücûd-ı insâna fâidesi olduğunu beyân buyurdularından kendileri ve ma'ıyyet-i seniyyeleri efrâdı denize girip istihmâm buyurdular.

Cidde'nin vech-i Tesmiyesi

Cidde'nin ma'nâsı Şâtî-i Enhâr ma'nâsına geldiği gibi Bahr-i Ahmer'in sevâhil-i Hicâziyesinin bir kısmının ve kısm-ı mezkûr dâhilinde bulunan Cidde şehrinin ismidir. Kâmûsun ifâdesine nazaran Cidde câdde ma'nâsını dahi mutazammın olduğundan Cidde tesmiyesinin tarîk-i şehri şehir (Batha) olmasından ileri geldiği vârid-i hâturdur diyor.

Leyt yahud "Ma'mûretü'l-Hamîdiyye" Kasabâsı

Leyt Kazâsı kâim-makâmlıktır. Cidde'nin cenûb cihetinde ve üç günlük mesâfe-i ba'îdinde olub sâhile yarım sâ'atdır. Yemen Vilâyetine tâbi' (Kanfede) Kazâsıyla Cidde'nin arasında vâki'dir ve Sevâkin'in karşusundadır. Bir câmi'i, bir hükûmet dâiresi, bir kışlası, elli dükkân ve beş yüz elli hâne ve iki bin beş yüz nüfûs ve iskelesinde bir rüsûmat dâiresi, bir karantina-hânesi vardır. Buranın kâbiliyyet-i ticâriyesi bulunduğu cihetle oldukça idhâlât ve ihrâcâtı vardır. Etrâfı kâmilen 'urban ve kabâil ile meskûndur.

Burasının (inekleri) ve inek (yağları) meşhûrdur. [90]

Râbiğ Nâhiyesi

Râbiğ Nâhiyesi müdürlüktür. Cidde'nin şimâl tarafında ve bahren yedi mil ve berren otuz sâ'at ba'îdinde olarak Bahr-i Ahmer'e kurbıyyeti bir sâ'atdır.

Kasabâda bir kal'â ve yedi kapu, on sarnıç, pek çok hurma bağçeleri ve yüz on altı hâne ve beş câmi', altmış dükkân, ve altı yüz kadar nüfûs vardır. Sâlifü'z-zikr Râbiğ mîkât-i ihrâm olmakla beraber Mekke ile Medîne-i Münevvere vasatındadır hüccâc burada bir

gün istirâhat iderler beyne'l-hameyn sâkin 'urbân ve kabâilin vasatı olduğu gibi Medîne-i Münevvere'ye gidecek (Sultanî ve Fer'î ve Gâyir) tarîklerine Râbiğ'dan gidilir.

Râbiğ Şâm ve Mısır mahmil-i şerîflerinin de râh-ı râstunda olduğundan kal'âsı derûnunda mîrî zâhire anbarı mevcûd olub iyâb ü zihâbda mahmillere muktazî zahâir buradan virilir ve dâimî bir bölük 'asker-i şâhâne ile mikdâr-ı kâfî süvârî ve piyâde zaptiye ikâmet itdirilir.

“Medîne-i Münevvere” Tahsîsât-ı 'askerîden olmak üzere ferîk rütbesinde muhâfızılıktır. Medîne-i Münevvere sancağı Mekke-i Mükerreme'ye tâbi'dir. Medîne-i Münevvere'ye mülhak kurâ Yenbe'u'l-bahr, Hayber, Emlec, E'l-Vech, E'l-'alâ, Ziba, Müveylih, 'Akabe, Sevîrikiyye kazâ ve nâhiyelerinden tereküb idib bununla beraber dâire-i idâresi gâyet vâsi'dir.

Medîne-i Münevvere şehr-i mukaddesi kible-i kabâil-i İslâm olan Mekke-i Mükerreme'nin şimâl cihetinde ve on konak ba'îdinde olub yirmi beş derece beş dakîkâ 'arz-ı şimâlîde ve yirmi derece üç dakîkâ tûl-i şarkîde vâki'dir. Nâm-ı kadîmi “Yesrib” olan Medîne-i Münevvere şehrinin bânîsi Mülûk-i Hamîriyye'den “Melik Teba'a) olduğu cümle-yi rivâyet-ı târîhiyyeden ise de mebde'-i şöhret ve ma'mûriyyeti “Dârü'l-Hicret-i Hazret-i nübüvvet-penâhî” olması târîhinden mu'teber ve bi'l-âhire “Cesedi Es'ad”-ı cenâb-ı peygamberîyi seniyye-i ihtirâmına olmak câiz-i şeref-i diğerdur.

Medîne-i Münevvere Harem-i Sâni olub bir ovadadır. Şimâlîni Ehad Dağı, cenûbunu Sir Dağı ihâta idib taraf-ı şarkîsi açıktır ve etrâfı kâmilen [91] bahçelikdir her dürlü sebze ve fevâkih yetişir ve mebzûldür. Narları, sade yağı enfes ve meşhûrdur.

Akarsuları fevka'l-'âde hafif ve lezîz olduğu gibi havâsı dahi fevka'l-'âde ceyyid ve sağlamdır. “Medîne-i Münevvere'de Harem-i Şerîf-i Hazreti Nebevî'den” mâ 'adâ on

mescid ve sekiz tekke on yedi medrese bir kal‘â bir hükûmet-i seniyye dâiresi bir mekteb-i rüşdiyye bir mekteb-i i‘dâdî on bir mekteb-i sıbyân bir “kışla-i hümâyûn”, bir hasta-hâne, iki hammâm, yirmi bir sebîl, bir muvakkit-hâne, beş bin hâne, dokuz yüz otuz iki dükkân ve mağaza, on sekiz firun ve dört hân, yüz sekiz ribât, on karakol-hâne, dört yüz seksen beş ‘aded hurma bağçesi, on kütüb-hâne, dört boya-hâne, bir ‘imâret, otuz bin nüfûsu hâvî seknesi muhtelif-i ecnâs olmakla beraber İslâmdırlar etrâf-ı erba‘âsi kâmilen kabâil u ‘urbânla meskûndur.

Yenbe‘u’l-Bahr, Kâimakâmlıktır

Yenbe‘u’l-Bahr kasabâsı Medîne-i Münevvere’nin cihet-i garbîsinde ve Bahr-i Ahmer’in sâhilindedir ve Medîne-i Münevvere’nin 53 sâ‘at uzaklığındadır. Güzel bir limanı vardır. Medîne-i Münevvere’nin iskelesidir.

Yenbe‘u’l- Bahr kasabâsının etrâfı sûr ile mahrûs olub dâhil-i kasabâda 1 hükûmet dâiresi, 3 câmi‘, 1 kışla, 1 mîrî anbarı, 800 hâne, 300 dükkân, 7000 kadar nüfûsu olub orada dâimâ bir tabur ‘asker-i şâhâne ile kal‘â topucuları bulundurulur. Yenbe‘da yenâbî‘ mâ’ olmayub sarnıclar vardır 5000 metrü muraba‘ında bir sûru olub 1126 târîhinde mücedden inşâ olunmuş ise de mürûr-ı zamânla harâb olduğundan bâlâda zikri geçdiği vechile geçen 1302 senesinde taraf-ı eşref-i hazreti şehriyârîden müceddeden inşâ itdirilmişdir. [92]

Hayber Nâhiyesi Müdîrlıktir

Hayber kadîm İbrânî lisânında kal‘â dimektir. Hayber Nâhiyesi Medîne-i Münevvere’nin şimâl tarafında vâki‘ ve akarsuyu kesîr olub orada külliyyet üzere hurma ve buğday ve arpa husûle gelir ahâlî-i nâhiye kâmilen İslâm ve ‘Urbândır havâsı iyi değildir.

Emlec Nâhiyesi

Emlec Nâhiyesi Yenbe‘u‘l-Bahr‘a berren 30 sâ‘at mesâfede kâin olub sekenesi kâmilen Cüheyne kabîlesine mensûb ‘urbândır. Bu havâlîde şürefâ-yı kirâm da sâkindirler. 1 hükûmet dâiresi ve bir mikdâr zabtiyye ve topcu ‘askeri vardır limanı gâyet güzel ve mühimmdir Yenbe‘dan E‘l-Vech‘e kadar meskûn bulunan Cüheyne ‘Urbânı 35000 nüfûs râddesinde tahmîn olunmaktadır.

El-Vech Kal‘âsı Kâim-makâmlıktır

“E‘l-Vech” Kal‘âsı Medîne-i Münevvere sancağı dâhilinde ve Bahr-ı Ahmer‘in sâhilinde mühim bir mevki‘dir. E‘l-yevm mahall-i mezkûrda mülkiye kâim-makâmı ve nâib-i şer‘î ve iki bölük ‘asker-i şâhâne ve bir mikdâr topcu ‘askeri bulundurulmaktadır.

E‘l-Vech Kazâsı Medîne-i Münevvere cihet-i garbîsinde olub 200 hâneyi, 1 câmi‘, 1 muntazam ve ma‘mûr kal‘âyı, 1 hükûmet dâiresi, 30 dükkân, 6 karantina barkası, 3500 nüfûsu câmi‘dir.

“E‘l-‘alâ” Nâhiyesi de E‘l-Vech‘in 18 sâ‘at şark-i şimâlinde kâin olub sûr ile muhâtdır. 500 nüfûsu hâvî bir nâhiyedir suları mebzûl ve bağceleri kesîr gâyet latîf bir mahalldir. Ziba ve Müveylih kasabâları da ma‘mûr olub sâhildedir sekeneri 1000 ve 1500 nüfûs râddesindedir. Müveylih‘de cennet-mekân Gâzî Sultân Süleymân Hân-ı Kânûnî Hazretleri taraf-ı şâhânelerinden inşâ itdirilmiş olan 77 koğuşlu gâyet cesîm kışla-i hümayûnları da e‘l-ân mevcûd ve ma‘mûrdur.

E‘l-Vech‘den ‘Akabe Kal‘âsı‘na kadar olan sâhil ile içerilerde “Beyli[93]ve Huveytât, ‘Urbân” kabâili sâkindirler. Bu kabîlelerin mikdâr-ı nüfûsları 90000‘den mütecâvizdir. Beyli-i ‘Urbân Şeyhi Süleymân Paşa‘dır. E‘l-Vech‘de ikâmet ider. İşbu kazâ ve nâhiyelerle ‘Akabe Kal‘âsında bağçe ve sular mebzûl olmakla beraber havâsı ceyyiddir. ‘Akabe‘den Süveyş‘e 10 sâ‘at olduğu gibi kezâlik deve ayağıyla ‘Akabe‘den Kudüs-i

Şerîf Sancağına tâbi‘ Gazze Kazâsı’na 4 konaktır. Sûriye Vilâyeti’ne tâbi‘ “Gerk” Sancağı’na da 35 gündür. ‘Akabe Kal’âsı Câdde üzerinde ve bir körfez intihâsında vâki‘ mühim bir mahallidir. E’l-yevm ‘Akabe’de 4 tabur ‘asker-i şâhâne ile bir mikdâr nizâmiye süvârisi bulundurulmaktadır. Emr-i idâresi doğrudan doğruya Hicâz Vilâyeti’ne muhavveldir.

Mahmileyn-i Şerîfeyn ile “Hacc-ı Şerife” ve Tarîk-i Haccâ Dâir Ma’lûmât

“Mahmil-i Şerîf”

Sûriye Vâlîsi ve Beşinci Ordu-yu Hümâyûn Müşîri olan zevât taraflarından tertîb olunan müşa‘şa‘ alay-i vâlâ ile teşyî‘ idildiğinden sonra Şâm-ı Şerîf’den beher sene Şevvâl’in beşinci günü hareket iden mevhib-i hacc-ı şerîf şehri Zi’l-ka‘de’nin yirmi ikinci günü Medîne-i Münevvere’ye şeref-yâb duhûl olur. Üç gün ikâmetden sonra Mekke-i Mükerrreme’ye müteveccih olarak Zi’l-hicce’nin altıncı veya yedinci günü Mekke’ye vâsıl olur.

Şâm-ı Şerîf’den Medîne-i Münevvere’ye kadar olan merhalelerin esâmîsiyle sâ‘atlerini mübeyyin cedveldir		
Konak	Sâ‘at	Esâmî-i merâhil
1	2	Şâm’dan Kisve’ye
2	9	Kuteybe’ye
3	3	Müzeyrîb’e
4	5	Ramat’a
5	8	Zâtü’l-Hacca
[94]6	13	Kâ‘u’s-Sağîr

7	12	‘Âsî Hurma
8	18	Ahzar
9	14	Mu‘azzam
10	10	Müferrik
11	13	Zerkâ
12	16	Belkâ
13	14	Kasrâne
14	13	Hasâ
15	13	Gayze
16	19	Ma‘ân
17	18	‘Akabe
18	18	Müdevvere
19	16	Dârü’l-Hamrâ
20	18	Medâyin-i Sâlih
21	10	Beyâri’l-Ganem
22	16	Bi’rü’z-Zümrüd
23	8	Bi’rü’l-Cedîd
24	18	Hedîne
25	18	Fehleteyn
26	10	Beyâr-i nasîf
27	10	Medîne-i Münevvere
	365 [saat]	

Medîne-i Münevvere'den Tarîk-i Fer'î		
Konak	Sâ'at	Esâmî-i Merâhil
1	3	Medîne-i Münevvere'den Ebyâr-ı 'Alî
2	6	Bi'rû'l-mâşî
3	8	Gadîr
4	12	Ümmü'z-zibâğ
5	14	Zahrû'l-'Akabe
6	7	Râbiğ
7	10	Huleys
8	13	'Asfân
9	14	Vâdî-i Fâtımâ
10	6	Mekke-i Mükerreme
	93 [Saat]	

Mekke-i Mükerreme'den fer'î tarikle Şâm-ı Şerîf'e kadar 470 sâ'atden ibârettdir.

Tarîk-i Sultânî konaklarının esâmî ve merhaleleri		
Konak	Sâ'at	Esâmî-i merâhil
		Mekke-i Mükerreme'den Vâdî-i Fâtımâ'ya
		Vâdî-i Fâtımâ'dan 'Asfân'a
		'Asfân'dan Halîf'e

		Halîf'den Râbiğ'e
		Râbiğ'den Mestûre'ye
		Mestûre'den Bedir'e
		Bedir'den Sufrâ Sufrâ'dan Bi'r-i 'Abbâs
		Bi'r-i 'Abbâs'dan Bi'r-i Şüreyvefi
11	165	Bi'r-i Şüreyvefi'den Medîne-i Münevvere'ye

Mezkûr tarîk-i Sultânîden Şâm'a kadar 496 sâ'atden 'ibâretidir.[96]

Şark Tarîkinin Esâmîsi
Mekke-i Mükerreme'den
Mudîk veyahud Vâdî-Lemûn
Darîbe
Hâdde
Sablihâ
Suveyrikiyye
Sefîne
Hicriye
Gurâb
Gadîr
Kantare

Medîne-i Münevvere'ye işbu merâhil 90 sâ'atden 'ibâretidir.

Mekke-i Mükerrerme'den Şark tarîkıyle Şâm'a kadar 441 sâ'atden 'ibâretidir.

Cidde'den Mekke-i Mükerrerme'ye kadar olanistirâhat mahalleri ve esâmîsini mübeyyin cedveldir	
Sâ'at	
1	Cidde'den deve ayağıyla Re'sü'l-Kâim kahvesine kadar
1	Re'sü'l-Kâim'den (Regâme) Nizâmiye Karakol-hânesi'ne kadar
2	Ragâme'den Cirâ'de kahvesine kadar
2	Cirâde'den 'Abd kahvesine kadar
2	'Abd kahvesinden Bahre-i nizâmiye Kal'âsı'na kadar"
2	Bahre'den Hadde'ye kadar (Hüccâc buradaistirâhat iderler)
2	Hadde'den Şemîsî Nizâmiye Karakol-hânesi'ne kadar
[97]3	Şemîsî'den Boğaz Karakol-hânesi'ne kadar
2	Boğaz'dan Ümmi'd-Dûd'a kadar
3	Ümmi'd-Dûd'dan Mekke-i Mükerrerme'ye kadar
21 [Toplam Saat 20]	

Cidde'den Medîne-i Münevvere Tarîki

Sâ'at	
13	Cidde'den (Duhbân'a) kadar
16	Duhbân'dan Kuzeyme'ye kadar
13	Kuzeyme'den Râbiğ'e kadar ondan sonra ihtiyâr idilen tarîklerden Medîne-i Münevvere'ye kadar gidilebilir.
42 [Toplam Saat]	

Yenbe'u'l-Bahir'den Medîne-i Münevvere'ye kadar olan merâhilin Esâmîsi	
Sâ'at	
6	Yenbeu'l-Bahir'den Musahli'ye kadar
10	Musahliye'den Bi'r-i Sa'îd'e kadar
12	Bi'r-i Sa'îd'den Suf râ'ya kadar
10	Suf râ'dan meşhûr Cüdeyde Boğazi'na kadar
6	Cüdeyde'den Bi'r-i 'Abbâs'a kadar
3	Bi'r-i 'Abbâs'dan Mazmanü'l-Gazâl'e kadar
6	Mazmanü'l-Gazâl'den Bi'r-i Dervîşe kadar
13	Bi'r-i Dervîş'den Zü'l-Halîfe'ye kadar
3	Zü'l-Halîfe'den Bi'r-i 'Alî'ye kadar
3	Bi'r-i 'Alî'den Medîne-i Münevvere'ye

	kadar
71 [toplam saat]	

Mekke-i Mükerrreme'den Tarîk-i Yemânî dinilen Seyl yoluyla Tâif'e kadar olan merâhil esâmîsidir	
Sâ'at	
13	Mekke'den Süveyl'e ve Yazîme merhallerine kadar
[98]13	Zime'den Büyük Seyl'e kadar
5	Büyük Seyl'den Küçük Seyl'e kadar
7	Küçük Seyl'den Tâif'e kadar
36 [Toplam saat]	

Mekke'den Cebel-i Kerrâ Tarîki	
Sâ'at	
4	Mekke'den 'Arafât'a kadar ester ayağıyla
2	'Arafât'dan Şidâd'a kadar
2	Şidâd'dan Kavr'a kadar
4	Kavr'dan Cebel-i Kerrâ tepesindeki Hedâ'ye kadar
2	Hedâ'dan Tâif yaylasına kadar
14 [Toplam saat]	

Mekke-i Mükerrreme'den Mısır'a Kadar berren olan merâhilin esâmîsidir
Mekke-i Mükerrreme
Vâdîü'l-Fâtımâ
'Asfân
Huleys
Kuzeyme
Râbiğ
Mestûre
Bedir
Sufrâ
Bi'r-i 'Abbâs
Bi'r-i Şüreyvefî
Medîne-i Münevvere

Buradan bi-tekrâr Yenbe' üzerinden sâhil tarîkiyle Bi'r-i Sa'id'e [99] Bi'r-i Said'den Müsahliye'ye, Müsahliye'den Dârken'e, Dârken'den Emlec'e, Emlec'den İyâli'l-Hüccâc'a, İyâli'l-Hüccâc'dan E'l-vech Kal'âsı'na, E'l-vech'den Istabl-ı 'Anter'e, Istabl-ı 'Antere'den Zibâ, Müveylih, 'Aynûne ve 'Akabe Kal'âsına, ('Uyûn-ı Mûsâ)'ya Süveysü'l-Kâhhire vâsıl olur.

'Akabe'den E'l-'Arîş'e, Gazze, Kudüs, ve Yâfâ'ya kadar gidilir. Meşhûr Sahrâ-yı Tîye buradadır.

Süveys'den bahren Cidde'ye kadar 662 milden 'ibâretidir. [100]

Hicâz'a ve Hacc-ı Şerîfle Makâmât-ı Mübârekelerin Ziyâretlerine ve Haccı İbtâl iden Şeyleri ve Tahâret ve Nezafete ve Ekl ü Şurbe Ne Yolda Dikkat Olunması ve Ne Gibi Yimekler Yinmesi Lâzım Geleceği Hakkında Ba'zı Ma'lûmât-ı Müfidedir

Kanal tarîkiyle bahren Mekke-i Mükerrreme'ye gidecek olan Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne hâcîları (Râbiğ) ve Çin, Cāvâ, Hindistân, Hadr-ı mevt, Yemen, Afgânistân, Basrâ ve Bağdâd hâcî vapurları da (Sa'diyye) ki Yemen cihetinde kâindir diğeri ismi de “Yelemem”dir bunların hizâsına muvâsalatlarında ihrâma girilir ve iki gün sonra Cidde'ye vâsıl olarak bir iki gün istirâhatden sonra deve veya merkeb veya hecîne râkiben Mekke-i Mükerrreme'ye hareket iderler. Merkeb ile hareket idenler on sâ'atde Mekke'ye dâhil olabilirler. Deve ile hareket idenler bir gün sonra 'ale's-sabâh Hadde'ye, Hadde'de bir gün kaldıktan ve ma'zeret-i meşrû'âya mebnî, evvelce, “Râbiğ” ve “Yelemem” hizâlarında ihrâma girmemiş olanlar ihrâm giydikten sonra salât-i 'asrî ba'de'l-edâ yine yola çıkarlar ve ol gecenin sekizinci sâ'atinde Mekke-i Mükerrreme'ye dâhil olular.

Gerek denizden ve gerek Yemen, Şâm ve Bağdâd ve Necid'den berren vürûd iden hüccâc ve kabâil-i 'urbân ve ahâlî şehir-i Zi'l-hicce'nin beşinci gününden bed' ile dokuzuncu gecesine kadar muhrim oldukları hâlde (Şükdüf) ya'nî mahfelli deve, merkeb, ester, at, hecîn ve piyâde olarak deryâlar misillü yüz binlerce ehl-i tevhîd “‘Arafât'a” çıkarlar Cebel-i 'Arâfat önündeki sahrâ-yı vâsi'â çadırlar kurarak ikâmet iderler.

Bu sahrâ -1 kilometre murabba'ında ve sath-ı müstevî şeklinde olarak “‘Ayn-i Zübeyde” suyu bunun cihet-i şarkîyesinden cereyân ider. Yevm-i mezkûrde arzu iden

hüccâc salât-i zuhrla ‘asrî birlikte cemâ’atle edâ itmek üzere ‘Arafât’ın cihet-i cenûbiyesinde kâin “Mescid-i İbrâhim”e giderler.

Zi’l-hicce’nin dokuzuncu günü vakt-i zuhurdan sonra hüccâc-ı müslimîn vakfe iderler. Mekke-i Mükerreme Kādîsı bulunan zât müzeyyen rahtlı bir hecîn üzerine râkib [101]olduğu hâlde (Rahmeten li’l-âlemîn salla’l-lâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem)Efendimiz hazretlerinin dâmen-i cebel-i ‘Arafât’da edâ-yı salât buyurdıkları mescid-i şerîfin üst tarafına giderek vakt-i gurûba kadar “hizbü’l-a‘zam” tilâvet ve emîrû’l-mü’minîn halîfe-i Resûlü’s-sakaleyn Gâzî Sultân “Abdülhamîd” Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin izdiyâd-ı ‘ömrü şevket u ‘âfiyet hilâfet-penâhîleri du‘âyı mefrûzâsını kırâat ve îsâl-i kabûl-gâh-ı hazreti kübrâya eyler ve bu sırada Mahmiley-ni Şerîfeyn ve “alem-i hazreti ‘Ömerü’l-Fâruk” dahi nizâmiye piyâde ve süvâri ve topcu ‘asâkir-i şâhâne refâkatinde müretteb ve muhteşem alaylarla dâmen-i Cebel-i ‘Arafât’a getirilerek orada vakfe iderler. İşbu hutbe ve du‘â-yı icâbet-intimânın kırâati esnâda Cebel-i ‘Arafât üzerinde ve gerek sahrâda teheşşüd eyleyen yüz binlerce ehl-i îmânın bir ağızdan (**Lebbeyk Allahümme Lebbeyk**)³² sadâ-yı tâ‘at-efzâlarıyla Sahrâ-yı ‘Arafât numûne-nemâ-yı mahşer olur.

Kādî Efendi Hizbü’l-A‘zam du‘âsıyla hutbe ve du‘âyı okurken etrâfında iki bölük ‘asâkir-i şâhâne ile emâret-i celîle tarafından terfîk olunan kavvâslar bulundurulur buna sebep ise hüccâcın bâ-husûs Afrikalıların garb ahâlî-i İslâmiyesinin o esnâda elleriyle Kādî Efendinin üzerine dokunmağı teyemmün ‘add idib hücûm ve tezâhümleri iz‘âc mertebesine varmakda olmasından Kādî Efendinin elini eteğini tutmak ve takbîl itmek isteyenleri sıraya koymaktan ‘ibâretidir.

³² Lebbeyk,emret ya da buyur fiili manasındadır.

Vaktaki güneş gurûb ider. Her taraftan fişenkler atılır ve fırkâ-yı hümâyûn bataryalarıyla mahmileyn-i şerîfeyn topları endâht olunmağa başlar herkes mahaffe ve şükdüf veya deve ve hecîn ve at ve merkeb ve esterleri üzerlerine râkiben harekete başlarlar. Piyâde olanlar da cebel eteklerinden ‘avdete başlarlar.

İnsân deryâsı hâline giren bu ‘Arafât manzarasını mürtefi‘ bir noktadan görüb de “Allahu Ekber” ağlamamak veya şu heybet-efzâ-yı ‘azamet-i ilâhiyeyi temâşâ idib de vücûd-ı insânda tüylerin harbî gibi kıyâm itmemesi ve beht ve hayretlerde kalmaması muhâl olub onu tasvîr itmek yed-i iktidâr-ı beşerde değildir.

Emîr-i Mekke Hazretleriyle Hicâz Vâlî ve Kumandanı ve Surre-i Hümâyûn emînleri araba ve tahtıravana ‘azîmet ve ‘avdet itdiklerinden her birlerinin önlerinde lâ yenkatı‘ toplar [102]ve envâ‘-i fişenkler atılarak cümlesi de hüccâcla ma‘ân “Müzdelife”ye ‘avdet iderler. Fırkâ-i Hümâyûn taburları esterli müfreze ve topcu bataryaları ve zabtiyye süvârieleri hüccâcın dümdârlığını îfâ iderler. Hüccâcın arkası alınıncaya kadar zabtiyye hecînli bîşe ve nizâmiyye ‘asker-i şâhânedan birer bölük ‘Arafât’da terk idilir. Müzdelifede akşam namâzı ile salât-i ‘işâyı birlikte edâ iderler. Hüccâc o gece müzdelifede beytûtetle cemerât toplarlar.

Ferdâsı gün ‘ale’s-sabâh Müzdelife meş‘arü’l-harâmında arzu eden bayram namâzını edâ ider ve arzu eden “Minâ”ya ‘avdetle Mescid-i Hayf’da bayram namâzı kılar kurbanlar zebh ve cemerâtlar atılır tıraş olur sa’y itmeyenler Mekke’ye giderler tavâf u sa’y iderler ve tıraş olurlar ihrâmdan çıkarlar isterse Mekke Harem-i Şerîfinde mezheb-i Mâlikî ile bayram namâzını edâ ider ve Mekke’de kalabilir ve ferdâsı gün “Minâ’ya” gider. Bu sırada ya’nî bayramın birinci günü “Kisve-i Beyt-i Mu‘azzam” değiştirilir. Minâ’da Hanefiler üç, Şâfi‘ilerle İrânîler dört gün ikâmet iderler.

Zîr de sûret-i münîfi muharrer “nâme-i hümâyûn-u hazreti hilâfet-penâhî” dahi Minâ’da Emîr-i Mekke Hazretleri çadırlarında kemâl-i ta’zîmât ile kırâat olunur. İşbu kırâat-i fermân-i ‘âlîde büyük üniformalarıyla vâlî-i vilâyet erkân ve kâdî efendiler miftâh-dâr-ı mefâtî-i erba’â livâ kumandanları umerâ-yı ‘askeriyye şürefâ-yı erkân-ı kirâm ‘ulemâ-yı sâdât ve Harem-i Şerîf rüesâsı ve mahmileyn-i şerîfeyn muhâfızları paşalar, surre-i hümâyûn emînleri bi’l-cümle fırkâ-i hümâyûn efrâd-ı şâhânesi ile ‘asâkir-i Mısırîyye-i şâhâne ve ümerâsı iki bando mûsîka bataryalarla bütün topcu efrâd-ı mülukâne resm-i selâmı îfâdan sonra resm-i geçid icrâ iderler bâlâda zikri geçen hil’at-i fâhire-i hazreti pâdişâhî bu sırada Emîr-i Mekke-i Mükerrreme Hazretlerine haftân ağası tarafından iksâ idilir du‘âlar olunur şerbetler içilir gecesi dahi gâyet müşa‘şa‘ şenlikler icrâ idilir ve evkât-i hamsede her taraftan yirmi birer pâre top endâht idilir.

Minâ’da dört yüzden mütecâviz cesîm hâneler mevcûd idiğünden çadırda ikâmeti hazz etmeyen hüccâc bu hânelerden istikrâ iderler üç dört gün zarfında hüccâc-ı kirâm Minâ’dan Mekke’ye inerek hacc tavâfını edâ ve dilerse hacc-ı sa’yı da îfâ eyler. [103]

Erkân-ı Haccı şerîfi edâ iden hüccâc zevi’l-ibtihâc “Umre” getirmek için “ten’îm” nâm “mîkât” mahalline giderek Mekke-i Mükerrreme’den muhrim olmayarak çıkmış olanlar orada ihrâma girerek iki rek‘at namâzı îfâ du‘avât-ı mahsûsasını tilâvet ve niyet ittikten sonra ‘avdetle bir tavâf ve bir sa’y ider ve tıraş olur ihrâmdan çıkar ve bu sûretle erkân-ı hacc tekâmîl olarak hüccâc Cidde’ye ‘azîmet itmeye başlar.

Mahmileyn-i Şerîfeynin Sûret-i ‘Azîmet ve ‘Avdetlerine Dâir

Ma‘lûmat

İki tabur ester-suvâr ‘asâkir-i nizâmiye-i şâhâne ve jandarma ve topcularla kîlâr-i hacc-ı şerîf emîninin taht-ı kumandasında ve surre emîni bulunan zât refâkatinde bulunarak müretteb alây-ı vâlâ ile beher sene Şâm’dan vürûdu ber-minvâl-i ma’rûz-i mu’tâde olan

“mahmil-i şerîf ve ‘alem-i Hazreti ‘Ömerü’l-Fâruk” ile mu‘tâd bulunan teşrîfâtla vürûd eyleyen “mahmil-i şerîf-i Şâmî ve Mısırî” ibtidâ-yı vürûdlarında Vâdî-i Zâhir ve Şâh Mahmûd nâm mahallere konularak Emîr-i Mekke hazretleriyle Hicâz Vâlîsi taraflarından büyük alaylarla resm-i hoş-âmedî icrâ olunur.

Emîr-i Mekke hazretleri mu‘tâd olan sürre-i seneviyesiyle nâme-i hümâyûn buradan bi’z-zât bâ-kemâl-i ta‘zîmât teslim alarak alây-ı vâlâ ile Mekke’ye götürür. Ferdâsı gün sâlifü’z-zikr müretteb ve müdebdeb alaylarla ‘Arafât’a çıkarılır. ‘Avdet’de Mekke-i Mükerreme’ye getirildikten sonra Harem-i Şerîf’in Bâbü’n-Nebî cihetine vaz’ olunur.

Mahmileyn-i Şerîfeyn kumandanlarıyla Sürre-i Hümâyûn emîrlere Emîr-i Mekke ile Hicâz Vâlîsi taraflarından ber-mu‘tâd mükellef ziyâfetler virilir. Gidecekleri gün dahi büyük bir alay tertîb ve mahmileyn-i şerîfeyne mahsûs müzeyyen develer üzerine tahmîl olunarak ‘asâkir-i nizâmiye taburları muzîkalarıyla ma‘an selâm vaz‘iyyetinde buldukları hâlde Hicâz Vâlîsi ve Şeyhü’l-Harem-i Mekkî bulunan zât büyük üniformasıyla mahmil-i şerîfi hâmil olan devenin sırma ve kadifeden ma‘mûl yularını tutarak Safâ Nizâmiye baş karakol-hânesi pîş-gâhında üç kere dolaştırarak ba‘det-takbîl Sürre- i Hümâyûn Emînine tevdî‘ ve teslim ider.[104]

Mekke-i Mükerreme’den hareket iden mahmileyn-i şerîfeyn ile hüccâc kâfilelerine Medîne-i Münevvere’ye gitmek için bâlâda merhaleleri gösterilen şark, sultânî fer‘î nâmıyla başlıca üç tarîk vardır ki emâret-i vilâyet-i celîle taraflarından hangi tarîk tensîb olunursa kâfileler de o tarîkden ‘azîmet ve ekseriya geldikleri yoldan ‘avdet iderler.

Hacc kâffe-i mü’minler ve Müslümânlar üzerlerine irâde-i Rabbâniyye ile farzdır.

Haccın Farzı ve İhrâm³³

³³ A.J.Wensinck, “Hac”.mad, *İA*, V/I, MEB Yayınları, Ankara, 12-15 (Bu genel geçer bilgiler için daha fazla bilgiyi Hac maddesinde bulabilmekteyiz)

Haccın farzı üçdür. İhrâma girmek, ‘Arafât’da vakfe itmek, tavâfa girmek. İhrâma girmek ve niyet itmek dört dürlüdür.

Biri “müfred bi’l-hacc”, diğeri “müfred bi’l-‘umre”, biri “kârn”, biri de “mütemetta’”dır.

“Müfred bi’l-hacc” yalnız hacc niyetiyle ihrâma girmekdir. Bu da yalnız Mekke’de mutavattın olanlara mahsûsdur.

“Müfred bi’l-‘umre” yalnız umreye niyet iderek ihrâma girib ef‘âl-i ‘umreyi yerine getirendir. Ya’nî ‘umre denilen mahalle giderek niyet iderek muhrimen ‘avdet ve tavâf ve sa’y idilir. Ondan sonra tıraş veya saç kesilir. İhrâmdan çıkılır.
 “Karn” hacc ile ‘umreye niyet iderek ihrâma girmekdir ki her ikisini edâ ve yerine getirmeksizin ihrâmdan çıkamaz.

“Mütemetta’ “ Eşhür-i haremde ya’nî Şevvâl, Zi’l-ka‘de ve Zi’l-hicce aylarında mîkâtdan ihrâma girilecek, ‘umreye de niyet edilerek ihrâma girilecek ve telbiyeyi yani “Lebbeyk Allahümme Lebbeyk” demeyi terk ederek yalnız Ka‘betu’l-lâh’ı tavâfdan sonra sa’y ider. Tıraş olur. İhrâmdan çıkar ondan sonra Zi’l-hicce’nin sekizinci günü yine ihrâma girer.

Kır’ân temettu’dan ve müfred-i bi’l-haccdan efrâd-ı bi’l-hacc, efrâd-ı bi’l-‘umreden efdal olmakla ona göre ihrâma girmek lâzımdır. Eşhür-i hacc olan Şevvâl, Zi’l-ka‘de, Zi’l-hicce’den evvel hacc için ihrâma girmek mekrûh ise de câizdir.[105]

İhrâm-bend olmadan evvel tırnaklarını kesip tıraş olmalı ve her tarafını tathîr itmelidir ve gusül iderek yıkanmalıdır. Ma‘zeret-i meşrû‘âsı varsa abdest almalıdır.

‘Âdetî üzerinde olan kadınlar dahi gusül itmelidir. İhrâma girildikde iki rek‘at namâz kılmak sünnet-i seniyyedendir. Haccâ, ‘umreye, hangisini ihtiyâr iderse niyet itmesi lâzımdır. Giyilecek ihrâm havluları temiz ve beyâz olması efdaldir.

İhrâmda iken başını, yüzünü, ayaklarını örtse veya kokulu nesne sürünse başına kına ve buna mümâsil boya ile boyasa kurbân kesmesi lâzım gelir.

İhrâmda iken dikişli elbise giyse veya tıraş olsa veya a'zâ-yı sâiresinden kasden bir kıl çıkarsa kurbân lâzım gelir.

İhrâmda iken tırnak kesilmez, keserse kezâlik kurbân lâzım gelir.

İhrâmda iken aynaya bakabilir. Misvâk isti'mâl idilir. Dış çıkarabilir. Kırılmış tırnağını çıkarabilir. Kan alır. Boynuz çekdirebilir. Koyun, deve, tavuk yabânî olmayan her türlü hayvânât-ı ehliyeyi kesebilir.

Muhrim olmayan bir kimsenin saydını yiyebilir. Harâm olmayan ağaç ve odunu kesebilir.

İhrâmda helâline takarrub câiz olmadığı gibi, öpüşmek gibi mu'âmeleler de câiz değildir. Haccı ifsâd ider. Mugâyir-i âdâb-ı şerî'at her türlü fenâ sözlerden ictinâb lâzımdır. Kimse ile kavga ve nizâ' ve sebb ü la'n itmek câiz değildir.

İhrâmda sayd itmek, kehle öldürmek câiz değildir.

Baş ve yüz ve ayağını örtmemek şartıyla üzerine yorgan alabilir.

Kadın yüzünü örtmelidir. Ayaklara giyilecek merkûblar hafîf ve yüz­süz olmak ve topuklar açık bulunmak lâzımdır. Kadınlar eldiven giyerek ellerini setr itmesi de lâzımdır. Bir kimse ihrâmsız mîkâtları geçse sonra ihrâma girse kurbân lâzım gelir.

Fakat mîkâta ihrâmlı 'avdet eylese lâzım gelen kurbân sâkıt olur.

Ve ihrâma girmezden evvel dönüp mîkâtdan ihrâm giymiş olsa yine kurbân sâkıt olur.

Bir kimse 'umre niyetiyle ihrâm giyse ondan sonra 'umreyi ifsâd idüb kazâ itse kurbân sâkıt olur. 106]

Tavâfa başladıktan sonra mîkâta dönse lâzım olan kurbân sâkıt olmaz. Bir kimse ihrâmsız Mekke'ye girse ona hacc ve 'umre lâzım olur.

İhrâmsız mîkâtı geçse üzerine kurbân lâzım gelür.

Haccın Vâcibleri

- 1- Safâ ile Merve arasında yedi def'â sa'y itmekdir.
- 2- Müzdelife meş'arü'l-harâmında yatmaktır.
- 3- Minâ'da üç gün remy-i cemerâtdır.
- 4- İhrâmdan sonra tıraş olmaktır.
- 5- Haccdan sonra vedâ' tavâfı itmekdir.
- 6- 'Arafât'da dâhil-i mîkâtda vakfe itmekdir.
- 7- Mîkâtda ihrâma girmekdir.
- 8- Tavâfın dördü farz üçü vâcibdir.
- 9- Hadesden ve cenâbetden tahâret lâzımdır. Cünûb iken ihrâma girilemez mutlaka gusl itmek lâzımdır.
- 10- Elbiseler temiz olmalıdır.
- 11- Setr-i 'avretidir.
- 12- Hatîm-i Şerîfde namâz kılmaktır.
- 13- Tavâfı sağdan yani Hacer-i Esved hizâsından başlayıp Beyt-i Mu'azzamı sol tarafa almaktır.
- 14- Mültezem-i Şerîf'de du'â itmekdir.
- 15- Mâşiyen sa'y itmek efdâldir. Ma'zeret-i meşrû'âsı varsa râkiben de sa'y itmek câizdir.
- 16- Zi'l-hicce'nin yedisinden on altısına kadar olan günler yevm-i nahrdir, tavâf itmek vâcibdir.
- 17- Her tavâf 'akâbinde iki rek'ât namâz kılmak vâcibdir.

- 18- Tavâf-ı sadırddır, ilk önce tavâf iden dimekdir.[107]
- 19- Remy-i cemerâtı te'hîr itmeyüb günü gününe icrâ itmekdir.
- 20- Minâ'da ihrâmıda iken tıraş olmaktadır.
- 21- 'Arafât vakfesinde imâmla ma'an hareket itmekdir.

Haccın Sünnetleri

- 1- Taşralı olub da Mekke'ye gelenler için tavâf itmekdir, buna tavâf-ı kudûm ve tavâfu't-tahiyye ve likâ dinür.
- 2- İhrâmı sol omzuna almak ve Hacer-i Esved'i soluna alarak tavâfa mübâşeret itmekdir.
- 3- Harem-i Şerîfde, Minâ'da, 'Arafât'da okunan hutbelerden birini istimâ' itmekdir.
- 4- Minâ'da yatmak ferdâsı gün şerûkla beraber 'Arafâta gitmekdir.
- 5- Mekke'den 'Arafât'a yevm-i terviyyede ya'nî Zi'l-hicce'nin sekizinci günü gitmekdir
- 6- Müzdelife'de yatmaktadır.
- 7- Müzdelife'den Minâ'ya kable's-şems gitmekdir.
- 8- 'Arafât'da gusl itmekdir.
- 9- Ba'de'l-hacc 'umre getirmekdir.

Mekke-i Mükerrime'de Ziyaret-gâh-ı Ümem Olan Meâsir-i

Mübârekelere Dâir Ma'lûmât

Beytu'l-lâh'dan sonra du'ânın müstecâb olduğu mahallât-ı mübârekelere biri de viladet-hâne-i hazret-i peygamberî salla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem ile çok seneler vahy-i ilâhinin menzîl-i vâlâ-câhî olan Hâne-i Sa'âdet cenâb-ı "Hadîcetü'l-Kübrâ" ve cenâb-ı "Fâtımâtü'z-Zehrâ" 'aleyhi's-selâmdır.

Mu‘allâ kabristânında defîn-hâk ‘ıtır-nâk olan vâlide-i celîle-i hazreti nübüvvet-penâhî cenâb-ı “Âmine” ile zevce-i mutahharâ-i hazreti Habîb-i hüdâ ve vâlide-i muhtereme-i Fâtımâtü’z-Zehrâ ümmü’l-mü‘minîn Hadîcetü’l-Kübrâ radiya’l-lâhu-‘anhünn efendimiz hazarâtının merâkid-i münevvereleriyle ashâb-ı kirâm-ı peygamberîden ba‘zı zevâtın kabirleri ziyâret olunur. [108]

Ebû Bekri’s-Sıddîk, ‘Ömerü’l-Fâruk, ‘Osmân bin ‘Affân, ‘Alî bin Ebî Tâlib ve ‘amm-i Ekrem-i cenâb-ı Peygamberî seyidinâ hazreti Hamzâ rıdvânü’l-lâhi Te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în efendilerimiz hazarâtının Maskat-ı re’s-i mukaddesleri olan hâne-i sa‘âdetleri.

“Ya Eyyuhennebiyyu hasbükallahu ve men itteba‘ake mine’l-mü‘minîn” âyet-i celîlesinin mahall-i nüzûlu olan Safâ’da kâin Mescid-i şerîfle “İkrâ” sûre-i şerîfinin nüzûl-gâhı olan “Cebel-i Sevr, Cebel-i Hirâ, Mescidü’l-Cinn ve Cebel-i Ebî Kubey’s” dir.

Diğer mesâcid-i mübâreke-i me’sûreyi ziyâret idüb itmemeleri hüccâcın yed-i ihtiyârlarındadır.

Mekke-i Mükerreme’nin cihet-i şimâliyyesinde ve Vâdî-i Zâhir’de defîn-hâk-ı gufrân olan (‘Abdullâh bin ‘Ömerü’l-Fâruk) radiya’l-lâhu-‘anh hazretleriyle civârındaki şühedâ kabristânı da ziyâret-gâh-ı ‘âlemdir.

İşbu mahallere mutlaka delîl efendileriyle birlikte gidilmesi elzemdir.

Darîh-i Celîl-i Hazreti “Peygamberî” ile Harem-i Şerif-i Cenâb-ı Nebevî Ziyâreti

Kâle Resûlullah Salla’l-lâhu ‘Aleyhi ve Sellem men zâra kabrî vecebet lehu şefâ‘atî ve men zâra kabrî ba’de memâtî fekeennemâ zâranî fi hayâtî. Salâtun fî mescidi hâzâ efdalu min elfi salâtin fî mâ sivâhu mine’l-mesacidi i’l-le’l-mescide’l-Haram.) Sırr-ı celîline mazhar olmak her mü’min için vâcibdir.

“Kabr-i münîf-i seyyidi'l-vücûd” Salla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerini ba'de'l-hacc ziyâret itmek daha efdaldır. Harem-i Şerîf-i hazreti nebevî'ye yol elbisesiyle doğruca girip ziyâret etmeği eslâf tercîh ve efdaldır diyorlar. Ba'zı kimseler de gusûl idüb temiz elbise ve sarık ve cübbe giymedikce huzûr-ı pür-nûr-i risâlet-penâhîye şeref-i duhûle cesâret-yâb olamamakda iseler de her iki hareket de makbûldür.[109]

“Harem-i Şerîf-i Hazreti Nebevî”ye ibtidâ Bâbü's-Selâm'dan girilir. Kemâl-i ta'zîm ve edâ ile doğruca “Kabr-i pür-nûr-i hazreti risâlet-penâhî”ye varılır. Muvâcehe-i sa'âdetde durularak salât, selâm okunur. Fâtîha takdîm olunur. İstiğfâr idilir. Kibleye dönülerek du'â ve taleb-i şefâ'at olunur. Ba'dehu Hazreti Ebû Bekri's Sıddîk ve 'Ömerü'l-Fâruk radiya'l-lâhu-'anhümâ Efendilerimizin darîh-i şerîfleri ve darîh-i ıtır-nâk cenâb-ı Fâtumâtü'z-Zehrâ 'aleyhi's-selâm ziyâret olunarak Ravzâ-i Mutahharâ'da namâz kılınır. İstiğfâr ve du'â idilir. Medîne-i Münevvere'de bulundukca her züvvârın farz namâzını cemâ'atle Harem-i Şerîf-i Nebevî'de edâ itmesi, dâimâ Kur'ân-ı Kerîm ve salavât-ı şerîfe okuması efdal ve elzemdir. Dünyevî sözlerden ictinâb, dâimâ âdâb ve ta'zîmle bulunmak her mü'min üzerine lâzımdır.

Bakî'-i şerîf kabristânında medfûn “Hazreti Hasanü's-Sıbt ibn-i 'Aliyyi'l-Murtazâ” radiya'l-lâhu-'anhümâ efendimiz hazretleriyle, mehâdîm ü kerâim-i hazreti peygamberî ve sâir ehl-i beyt-i kirâm ve ezvâc-ı tâhirât radiya'l-lâhu-'anhun

Ve Halîfe-i Sâlis Hazreti 'Osmân ibn-i 'Affân radiya'l-lâhu-'anh Efendimizin türbe-i Şerîfeleri, 'amm-i Ekrem cenâb-ı Mustafâ Hazreti 'Abbâs radiya'l-lâhu-'anh ve sâir ecille-i ashâb-ı kirâm türbelerini ziyâretle takdîm-i Fâtîha olunmalıdır.

Süd vâlide-i hazret-i Peygamberî cenâb-ı Halîmetü's-Sa'diyye ile 'ammâtü'n-nebiyy ve'l-gavsü'l-a'zamü's-seyyid Ahmedü'r-Rifâ'î hazretlerinin kerîme-i muhteremesi

cenâb-ı seyyide “Meleke” radiya’l-lâhu-‘anhun efendimizle hâric-i bakî’de medfûn bulunan vâlid-i hazreti sultâni’l-enbiyâ Hazret-i ‘Abdullâh radiya’l-lâhu-‘anh Efendimizle Cebel-i Uhud’da defin-hâk ‘ıtır-nâk olan seyyidü’ş-şühedâ seyyidinâ Hamzâ ve Mâlik bin Sinân ve Mâlik bin Enes ve Ebu Sa’îdü’l-Hudrî ve seyyidinâ ‘Akîl bin Ebî Tâlib seyyidinâ ‘Aliyyü’l-Arîz, seyyidinâ Nâfi‘ ve sâhib-i mezheb İmâm Mâlik, Kubbetü’ş-şühedâ rıdvânu’l-lâhi-te’âlâ ‘aleyhim ecma’în efendilerimiz hazarâtı türbeleri de ziyâret ve takdîm-i selâm ve Fâtihâlar okunmalıdır.

Mesâcid-i müessireden “Kubâ” Mescid-i Şerîfi ve Kubbetü’l-Ahzâb ve sâir mesâcid-i mübâreke ve me’sûreler ziyâret olunmalıdır.

‘Avdet günü darîh-i mukaddes ve münevver hazret-i Seyyidi’l-enbiyâ Salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem [110]Efendimizin huzûr-ı sâti’u’n-nûr nübüvvet-penâhîlerinde salât, selâm ve istiğfâr edilir. Fâtihâlar okunur, Delîl Efendi ile birlikte vedâ‘ du‘âsı okunmalıdır. Şefâ‘at-i seniyye-i Muhammediye’sine mazhar olmak merhamet-i rabbâniyeden huzûr-ı kalble tazarru‘âtda bulunarak kemâl-i ta‘zîmle yine Bâbü’s-selâmdan çıkıp yola revân olmaktadır.

Bi’z-zât Meşhûdât:

Kasd-ı ziyâretle çehâr aktâr-ı ‘âlemden gelmiş yüz binlerce ehl-i tevhîdin muhtelif lisânlarla itdikleri dil-hırâş buna ve tazarru‘âtlarını ve ‘ale’l-husûs Medîne-i Münevvere’den müfârekat olunacağı günü o bahtiyâr ümmetin hallerini görüp de hüngür güngür ağlamamak kâbil olamaz. Kimi:

“Ya Resûlu’l-lâh hâk-pây-ı nübüvvet-penâhî ki yüz sürüp nâil-i iltifât ve şefâ‘atin olmak ve rızâ-yı bârîyi tahsîl itmek niyetiyle geldim” diğeri de:

“Bir daha ‘atebe-i seniyye-i risâletine yüz sürmek nasîb olacak mı” ve kimisi de:

“Âhiretde cemâl-i bâ-kemâl-i Mustafaviyyeni görmek nasîb olacak mı aman Yâ Rab ‘âsî ve mücrim kullarız günâhlarımızın ‘afvı ve mağfireti için visâtat ve şefâ‘at-ı risâlet-penâhîlerine ilticâya geldik aman Ya Resûlu‘l-lâh aman ey rahmeten li‘l-‘âlemîn bizi bâb-ı latîf ve şefâ‘atinden dûr itme” tazarru‘ât-ı rikkat-efzâsıyla yerlere kapanarak yüzlerini topraklara sürüyor, hem gidiyor ve hem mütemâdiyen dönerek “Kubbe-yi Hadra-yı Muhammedîye”ye karşı elleri bağlı ağlıyor, iki sâ‘at sonra artık Medîne-i Münevvere gözden nihân oluyor.

Aman Yâ Rab ne hazîn bir vedâ‘ ve ne süzüşlü bir manzarâ işbu hâl ve manzarâyı ta‘rîf etmek beşer için muhâldir.

Cenâbu‘l-lâh cümle ümmet-i Muhammedî şefâ‘at-i nebeviyyesine mazhar buyursun.

Âmîn

Bundan sonra hüccâc ba‘del-hacc gelmiş ise memleketlerine gitmek üzere müretteb kâfile ile Cidde ve Yenbe‘u‘l-Bahr iskelelerine ve kable‘l-hacc gelmiş ise Mekke-i Mükerrreme‘ye gider.

“Mahmileyn-i Şerîfeyn” Medîne-i Münevvere‘ye üç gün, ‘avdetlerinde beş gün ikâmet iderler. [111]

Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere‘ye Vürûd İdecek Hüccâc-ı vesâirenin Hıfzı’s-sıhhâlarına ne yolda bakmaları ve ne gibi me‘külât ekl itmeleri ve ne yolda elbise giymeleri lâzım geleceğine dâir ma‘lûmât-ı nâfi‘âdır

- 1- Memleketinden ilk hareket idecek her hâcî için kışlık ve yazlık elbise alması lâzımdır.
- 2- Müleyyin ve makbaz ‘ilâçlarla çay ve ıhlamur gibi terletici mevâd bulundurulmalıdır.

- 3- Salfato ve hardal yakısı na'ne ve tarcın ruhu, pazmud hâميز-i leben ve sâir seferî eczâ-hâne bulundurulmalıdır
- 4- Denizde ve karada Mekke-i Mükerre ve Medîne-i Münevvere'de sabâh akşam çorba ve et ve pilav gibi taze me'külât yemelidir, akşamlı sabâhlı südlü kahve veya çay peksimedle veyahud simidle içmek elzemdir.
- 5- Mekke-i Mükerre'de vaktinde yatmak vaktinde kalkmak erkenden hafif ta'âm itmek ve kezâlik akşam ta'âmını da ba'del-'asr sâ'at onda yimek lâzımdır.
- 6- Havâlî-i Hicâziye'ye alışmamış bir insân vücudca ba'zı tahavvülâta uğrayacağından hafif ta'âmlar süd çorba, lapa ve pilav, et sebze yimekleri yemelidir.
- 7- Batyü'l-hazm yimeklerle harâret virici me'külâtdan ictinâb lâzımdır.
- 8- Börek ve sâir hamur işi ve hurma ve tarhana ve bulgur gibi ta'âmlardan ictinâb lâzımdır. Mevsim-i şitâ ise işbu ta'âmları yimekte be's yok ise de az yimek lâzımdır.
- 9- Sıcağın şedîd bir zamânında baty-i hazmlı ve harâret verici yimek muzırdır ve mide hummasını da'vet ider.
- 10- Şedîd harâret zamânlarda turunc ve limon ve Tîmûr-u hindi ve çay içmek nâfi'dir.
- 11- Vücûd ve midesince hastalık hisseden her bir hâcî derhal mahallî hasta-hânesi tabîblerine mürâca'at itmelidir.

12- Hal ü vakti olan her hâcî veya yolcu vapurlarda açıkda yatmayub kamarada bulunmalıdır. Dışarıda yatacak ise açıkda yatmaması üzerine bir şey örtünmesi lâzımdır.[112]

13- Şişman ve demeviyü'l-mizâc olanlar ağır ve baty-ı hazımlı harâret verici yemeklerden kat'iyen ictinâb itmeli. Gündüz güneş ve sâmda gezmeyüb istirâhatde bulunmalıdır. Sabâh ve akşamları serin zamânlarda gezmelidir.

14- “*Ennezâfetü mine'l-îmân*” hadîs-i şerîf-i nübüvvet-penâhîsine tevfişkân her hâcî nezâfet ve tahâret-i bedeniyye ve beytiyyesine fevka'l-âde dikkat itmesi lâzım gelir.

15- Haftada en az üç dört def'â sıcak veya ılık su ile lifli sabunla yıkanması beyâz keten gömlek, cübbe, entari, sarık giymesi ve dâimâ temiz bulunması elzemdir.

16- Vakt-i zuhurde güneşlik, en harâretli zamânlarından gezmekten be-gâyet ictinâb lâzımdır.

17- Zeyt yağı ve sâir a'sâba za'af ve sersem edici ağır kokulu 'itriyyât ve misk sürmekden fevka'l-âde ictinâb lâzımdır. Her yerde hastalıkları tevlîd iden bu misillü ağır kokulu 'itriyyâtla güneşde gezmek ve baty-ı hazımlı yemeklerdir. Ahâlî-i Haremeyn ekseriyetle gül suyu ve kâdî dinilen çiçekden taktîr olunmuş gâyet hafîf kokular isti'mâl iderler onlara tâbi' olmak lâzımdır.

18- Hicâz Kıt'âsında vücûdlar dâimâ terli bulunacağından haftada üç def'â çamaşır değiştirmek ve sâlifü'z-zikr sıkca yıkanmak elzemdir.

19- Aba ve kalın yün elbise giymekten ictinâb lâzımdır. Havâlar soğuk ise kalın aba giyilebilir.

20- Müzdelife ve Minâ ve 'Arafât'da buldukca mutlaka örtünerek yatmalıdır. İnsân yoldan gelmiş yorgun ve vücûdlar da harâretli ve terli bulunacağından ve oralarda

çiğ de yağacağından hüccâc ihrâmıda olsalar bile dizinden göğsüne, boğazına kadar örtmesi lâzımdır. Pek çok hüccâc kanlı bâsûr hastalıklarına buralarda mübtelâ olurlar.

21- Minâ'da çok kurbân eti yememelidir. Külbastı, çorba, lapa, pilav ve sebze yemekleri yemelidir. Limonata içmeli ve güneşde kat'iyyen gezmemelidir.

22- Akşamları gezib havâ almak da lâzımdır. Kalabalık ve izdihâmlı yerlerde bulanmamalıdır. [113]

23- Hastalanan kimse perhîze dikkat itmelidir.

24- Helâlara kireç ve asitfinik gibi dâf'i-i 'ufûnet mevâd atmalıdır.

25- İçilecek suları mutlaka temiz bir bezle süzülmalıdır ve ağızlarını kapamalıdır.

26- Mekke-i Mükerreremin sıcak mevsimi ya'nî sayf zamânı şitâsından daha sağlam olub hâr ve yâbis rutûbetden vâreste olduğundan minvâl-i ma'rûz vechile hıfzû's-sıhhâsına dikkat iden bir taşralının 'âfiyyetine hâlel gelmeyeceği otuz seneden mütecâviz idilen tecrübe ve meşhûdâtla müsebbettir.

27- Sath denilen hâne üzerlerindeki damlarda yatmakta fâidelidir ve lâzımdır şu kadar ki cibinlik olmalıdır ve çarşafı da mahall-i âlât olan göğsünü örtmesi lâzımdır. Bu sûretle hareket eden hüccâca hiçbir şey olamayacağı ise 'inâyet-i bârî ile muhakkaktır.

28- İkâmet idilecek buyût odalarının vüs'atine göre oturmalıdır meselâ beş kişinin sâkin olabileceği odaya on kişinin ikâmet itmesi son derece muzırr ve hastalığı celbeder bundan da son derece tevakkî lâzımdır.

Sâye-i merahim-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde Mekke-i Mükerre ve Medîne-i Münevvere'de merzâ-yı hüccâcî tedâvî muntazam gurebâ hasta-hâneleri mevcûd olduğu gibi bâ-irâde-i seniyye-i hazreti pâdişâhî beher sene de ayrıca sekiz on tabîb i'zâm olunmakta olduğundan bunlar meccânen mürâca'at iden ahâlî ve merzâ-yı hüccâcî

tedâvî iderler gerek Mekke-i Mükerrreme sıhhiyye dâiresi eczâ-hânesinden ve gerek gurebâ hasta-hâneleri ecza-hânelerinden her dürlü edviye meccânen i'tâ olunageldiğinden gurebâ ve merzâ-yı hüccâcın îcâbında onlara mürâca'at itmeleri lâzımdır.

Beyne'l-Harameyn Sâkin olan 'Urban Kabâilinin Esâmî ve Mikdâr-ı Nüfûslârını Mübeyyin Cedveldir

'Urbândan Şeyh Huzeyfe'ye mensûb olan (Sumeydât) kabîlesi bin nüfûsdan 'ibâret oldukları hâlde Medîne-i Münevvere'ye otuz sâ'atlik mesâfede "ve Cebel-i Fakar ve Dihkân" nâm cebellerde ikâmet iderler. [114]

2000 nüfus tahmîn olunan (Sahhârîn) kabîlesi dahi Şeyhleri ibn-i Mutlak ile beraber zikr olunan cebel-i fakarda sâkindirler bunlardan başka 800 nüfûsdan 'ibâret olan diğerkabîlesi de şeyh Hamd cemâ'atıyla ma'an yine bu cebel-i Fakar'da sâkindirler.

'Avz bin Derviş'in kabîlesine (Benî 'Ömer) deniyor bunlar da 700 nüfûsu hâvî olub kabîleleriyle beraber meşhûr "Cüdeyde" Boğazı'nda ikâmet iderler.

600 nüfûsdan 'ibâret olan "Rahle" kabîlesi Benî 'Ömer'in şu'abâtından olarak "Bi'rü'r-ravhâ" nâm mahalde hayme-nişîn ve devecilikle müte'ayyişdirler.

700 nüfûsdan 'ibâret olarak (Suf râ ve Hamrâ) nâm mevki'lerde bulunan (mahâmîd) kabîlesi de kezâlik devecilik iderler.

Medîne-i Münevvere'nin cihet-i şimâlîsinde sâkin olan (Benî Temîm) kabîlesinin mikdârı da 600'dür ve bunlara civâr (Su'âdîn) kabîlesinin mikdârı da 700 nüfûsdan 'ibâretdir.

Bedir civârında sâkin olan (Sabbâh) kabîlesi 1700 nüfûsdan 'ibâret olarak ekserisi devecilikle iştigâl iderler.

(Havâzim) kabîlesi tahmînen 3000 nüfûsu hâvî olub (Sufrâ ve Hamrâ ve Cüdeyde) mevki'lerinde sâkindirler. Yenbe'den Medîne'ye ve cihet-i sâireye emvâl-i ticâriyye ve mîrîyye ve zehâir ve hüccâc Havâzim kabîlesi devecileriyle nakl ü îsâl olunur. Havâzim kabîlesinden mâ 'adâsı bir kabîle hükmündedir. Taraf-ı devlet-i 'aliyyeden ihsân buyurulmuş müretteb ma'âş ve zâhire ile ta'ayyüş iderler. Buralarda akarsulu bağçeli kabîl-i zirâ'at yerler pek çoktur.

Fer'î tarîki üzerinde sâkin bulunan kabâilden ('Avf ve Sava'id) kabîleleri 3000 nüfûsu şâmil olub Medîne-i Münevvere'den "Reyyân" nâm mahalle kadar hayme-nişîndirler.

2500 nüfûsu şâmil olan (Benî 'Ömer) kabîlesinin nısfî şark tarafında hayme-nişîndirler ve nısf-ı diğeri de Reyyân ve Mudayk ve Ebû Dabâ'dan Râbiğ'e kadar olan kurâda sâkindirler.

(Bilâdiyye) kabîlesi dahi 1500 nüfûsdan 'ibâret olarak Benî 'Ömerin [115]zıkr olunan meskenlerinde onlara komşuluk ederler. Gâyir tarîkenden Râbiğ'e kadar hâlî mahallerde hayme-nişînlik iderler.

(Lehebe) kabîlesi dahi takrîben 900 nüfûsdan 'ibâretidir. 7000 nüfûsu hâvî olan (Zübeyd) kabîlesi de Râbiğ'dan bed' ile Mekke-i Mükerreme ve Cidde cihetlerine Huleys, Kuzeyme ve Vâdî nâm mahallerde hayme-nişînlik iderler. Bunların ekserisi sedef saydıyla da iştigâl iderler. Ve ba'zıları da balıkcılık ider. Yeser ve inci ve mercan ve sâire de sayd iderler.

Vâdî-i Fâtımâ civârında Beşer, Sahâf, Müebbed, Lahyân, Şâm ve Yemen cihetlerinde "Hüzeyl ve Cehâdele" kabîleleriyle şark tarîki üzerinde "Matîr ve 'Uteybe" kabîleleri sâkindir.

Kabâilin en cesîmi ve en mutî', necîb ve asili bâlâda Tâif faslında zıkr olunan (Uteybe) kabâili ve 'aşâiridir.

Beher sene Çahâr Aktâr-ı İslâmiyyeden Mekke-i Mükerrerme'ye Farîza-i Hacc-ı Şerîf için Vürûd İden Akvâm-ı Muhtelif-i İslâmiyyenin Cins u Mezheblerini ve Memleketlerini Mübeyyin Cedveldir	
[Mezheb]	[Geldiği Mahal]
Mekke-i Mükerrerme ve havâlisinde sâkin şürefâ-yı kirâm	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
İstanbul ve Anadolu Türk ahâl-i İslâmiyyesi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
Hicâz'da sâkin bâdiye-nişîn kabâil-i 'urbân	Şafi'î ve Hanefîdirler
Bağdâd ve Basrâ ahâl-i İslâmiyyesi	Hanefî, Mâlikî ve Hambelîdirler
Harda-mevt ahâlisi	Şafi'îdirler
Yemen ahâlî ve kabâili	Şafi'î ve kısm-ı a'zamı Zeyd bin 'Aliyyi'l-Murtazâ'ya iktidâ iderler
'Umûm Hindistân ve Afgân ve Buhârâ ve Asya ahâl-i İslâmiyyesi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
'Umûm Türkistân ve Hive ve Asya-i vustâ ahâlisi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
Câvâ ahâl-i İslâmiyyesi	Şafi'îdirler
Mısır ahâl-i İslâmiyyesi	Ekseriyetle Şafi'î ve Hanefî
[116] Afrikâ-yı Sûdân Berber-i Somal[i] ve Habeş ahâl-i İslâmiyyesi	Hanefî ve Şafi'î ve kısmen de Mâlikîdirler
Cenûbî Afrikâ ahâl-i İslâmiyyesi	Hanefîdirler

Çin ahâlî-i İslâmiyyesi	Hanefîdirler
Kafkasya ahâlî-i İslâmiyyesi Dağıstan	Şafi'î ve Hanefîdir
Çerkes ve Gürcistân, Tatar Noğay Kırım Kazan ahâlîsi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
Arnavud ve Boşnak ahâlî-i İslâmiyyesi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
'Umûm cezâyir-i 'Osmâniyye ahâlî-i İslâmiyyesi	Hanefiyyü'l-mezhebdirler
Fâs, Tûnus, Cezâyir ahâlîsi	Mâlikîdir
Trablus Garb ahâlîsi	Şafi'î, Mâlikî ve Hanefîdir
Kürdistân ahâlî-i İslâmiyyesi	Şafi'î ve Hanefîdir
Aksâ-yı Garb ve Senegal ahâlî-i İslâmiyyesi	Mâlikîdir
Muskıt, Mukella Bahreyn Cahor ve Singapur ahâlîsi	Şafi'î, Hanefî ve Mâlikîdir
Avusturalya, Seylân ve Honkonk ahâlî-i İslâmiyyesi	Şafi'î ve Hanefîdir
Zencibar ahâlîsi	Hâricî mezhebindendir
'Umûm Necid ahâlîsi	Hanbelîdir
Îrân ahâlî-i İslâmiyyesi	İmâm-ı isnâ-yı 'aşer hazarâtına iktidâ iderler.

[117]

Beher sene "Mina'da" Kırâat Buyurulan Nâme-i Hümâyûn-ı Hazreti

Hilâfet-penâhî sûret-i münîfidir

Cenâb-ı emâret-meâb eyâlet-nisâb sa'âdet-intisâb zevi'n-nesebi't-tâhir ve'l-hisâbi'z-zâhir müstecmi'u'l-me'âlî ve'l-mefâhir-i kâbiren an-kâbir-i cemâli's-sülâleti'l-Hâşimiyye fer'i's-şecereti'z-zekiyyetü'n-nebeviyye tırâzü'l-'asâbeti'l-'ulvviyeti'l-mustafaviyye "zübdet-i âli'r-resûl kurreti 'ayni'z-zehrâi'l-betüli'l-mahfûf bi-sunûf-i 'avâtîf-ı meliki'l-kevnî's-şerîf" dâme-sa'duhu terfî'-i refî'-i hümâyûnumuz vâsıl olacak ma'lûmunuz olsun ki siz ki şerîf-i nebâhet-elîf müşârun-ileyhsiz 'unsur-i fitrat-i asliyye ve maya-i hilkat-i nesliyyenizde muzammer ve merkûz olan nekâ-yı cevher-i 'Arafât "Adnânîyye" ve Safâ-yı taviyyet-i asâlet kahtâniyye-i muktaziyyesince makâm-i 'ulyâ-yı siyâdet-intimâya ku'ûd ve sellem rafî'ü'l-müntehâ-yı emâret-i Mekke-i Mükerreme'ye su'ûdunuzdan beri Haremeyn-i Muhteremeyn'in hüsn-i îfâ-yı levâzımı tevkîr ve ihtirâmı ve ahâlî ve mücâvirîn-i 'izâmın istikmâl-i refâh-ı hâl ve ferâğ-ı bâlları emr-i ehemminde ve'l-hâsıl hittâ-i Hicâz mağfiret-tırâzın ikâme-i du'âim-i nizâm ve idâme-i zevâbit u intizâmıyla ol aktâr-ı meyamin-istizhâra "min külli feccin 'amîk" zâmler-bend-i 'azîmet müstelzimü't-tevfîk olan kavâfil-i hüccâc hidâyet-i münhâc ve züvvâr ve ebnâ-yı sebîl ve tüccârın karîn-i emn ü selâmet ve rehîn-âsûdeği ve istirahat oldukları hâlde iyâb ü zihâbları husûs-u mu'tenâ bahâsında ibrâz-ı mesâ'î cümleye ve izhâr-ı meâsir-i Hamîdiyye der-kâr olan ikdâm ve dikkatiniz nezd-i ilhâm-vefd-i şehriyârânemizde bedîhi ve izhâr ve bundan böyle dahi evvel mihâm vâcibetü'l-ihtimâmın kemâ yenbağî hüsn-i ru'yet ve tensîki husûsunda tarafınızdan bezl ü himmet ve icrâ-yı merâsim-i gayret ü kıyâset olunması me'mûl ve muntazır olmakdan nâşî hakkınızda mehâsin teveccühât-ı şâhânemiz berâber ve âfitâb-kiyeti sitâne-i mekremet-i mülûkânemiz ez-ser-nev ziyâdâr olmak hasebiyle bu def'â cânib-i setûde menâkibinize "yakası sırmalı ve incü ile müzeyyen olarak (pırlanta kobcalı) bir top ferâce-i hazrâ-i meymenet-intimâ ihdâ ve şeref-bahşâ-yı sūdûr olan işbu nâme-i hümâyûn melâtüfet-i

makrûnumuzun iblâğ ve îsâli hizmetinde ta'yîn kılınan Enderûn-i Hümâyûnum erkânından iftihârü'l-ekâbir ve'l-emâcid" dâme-mecduhu ile ba's ve isrâ olunmuş [118] olmakla öteden beri hânedan-ı 'azîmü'ş-şân ve dûdmân rasînetü'l-erkânımıza olan meziyet-i safvet-i serîret ve vâkur-i husûsiyyet ve istikâmetiniz mübteğâsınca hil'at-i behiyye-i mersûle taraf-ı şerîfinize lede'l-vusûl ri'âyet-i rûsûm ve tevkîr ile iclâl ve murâ'at-i sunûf tefhîm ve icbâl ile telakkî ve istikbâl ve duş-i istihkâk ve istihâlinize pûşeş ve iksâ ile merâsim-i mübâhât ve mefâhiret ve vezâif-i sıdk ü ihlâs taviyyet edâ ve ikmâl kılındıktan sonfra cibîn-i mübeyyin ve nâsiye-i necâbet-rehînizde sâti' ve dırah-şân ve lâmi' ve tâbân olan envâr-ı asâlet ve pertev fütüvvet ve emâret-i muktezâ-yı her hâlde ibrâz ve izhâr-ı müsâberet "ve hâlâ Şâm Vâlîsi ve Emîr-i Hacc düstûr-i mükerrerem müşîr-i müfahham nizâmü'l-'âlem müşîr-i dirâyet-semîrim" edâma'l-lâhu Te'âlâ iclalehu ile bi'l-muhâbere aktâr-ı ma'mûre-i bilâd-ı İslâmiyye'den tavâf-ı Beyt-i şerîf ve ziyâret-i darîh-i mukaddes nebiyy-i bâhiri't-teşrif için hâdiyân-ı nâke-i teveccüh ve 'azîmet ve sâikân rekb-şitâb ve sür'at olan hüccâc-ı hidâyet-i münhâc ve tüccâr ve zuvvâr meyâmin-i ibtihâcın vücûh-ı şitâ ile himâyet ve siyânetleri ve te'mîn-i tarîk-i Haremeyn-i Muhteremeyn ve tahsîl-i refâh-ı kîtân ve mücâvirîn-i "makâmeyn-i münîfeyn" husûslarına sa'y ü gayret ve zât-ı hilâfet-simâtımız için ol emâkin-i meşhûneti'l-mehâsinde sâkin sulehâ ve ahyâr ve 'ubbâd ve zühhâd ve ebrârın ed'îye-i Hayriyeleri isticlâbına ve kâtibe-i umûr ve mesâlih-i aktâr-ı Hicâziye'nin tavr-ı hüsn ve vech-i vecîhe müstahsen üzere tesviye ve tanzîmine ve husûsan hüccâc-ı müslimînin medâyin-i sâlihden istikbâl ve yine mahall-i mezkûre kadar teşyî'leriyle eşkiyâ-i 'urbân ve sâire tâife-i muzırira ve müziyesinin itâle-i iyâdı ta'aruz u ta'addîlerinden muhârese ve vikâyelerine icâle-i cevâd-ı dikkat ve tehzîz-i rimâh-ı hamâset ve teşmîr-i sâ'id miknet ve kâffe-i umûr u husûsun ber vefk-i matlûb itmâm u ikmâline bezl ü iktidâr ve

ol-vecihle şân-ı şevket-i ‘unvân-ı saltanat-ı seniyyemize ve hıdamât ve şehâmet-i Hâşimiyyeniz muvâfık-ı mesâ’î-i cemîle ve meâsir-i celîle vücûda getirmeye sarf-ı ru’yet ve i’kâb-ı salât ve evkât-ı icâbet-âyetde müteşerrifeyn zemzem ve makâm ve mu’tekîfîn beyt-i harâm olan ahlâs-ı ‘ubbâd ve meşâyih-i salâh-ı i’tiyâdla devâm-ı ‘ömr ü devlet ve kıvâm-ı feru şevketimiz du‘avâtına bi-hulûsi’l-bâl-i iştigâl ve müvâzabat ve herhâlde celb-i hâtır-ı kerâmet-i müzâhir-i mülûkânemize himmet eylesiz tahriren fî evâil-i şehri intehâ.

[119]

Kad temme bi‘avni’l-lâhi’l-meliki’l-mennâni tahrîra haza’t-tarîhi ve veffaka’l-lâhu tenmîkahu ve tertîbehu ve tensîkahu mine’t-tevarîhi’l-meşhûrati ve’t-tedgîgâti’l-me’sûrâti ellezi ceme‘ahu el-fekîru ila’l-lâhi’l-kadir e’r-Râci’ el-‘afve min feyzi’l-bârî Muhammed el-Emin ehadu a’zâi encumeni nezârati’l-me‘ârîfi’l-celîleti’l-‘umûmiyye fî dâri’l-hilâfeti’l-‘alhiyyeti ve Kad kâne’l-ferâgu min tebyidihi fî şehri zi’l-hiccetî’l-harâmi min şuhûri seneti selâse mietin ve tis‘âte ‘aşera ve elfin min hicratin. Seyyidinâ Muhammed salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem ve ‘alâ âlihi ve ashabi’l-‘izzî’l-kirâmi ve gad Ce‘altuhu hidmeten li’l-hakîkati ve beyânen lişerefi’d-dîni’l-İslâmiyye femer raâ fîhi nuksânen ev nisyânen ev hefveten fel yefud ‘an ‘ayni’l-afvi ve’l-ihsâni ve ya‘zuruni fî kusûrî feinne’l-insâne la yehlû mine’n-naksi ve’n-nisyâni ve ene eselu’l-lâhe te‘âlâ en yenfe‘a bihi külle men tâle‘ahu ve nezara fîhi feinnehu ekramu mesûlin.

KAYNAKÇA*

ATALAR, Münir (1991), Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre

Alayları, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara

ATEŞ, İbrahim (1981), “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, Vakıflar Dergisi, XIII, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

BUZPINAR, Ş.Tufan, Mustafa S. Küçükaşçı, (1997) “Haremeyn”, DİA, XVI, İstanbul

COŞKUN, Menderes (2002), *Manzûm ve Mensûr Osmânlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyni*, Türk Tarih Kurumu, Ankar

COŞKUN, Menderes (2000), “Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri” *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 24, Harvard Universty, (Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı I)

-----,(1999) “Osmanlı Hac Seyahatnamelerinde Hac Yolculuğu” *Osmanlı IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

-----,(2001) “Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul 12-15 1999 Tebliğler*, İrcıca, İstanbul

-----,(1970) “Medine” *İA VII*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul

DEVELLİOĞLU, Ferit (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara

FR.BUHL (1988), “Medine”.mad, *İA*, VII, MEB Yayınları, Ankara

DOĞAN, Mehmet (2005), *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul

GÜLER, Mustafa(2002),*Osmanlı Devleti'ndeHaremeyn Vakıfları(XVI-XVII.YY)*,İstanbul

GÜRAN, Kemal (1996), “Hac, Cumhuriyet Dönemi” *DİA XIV*, İstanbul

* Kaynakçada künyesi belirtilen sözlükler, metnin latinize edilmesi sırasında kullanılmıştır.

- HASLİP, Joan (2001), *Bilinmeyen Sultan II. Abdülhamid*, çvr. Neşet Öztürk, İstanbul**
- KANAR, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul
- KAZICI, Ziya (2003), *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul**
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri (1998), “Hicaz” DİA, XVII, İstanbul**
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1999), “Osmanlı İktisâdi Yapısı”, *Osmanlı Devlet Tarihi*, II, İstanbul**
- MUTÇALI, Serdar (1997), *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*, Dağarcık Yayınları, İstanbul
- ÖZBİLGEN, Erol (2003), *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul
- ÖZCAN, Abdülkadir (1996), “Hac Osmanlılar Dönemi” *DİA* XIV, İstanbul
- ÖZEL, Ahmet (1996), “Hac, Literatür” *DİA* XIV, İstanbul**
- ÖZTUNA, Yılmaz (1998), *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara**
- ÖZTUNA, Yılmaz (1983), *Büyük Türkiye Tarihi*, XIV, İstanbul**
- SARI, Mevlüt (Tarihsiz), *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul,
- SARICIK, Murat (2003), *Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbü'l Eşrâflık Müessesesi*, Ankara**
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul
- TOPARLI, Recep (2005), (der) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (Tarihsiz), *Osmanlı Tarihi*, II (7 bsk.), TTK Yayınları, Ankara**
- _____ (2002), *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara,
- _____ (1983), *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar*, II, Ankara, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*
- _____ (1988), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara
- _____ (1988), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara
- WENSİNCK, A.J (1988), “Hac”.mad, *İA*, V/I, MEB Yayınları, Ankara**

**YEĞİN, Abdullah (1983), Osmanlıca Türkçe İslami-İlmi-Edebi-Felsefî Yeni
Lûgat, Hizmet Vakfı, İstanbul**

ZÜREHER, Eric Jan(1996),*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*,İstanbul,1996

ÖZGEÇMİŞ

16.01.1983 Kars/Kağızman doğumluyum.İlkokulu Kuruyayla Köyü ilköretim okulunda tamamladıktan sonra,orta okulu Kağızman'da devam ettirdim.Kağızman Lisesi'ni bitirdim.Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih bölümünü Fen-edebiyat fakültesi birinciliğiyle tamamladım.Ardından Sakarya Üniversitesi Tarih(Yeniçağ) anabilim dalında Tezli Yüksek Lisans yaptım.Sakarya Üniversitesi'ndeki bu eğitimimi de bitirdikten sonra çalışmalarına devam edip,akademik hayatımı ilerletmek arzusundayım.Çalışıp gelmek istediğim noktaya varacağım inancını taşıııı .Saygılarımla.

Mehmet Ayva

Hulefâ-yı ‘Îzâm-ı ‘Osmâniyye Hazarâtının Haremeyn-i Şerîfeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnlarından Bâhis-i Târîhi Bir Eserdir.

Muharriri

Ma‘ârif-i ‘Umûmiyye Nezâreti Encümen-i Teftîş ve Mu‘âyene A‘zâsından Mehmed El-Emîn El-Mekkî

16 Numrolu ve fi 22 Nisan Sene 1318 Târîhli Makâm-ı Meşihat-Penâhî'nin Tasdîkini ve Ma‘ârif-i ‘Umûmiyye Nezâret-i Celîlesiyle Matbû‘ât-ı Dâhiliyye Mûdîriyyet-i Aliyye'sinin fi 11 Mart Sene 318 Târîhlü ve On altı Numrolu Ruhsatnâme-i Resmîyesini Hâizdir.

Der-Sa‘âdet
Matba‘â-i ‘Osmâniyye
1318